

KORUNK

ERŐSZ A TUDOMÁNY FÉNYÉ-
BEN • SZERELEMÉRŐL A PSZICHOLÓ-
GIA NYELVÉN • NEMISÉG ÉS
SZOCIOLÓGIA • SZEXUÁLIS EL-
FOJTÁS ÉS IDEGRENDSZERI ZAVAROK
• AZ EMBER BIOLÓGIA JÖVŐJE • A JÓ ÉS A GONOSZ
KÉPZELET • JÁTÉK, STRATÉGIA
GAZDASÁG • NEMZETKÖZI ÉLET
ÉS FILOZÓFIA • MŰSZAKI NEVELÉS
LÉSÜNK PROBLÉMÁI • MONOLÓG
VAGY PÁRBESZÉD? • SZÉKELY-
UDVARHELY MŰVÉSZETI ÉLETE

1969 | 12

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Bodor Pál
Heves Ferenc
Páskándi Géza
Sáhleanu, Victor
Szántó Tibor
Szilágyi Domokos

Dés

Incze János

Iași

László Attila

Kolozsvár

Balázs Sándor
Balogh Edgár
Bán Péter
Bodor András
Egyed Akos
Gábor Dénes
Gáll Ernő
Herédi Gusztáv
Jancsik Pál
Jancsó Elemér
Junger Ervin
Lászlóffy Aladár
Lázár József
Lupán Ernő
Palocsay Zsigmond
Roth Endre
Szilágyi Júlia
Zörgő Benjámín

Marosvásárhely

Módy Jenő
Szűcs Kálmán

Nagykároly

Vonház József

Nagyvárad

Böölöni Sándor

Szatmár

Czimbalmos László

Székelyudvarhely

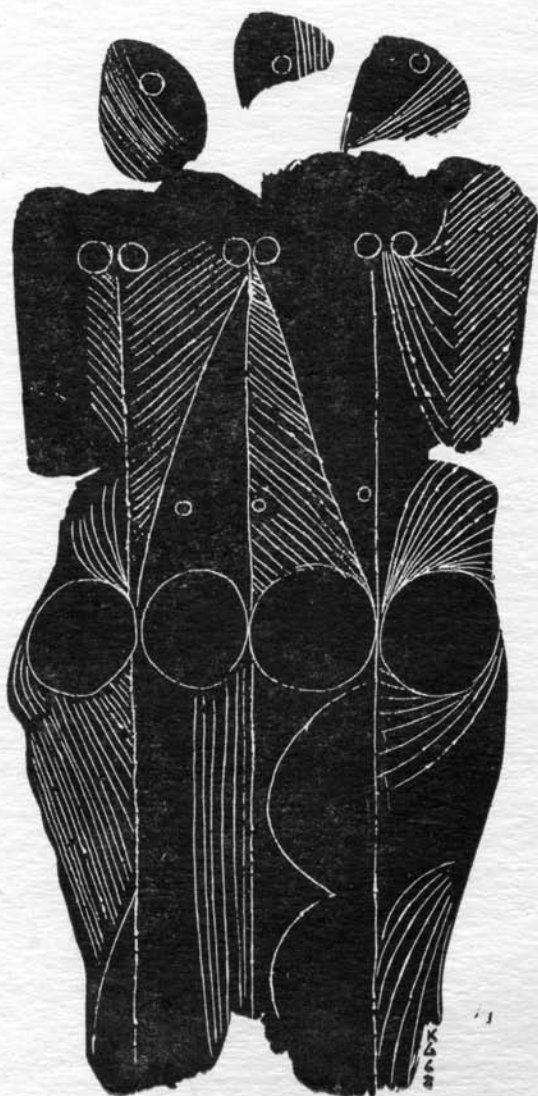
Hermann Gusztáv

Szentkatolna

Bakk Pál

Külföldi szerzők

Harsányi István
Jevtusenko, Jevgenyij
Macmillan, Harold
Martinov, Leonyid
Széles Klára
Voznyeszenszkij, Andrej

Kazinczy Gábor: Három grácia

KORUNK

havi szemle

LUPAN ERNŐ	Szocialista államunk fejlődésének távlatai	1759
LEONYID MARTINOV	Ügy tűnik (vers, Bán Péter fordítása)	1764
JEVGENYIJ JEVTUSENKO	Revü (vers, Bölöni Sándor fordítása)	1764
ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ	Nem megy az írás (vers, Bölöni Sándor fordítása)	1766
LAZÁR JÓZSEF	Erősz a tudomány fényében	1768
HARSÁNYI ISTVAN	A szexualitás jelentősége	1769
ZÖRGŐ BENJAMIN	A szerelemről — a pszichológia nyelvén	1776
VICTOR SÁHLEANU	A monogámia embertani problémája	1785
SZÜCS KÁLMÁN	Szexuális elfojtás és idegrendszeri zavarok	1790
ROTH ENDRE	Nemiség és szociológia (A Kinsey-Report margójára)	1795
MÓDY JENŐ	Az ember biológiai jövője	1799
LÁSZLÓFFY ALADÁR	Szövetségek (vers)	1806
PÁSKANDI GÉZA	Szerelmes állatok, Találjunk ki egy új kolostort (versek)	1807
SZILÁGYI DOMOKOS	Test a testtel (vers)	1808
PALOCSAY ZSIGMOND	„Kicsi csupor, nagy a füle“ (vers)	1809
BERTOLT BRECHT	Ballada Marie Sandersről, a zsidószeretőről (vers, Jancsik Pál fordítása)	1811
SZÁNTÓ TIBOR	Játék, stratégia, gazdaság	1812
INCZE JÁNOS	Rembrandti fény	1819
HAROLD MACMILLAN	Emlékiratai (bevezette, a részleteket váltogatta és fordította Bodor András)	1821
HAZAI TÜKÖR		
HERMANN GUSZTÁV	Székelyudvarhely művészeti élete	1834
JEGYZETEK		
BALOGH EDGÁR	Szívem-vesém, pihenj meg	1842
BODOR PÁL	A jó és a gonosz képzelet	1844
NEMZETKÖZI ÉLET		
BALÁZS SÁNDOR	Nemzetközi élet és filozófia	1847
JUNGER ERVIN	Darmstadt, 1969	1854

IFJÚSÁG—NEVELÉS

VONHÁZ JÓZSEF Műszaki nevelésünk problémái 1860

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

LASZLÓ ATTILA Vasile Párvan levele László Ferenc halálára 1864

TUDOMÁNYOS SZEMLE

GÁLL ERNŐ Monológ vagy párbeszéd? (A dialógus je-
gyében) 1866

GÁBOR DÉNES A darwinizmus időszerűsége 1870

JANCSÓ ELEMÉR Benedek Marcell életműve 1873

SZÉLES KLÁRA Egy verselemző szimpozion tanulságai 1876

IRODALOM--MŰVÉSZET

SZILÁGYI JÚLIA Író-nő-e a nő-író? (Mű és világ) 1880

HERÉDI GUSZTÁV Sóhaj a fenyves (Válasz Pusztai Jánosnak) 1884

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

BAKK PÁL Feljegyzések Bálint Gáborról, Budai Jó-
zsefről és Brassai Viktorról 1894

HEVES FERENC

CZIMBALMOS LÁSZLÓ Pontosabb méretek 1898

SZABÓ SÁNDOR Nem búcsúztak egyszerre két igazgatótól 1899

*

* * Szebb a páva... 1900

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Ambrus Imre és Csutak Levente grafikát

*G. Gaudaen, Kertes-Kollmann Jenő, Rusek Ladislav,
Italo Zetti metszetei*

Ambrus Imre, Maszelka János,

Plugor Sándor, Gy. Szabó Béla, Szócs Agnes grafikái

Kozma István ötvösmunkája

Buda Lőrinc versillusztrációja

KORUNK

ALAPITOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtktár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János. Str. C.A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

LUPÁN ERNŐ SZOCIALISTA ÁLLAMUNK FEJLŐDÉSÉNEK TÁVLATAI

A párt és a kormány különös gondot fordít az ország műszaki-anyagi alapjának szüntelen tökéletesítésére, a termelőerők növelésére, egyre fejlettebb ipar és fejlett, belterjes mezőgazdaság megteremtésére. Mindez viszont feltételezi az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységének erősítését, bővítését és tökéletesítését, az államigazgatás formáinak és munkamódszereinek állandó javítását. Ez a magyarázata, hogy a szocialista állami funkciók betöltésének, az egész állami tevékenység továbbfejlesztésének kérdését olyannyira hangsúlyozták a Román Kommunista Párt X. kongresszusán, amely a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtését tűzte ki feladatul. Erre utal Nicolae Ceaușescu elvtárs a X. kongresszuson elhangzott jelentésében, amikor hangsúlyozza: „A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom, a kommunizmusra való átmenet feltételei megteremtésének távlatában az állam funkciói még inkább megváltoznak majd, belső tevékenysége a termelés, a tudományos és művelődési élet megszervezésére összpontosul.“

A szocializmusban az állam nem változtathatatlan, örökérvényű valami. Az állam és funkciói egyre jelentősebb szerepet játszanak a párt elveinek valóra váltásában. Mai formájában új, tökéletesebb eszközök és módszerek felhasználásával az állam a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításának legfontosabb eszköze. Az alábbiakban kizárólag az állam belső funkcióinak a kérdéseivel kívánunk foglalkozni.

A gazdasági-szervező tevékenység fő tartalma a szocialista gazdaság ésszerű és tervszerű megszervezése, a termelés tudományos-elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt megalapozott vezetése. Általában véve az alapvető feladat: a termelőerők fejlesztése. Ezzel szoros összefüggésben a szocialista állam hivatott tudatosan tökéletesíteni a termelési-társadalmi viszonyok bonyolult rendszerét is, védelmezni, erősíteni és fejleszteni a szocialista tulajdon mindkét formáját, szilárd alapokra helyezve a termelő egységeknek egymáshoz és az igazgatási szervekhez fűződő viszonyát.

Ezt a célt szolgálta az utóbbi években foganatosított számtalan intézkedés, amely lehetővé tette, hogy a szocialista állam gazdasági-szervező funkcióját egyre magasabb szinten, a lehető leghathatósabban, a lakosság érdekeinek legmegfelelőbben tölthesse be. Ettől jelentős mértékben függ a nemzeti vagyon növelése, társadalmi életünk legkülönbözőbb területeinek dinamizálása, a nép életszínvonalának emelése, Románia nemzetközi kapcsolatainak bővítése, az állami önállóság és szuverenitás megerősítése.

Szocialista államunk kulturális-nevelő funkcióját ugyancsak számtalan intézkedéssel gyakorolja. Mindenekelőtt azokat kell megemlítenünk, amelyek a szakemberek nevelését és a dolgozók minden kategóriájának szakképesítését szolgálják. Ilyen például a tiszosztályos oktatás általános bevezetésének előkészítése.

A szocializmus további építésében végbemenő módosulásokkal együtt változik az állam funkcióinak jellege és súlya. Létének kezdeti és végpontja közötti hozsantartó, rendkívül bonyolult és sokoldalú folyamat során az állam funkciói állandó változásoknak vannak kitéve. Mindezt feltétlenül szem előtt kell tartanunk, amikor a szocialista államnak a jelenlegi időszakban betöltött helyét, a párt X. kongresszusán kijelölt gazdasági és kulturális feladatok megvalósulására irányuló erőfeszítéseit vizsgáljuk.

Hazánk sokoldalú fejlesztésének programja, amelynek megvalósítása a nemzetgazdaság további korszerűsítését, a teljes termelő- és technikai-tudományos kapacitás hathatós kihasználását eredményezi, egyben biztosítja Románia közeledését a gazdaságilag fejlett országok színvonalához, mind az egy lakosra eső termékmennyiség és nemzeti jövedelem, mind pedig a népesség életszínvonala tekintetében. Mindez olyan új feladatok elé állítja a szocialista államapparátust s minden dolgozóját, amelyek csakis a vezetési módszerek további tökéletesítése révén oldhatók meg. Ezért helytállóak pártunknak azok a megállapításai, amelyek szerint a jelenlegi körülmények között az állam szerepe egyre nő, terebélyesednek az egész társadalom megszervezésében, az új társadalmi viszonyok tökéletesítésében, a forradalmi vívmányok feletti örökösben betöltött funkciói.

A X. kongresszus kijelölte feladat, amelynek értelmében a termelőerők további fejlődésével egyidejűleg biztosítani kell a termelési viszonyok szüntelen tökéletesítését, feltételezi az emberek folyamatos, tudatos és tervszerű cselekvését. Egyben azt jelenti, hogy a tervezés rendszerének javítása és tökéletesítése, a gazdasági-társadalmi szervezés és vezetés tudományos színvonalának állandó emelése segítségével növelhetjük az összhangot a termelőerők jellege és a termelési viszonyok között rendszerünk általános haladása érdekében. Ez feltételezi az állam szerepének további növekedését az egész gazdasági tevékenység irányításában, a szocialista társadalom műszaki-anyagi alapjának fejlesztésében, azt, hogy az állam egyre magasabb szinten, egyre kedvezőbb körülmények között gyakorolja gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkcióit.

A SZOCIALISTA ÁLLAM ÉS A KOMMUNISTA PÁRT VISZONYA

A szocialista állam belső funkcióinak gyakorlása során állandó és szoros kapcsolatot tart fenn a kommunista párt különböző szintű szerveivel és szervezeteivel. Ez alapvetően szükséges, hiszen a párt vezető és irányító ereje nemcsak a dolgozók társadalmi szerveinek, hanem az államiaknak, az államnak mint gépezetnek is.

Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta a párt X. kongresszusán, hogy amikor kijelöljük a párt helyét és szerepét a társadalomban, azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az állam összes gazdasági és társadalmi szervezetei és intézményei a párt politikai vezetése alatt állnak, és egységesen lépnek föl a szocialista társadalmi rend felépítésében. A párt olyan éltető központ, amelynek normális működése elengedhetetlen feltétele szocialista társadalmunk szüntelen fejlődésének.

De a párt nem azonos az állammal, illetve a pártszervek nem állami szervek, ami azt jelenti, hogy munkamódszereik, egész tevékenységük különbözik egymástól. A párt és az állam kölcsönös viszonyából kiindulva a párt arra törekszik, hogy a legszélesebb tömegek értsék és helyeseljék politikáját, hiszen csakis így való-

sítható meg a pártirányítás, a munkásosztály vezető szerepe, az összes dolgozók szövetsége az élet minden területén.

A tömegek megnyerése, a társadalmi és állami ügyek intézésébe való bevonásuk, felsorakoztatásuk a párt mögé nem önmagától valósul meg, ennek döntő feltétele a pártnak a dolgozók érdekeit kifejező iránymutatása, felvilágosító munkája, amely meggyőzi őket a gyakorlat igazolta politikájának helyességéről. Így alakul ki a párt és a tömegek egészséges kapcsolatának alapja: a kölcsönös bizalom.

Az RKP tudományosan kidolgozott politikájával vezető szerepet játszik mind az állami, mind a társadalmi szervek és szervezetek munkájában. Ennek az alkotmányos elvnek az alapján a párt irányítja a legfelsőbb és a helyi államhatalmi és államigazgatási szerveket, az állam egész mechanizmusát, beleértve a bíróságot, az ügyészséget, a hadsereget is. Mindebből következik tehát, hogy a párt és az állam viszonyának lényege: a párt irányítja az államot. Így válik a párt feltárta osztályérdekeknek megfelelő osztályakarattá, az osztály-, illetve állami akarat szocialista joggá. A pártirányítás azonban nem jelenti azt, hogy a munkásosztály pártjának központilag hozott határozatait az állami szervek állami eszközökkel hajtják végre, hiszen — különben is — nem minden párthatározat válik joggá, jogi normává, de joggá válás nélkül is megvalósul.

Társadalmi életünk egyre fokozódó demokratizálódásának időszakában mind nagyobb szerephez jut a párt elvi irányító, vezető tevékenysége. A párt fontos kérdésekben hozott irányelvei hovatovább nemcsak a párttagokra, hanem a társadalom egészére vonatkoznak. Ez többek között azt is jelenti, hogy az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő feladatait mindinkább a párt útmutatásainak megfelelően oldják meg. A párt vezető szerepe pedig túlmege az elvi irányításon, az alapvető kérdések felvetésén, és azok végrehajtását is biztosítja.

A párt és a szocialista társadalom egésze közötti viszony tehát főleg az állam és a társadalmi szervezeti formák kapcsolataiban ölt testet, amelyek a pártot a társadalom legkülönbözőbb rétegeivel kötik össze. „Gyakorlatilag — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs a X. kongresszuson elhangzott jelentésében — a társadalmi tevékenység minden területén, minden munkaközösségben vannak kommunista sejtek, amelyek a szocializmus építőinek milliói élén a haza szüntelen előrehaladásáért küzdenek.“

A SZOCIALISTA ÁLLAM ÉS A TÁRSADALMI SZERVEZETEK VISZONYA

Az állami szervek és a társadalmi szervezetek viszonyát nem lehet anélkül vizsgálni, hogy azokat ne hoznók kapcsolatba a történelem adott fejlődési szakaszával, a szocialista demokrácia kiszélesítése és elmélyítése terén elért eredményekkel.

A társadalmi szervek és szervezetek a fejlődés különböző szakaszaiban nem ugyanazt a szerepet játszották a szocialista társadalom építésében, nem egy és ugyanazon mértékben kapcsolódtak be a dolgozó tömegek mozgósításába az állami és közügyek megoldásáért, annak ellenére, hogy mindig igen fontos szerepet játszottak a párt politikájának gyakorlati megvalósításában, az állam és a társadalom fokozatos közeledésének folyamatában. A társadalmi szervek és szervezetek minden módon segítenek az államnak megoldani a gazdasági, kulturális és egyéb kérdéseket, mindenekelőtt a tömegek kommunista nevelésével, öntudatuk fejleszté-

sével és a szocializmus építésébe való bevonásuk egyéb módszereivel. A dolgozó tömegek mozgósítása az állami ügyek intézésére a társadalmi szervezetek egyik funkciója. A feladat az, hogy a szocialista társadalom fejlődésének mértékében a dolgozók minél szélesebb körét vonják be az államigazgatásba, biztosítva a szocialista demokrácia minden irányú fejlődését, hogy minden állampolgár cselekvően vehessen részt az állam vezetésében. A lenini tanítás értelmében, amikor már mindenki képessé válik az állam igazgatására, akkor már nincs értelme többé speciális állami szervezetet fönntartani, s az állam el fog halni, a szocialista államiság átváltozik kommunista társadalmi önkormányzattá. Amint azonban azt Nicolae Ceauşescu elvtárs leszögezte a párt X. kongresszusán, nem lehet és nem szabad siettetni az állam szerepének csökkentését. Ez természetes folyamat eredménye kell hogy legyen, amelynek során mind nagyobb szerep hárul a társadalmi szervekre és szervezetekre.

Jóllehet szükséges pontosan elhatárolni egyrészt az állami funkciókat a társadalmi szervezetek funkcióitól, másrészt magukét a társadalmi szervezetekét egymástól, nem lehet szem elől téveszteni, hogy az állami szervek és társadalmi szervezetek a szocializmus építésében egységes és az egész társadalmat átfogó, közös feladatokat valósítanak meg, s funkcióik sok esetben mind tartalmuk, mind pedig elnevezésük tekintetében megegyeznek. Az egyes társadalmi szervezetek azonban szerepük és tevékenységük körétől függően különböző formákban és összefüggésekben kerülnek kölcsönös kapcsolatba és működnek együtt az állami szervekkel, helyzetüket számos olyan sajátosság jellemzi, amely megkülönbözteti őket az állami szervektől.

Az állami szervek egységes központosított rendszert alkotnak, amely felöleli az összes államhatalmi és államigazgatási szerveket, vállalatokat és intézményeket, és amely az egész dolgozó nép érdekeit és akaratát fejezi ki. A társadalmi szervezetek némelyik fajtája felölelheti a lakosság széles rétegeit (mint például a szakszervezetek és a szövethozók), de közülük egyetlenegy sem fogja át az egész népet. Ennek következtében a társadalmi szervezetek az államtól eltérően nem az egész nép nevében, hanem az állampolgárok azon része nevében cselekszenek, amelyet so-raikban egyesítenek.

A társadalmi szervezetek másik fontos sajátossága, hogy munkájukban az állampolgárok részvétele öntevékeny jellegű. Alulról, önkéntes alapon létesítik maguk a tömegek, az alkotmányban törvényesen biztosított jogok alapján, anélkül, hogy a belépés valaki számára is kötelező volna. Ezzel szemben az állami szerveket nem lehet az állampolgárok önkéntes egyesülése alapján létrehozni.

Végül, a társadalmi szervezetek tevékenységének vezetése és irányítása a demokratikus centralizmus és a belső demokrácia elvén, maguknak a dolgozóknak széles körű kezdeményezésén alapul, akiket az adott szervezet egyesít. A társadalmi szervezetek összes vezető szerveit a tagok vagy küldötteik választják, és kötelesek beszámolni a szervezet tagságának, vagyis a vezetés teljes mértékben a belső rendszabályzatokban előírt módon, az önkormányzat elve szerint valósul meg. Az állami szervek tevékenységének vezetése a fentiekől eltérően, elsősorban nem az önkormányzat, hanem mindenekelőtt a demokratikus centralizmus alapján valósul meg.

Mind az állami szervek, mind pedig a társadalmi szervezetek a szocialista állam funkcióinak gyakorlása végett tudatosan vezetik az új társadalom építését, figyelembe véve szocialista társadalmunk sokoldalú fejlődésének követelményeit, a jelenkori belső és nemzetközi körülményeket.

AZ ÁLLAM SZEREPÉNEK NÖVEKEDÉSE A JELENLEGI FEJLŐDÉSI SZAKASZBAN

A magasabb szintű, kiforrottabb társadalmi rend megvalósítása szükségszerűen az állami tevékenység tökéletesítéséhez vezet. A gazdasági és társadalmi előrehaladás jelenlegi színvonalát véve alapul, a sokoldalúan fejlett szocialista rend, a kommunizmusra való átmenet elengedhetetlenül az állam szerepének növekedését tételezi fel. Ez még inkább nyilvánvaló, ha nem feledkezzünk meg arról, hogy az állam funkcióinak jellege és súlya együtt változik a társadalom fejlődésében, a szocializmus építésében végbemenő módosulásokkal. Sőt, az állam szerepének növekedése, tevékenységének tökéletesítése lényeges feltétele hazánk előrehaladásának a szocializmus útján.

A X. kongresszus Irányelveiben foglalt sokrétű és nem könnyű feladatok megvalósításának feltételei, eszközei, módozatai, formái és biztosítékai között kiemelkedő fontosságú az állami szervek növekvő szerepének megfelelő összehangolása a társadalmi szervek és szervezetek működésével, amelyek együtt a párt vezetésével és irányításával szocialista államunk belső funkcióinak betöltésére törekcsenek. Az említett szervek ez irányban kifejtett tevékenységének minden részletre kiterjedő összehangolása nem automatikusan megy végbe, hanem a párt tudatos és tudományosan megalapozott fellépésére van szükség. A társadalmi szervek és szervezetek növekvő öntevékeny jellege ellenére az állam és szervei továbbra is a szocialista demokrácia rendszerének legfontosabb elemei, rájuk hárul a szocialista építés kiteljesítésére irányuló egész tevékenységünk megszervezésének feladata. Ennek a munkának az eredményességét mozdítja elő az összes állami és társadalmi szervek, szervezetek összehangolt tevékenysége. Csakis ilyen úton érhető el a szocialista demokrácia mechanizmusán belül az a munkamegosztás, amely végső soron aláhúzza a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő szocialista állami funkciók betöltésének óriási jelentőségét.

Szocialista államunk erősítése és a demokrácia fejlesztése között szoros logikai összefüggés van, e két tényező kölcsönösen feltételezi egymást. A szocialista állam lényegéből fakad a demokráciához, ennek szükségszerű fejlesztéséhez való pozitív viszonyulása: az állam tevékenységének javítása a jövőben is egyik központi kérdése marad szocialista demokráciánk fejlődésének. Ez nemcsak szervezeti intézkedéseket, a régi, elavult törvényhozásnak újjal való felcserélését jelenti, hiszen az önmagában még nem oldja meg a felmerülő problémákat, még nem vezet feltétlenül az állami szervek munkájának megjavításához, hanem azt is jelenti, hogy a szocializmus építésének útján való előrehaladás mértékében fejlődjön, formálódjon a néptömegek szocialista öntudata.

Az embernek kell tehát munkáját, tudását tökéletesítenie ahhoz, hogy tökéletesedjék az a szerv, amelynek tevékenységében részt vesz. Ez így helyes, hiszen, ha a szocializmusban minden az emberért történik, akkor az embernek is mindent meg kell tennie a szocializmusért. S mindezt azért, mert ma az állam a dolgozó nép.

LEONYID MARTINOV

Úgy tűnik   *Úgy tűnik, feltámadt a test.
Éltem. Így hívtak: Herkules.
Épp háromezer pudot nyomtam.
Tövestül téptem ki a fát.
És az eget karoltam át.
Leültem s széttört a szék nyomban.
Meghaltam . . . S feltámadt a test.
Normális méretben egyenest . . .
Jól érzem magam, egyre jobban.
Leülök s a szék meg se roppan,
Mégis — én vagyok Herkules.
(1945)*

Bán Péter fordítása

JEVGENYIJ JEVTUSENKO

Revü   *A híres bárban, hová Barcelona jár,
mint vaddisznón a szőr — a terem kukra állt;
a színpadra két sugár-agyar törtetett,
és felöklelte vidáman az öreget.*

*Az öreg áll, kifestve, térde reszketős;
kopasz fején paróka — szénfekete ölyv.
„Esztrád-csoda! Haláli!“ — szól a megnyitó,
fűzőben megfeszített szegény nagyapó.*

*A közönség a „haláli“-tól heherész.
Mert szójátékon elménckedni nem nehéz,
bor mellett ücsörögve, egészségesen,
két kézzel fuvolázva csinos térdeken.*

*A konferáló horgas orrú papagáj
egy ember-lakta állatkertet propagál:
„Az első számot hallják, kérem!
Az énekest, ki meghalt régen —
huszonöt éve biztos hullá már.“*

Jön is a nyápic kisöreg; kiténferül,
s bokáját összecsapja szerencsétlenül.
Ajkával leszorítja ifjas fogsorát,
hogy ne repüljön el, míg kivágja a „lá“-t.

Egy régi tangó; hamisan csepeg a bú.
Az egész terem neki kacag: „hu-hu-hu!“
Az öreg „mindent bele“ játssza meg magát,
s a terem — mindent elismer: „na-hát, na-hát!“

S megint a félholt konferanszié hörög:
„Most táncos számot látnak — forrót, szédítőt!
Hamvas barackok — im a lábak!
Legjobb lábai Európának!
— igaz, az első világháború előtt.“

S dédanyó jön, az arca csupa vakolás;
lábán rece-harisnya — foghíjas varázs;
piros cipőn mütyür, mely torz fényben ragyog;
sok táskarácban mirigyek és dudorok.

A terem mint a méhkas zúg: „kán-kán! kán-kán!“
És vastag nyála csorog-csorog a száján.
Egy pattanásos ifjonc, zöld mint a spenót,
sipítja az anyónak: „A nyak-ra-va-lót!“

És ekkor grand-batmanra csikordul a láb.
Sikamlós dühvel paskolnak a brü-ha-hák.
A szégyentől nem merek felpillantani.
Köröttem egytömbben zuhog a: hi-hi-hi.

Ki vagy te, mondd, terem? Miféle vad?
Ennél már nem lehetsz rosszabb és piszkosabb.
Az a kis zöld kukac egyszer majd tégedet
küld el, hogy szedd csak nyakadba a... kötelet!

Úgy járom Barcelonát, mint a pestises.
Öregség árnya, látlak, nyomomban sietsz.
Egy darabon még külön-külön haladunk.
A sarkot keresem, hol összeolvadunk.

Maradi vagyok. Merthát mindez nekem — fáj.
S megfoglak, emberek, az első kapunál:
„Az új számot hallják, kérem!
A költő vagyok én, ki régen
meghalt, és nem emlékszem, hogy hány éve már.“

*Nem megy
az írás*

Válságot élek. Csönd a lelkem.
Barátom hajt: „Minden nap verssort
teremjen!“
De számomra — se nap, se sor.

Mezőim némán nyugszanak.
Az üzemeim mind kiégtek.
És munka nélkül tátoget
egy szörnyű ásitás — a lélek.

A kritikusom cikkben keresett,
s közölte, hogy az ő környezetében
csak én élek válságot, jöllehet
a legválságtalanabb rendet élem.

Barátom. Komoly. Le-nem-kenyerezhető.
Jó öltöny — de nem az ő természetére.
Belül és kívül — minden érthető.
S a dal nem dallik mégse.

Lesüllyedek a szerelembe.
Lokál-zenére illegek.
Ti ne süllyedjete le —
én süllyedek.

Volt vers; kemény, akár a kés;
vad jégkorongként sikitott.
Most már nem megy a rímelés.
Nem megy sehogy.

A távolból a vándor bánat
sóhajt egy idegen madárból.
A darvak énekkarba járnak.
A hattyú nem tud — csak magában.

Madaram, szürkém, sodró szélben
ősz Vlagyimirodnak mit sír szíved?
E hangjegyeket én nem értem.
Lám, süllyedek.

Az országban naponta hét
verses-kötet lát napvilágot,
én pedig veszett kutyaként
a barátokat, városokat járom,

futok a megdermedt erdőkbe,
elnémult napkelték elé,

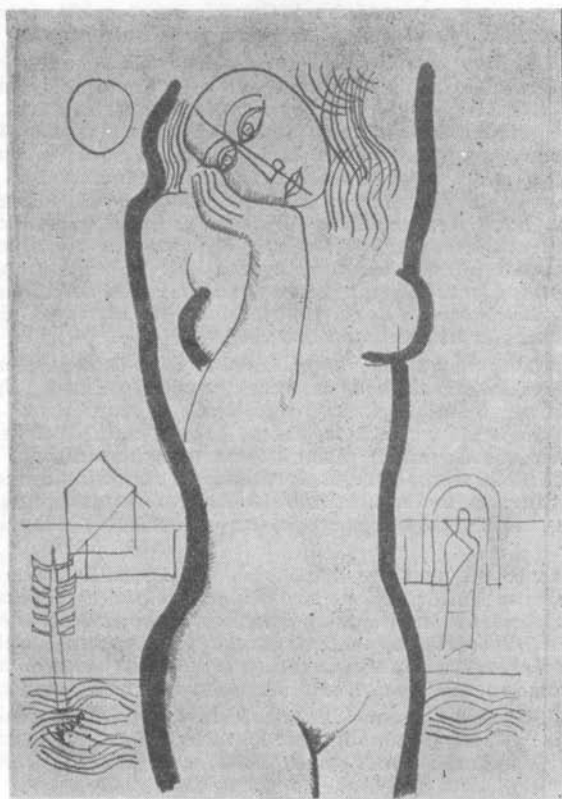
hol a tavasz kettőbe törve
hanyatlík titkon nyár felé ...

De hiszek abban, hogy a céhem
— kettőezer-ötszáz és tizenegy
költőnk az Írószövetségben —
ír helyettem is verseket.

Ők — válság-mentesek.

Bölöni Sándor fordításai

Megjelentek a Novij mir 1969. 3. és 5. számában

Ambrus Imre tusrajza

Pszichológus és szociológus, orvos-szexológus és pszichiáter, biológus és közíró értekezik e számunkban az emberi élet egyik alapvető problémájáról: a szexualitásról és ennek lelki „felépitményéről”, a szerelemről. Szerzőink tudományos alapállásból vizsgálják ezt az összetett problémakört és társadalmi vetületeit. Fejtegetéseiket a biológiai realizmus és a korszerű etika koncepciója hatja át.

Ezt azért is érdemes hangsúlyoznunk, mert talán nincs az életnek még egy olyan szférája, amelyben annyi különböző, egymásnak ellentmondó, szélsőséges felfogással találkozunk, mint a szexualitással kapcsolatban. Gondoljunk csak a nyugati világban hódító útra indult szex-hullámra és a körülötte kavargó, fortyogó nézetekre, a nemi szabadosságot hirdető elméletekre, az érzéseket felgerjesztő reklámhadjáratra. De az emberi biológikum legtermészetesebb adottságát jelentő szexualitás megnyilvánulásainak fölös számában vannak álszent, képmutatóan moralizáló ellenlábasai is, akik valamiféle vaksi prűdéria nevében rendőrért kiáltanak, mert erkölcsstelennek tartják, ha valaki a természet ősi törvényét követve Erősznek hódol.

Már előljáróban leszögezzük, hogy elhatároljuk magunkat mindkét szélsőségtől. Szakíróink a nihil humani a me alienum puto (semmi emberit nem tartok magamtól idegennek) jegyében mutatnak rá a nemi élet, a szerelem jelentőségére, szépségeire és buktatóira. Minden társadalom kitermeli a maga erkölcsi normarendszerét és ezen belül etikai nézeteit a szexualitásról. Természetesen egy adott társadalomban, így a szocializmusban sem válik uralgó normává egyik napról a másikra a haladó morális koncepció. Ezért tapasztalhatjuk, hogy a szexualitás területén is még hatnak a retrográd vagy felelőtlen szülő erkölcsi felfogások. Egy mélyreható szociológiai felmérés minden bizonnyal kimutatná, hogy a szexuális felvilágosultság hiányos volta mennyi hamis beidegzettségek, téves eszmének, helytelen magatartásnak veti meg alapját. Különösen áll ez fiatalságunk jó részének tájékozatlanságára, amellyel a nemi élet útvesztőiben botorkál.

Nem áltatjuk magunkat, hogy idevágó cikk-összeállításunk mintegy varázsütésre minden tekintetben megadja a végső választ. Ugy véljük azonban, súlypontunk írásai segítséget nyújtanak a szerteágazó problematikában való tájékozódáshoz. S az is kétségtelen, hogy a nemi élet humanizálódásáért, a szerelem nagyszerű, semmi mással össze nem hasonlítható szépségeinek védelmében szállnak síkra. Felelősségvállalásra sarkallnak, mert mint az élet minden más tartományában, a szerelemben, a házasságban, a családszervezésben sincs helye hányavetiségnek, az emberiség alapelveit sértő aktusoknak.

A népeknek megvan a maguk biológiai kincsük: életerejük, az emberiség sok ezer éves kultúráját megörökítő intellektuális képességük. S egyáltalán nem érdektelen, hogy egy-egy nemzet, nemzetség, népcsoport miként gazdálkodik e biológiai alappal, miként hagyományozza újabb és újabb nemzedékekre. Ezért szükségesnek tartottuk egy olyan tanulmány beiktatását is, amely a tudományosan rehabilitált eugenika időszerű feladatait taglalja.

Összeállításunkkal szeretnők sugalmazni: minél magasabbra emelkedik ki az erotika a zoologikumból, annál melegebben sugározza be az ember életét, s ennek nyomán annál gazdagabbá szerveződik a személyiség.

A szexualitás jelentősége

Egy elterjedt és alaposan megindokolható felfogás szerint az éhség és a szerelem kormányozza a világot, más szóval az önfenntartási és a fajfenntartási ösztön. Hatékonyabban szólnak bele az ember, a történelem irányításába, mint az érvényesülési vágy vagy a tudat, amelyek pedig ugyancsak jelentős mozgatóerői az emberi történelemnek. Érthető tehát, hogy a szexuális magatartás formái és erkölcsi értékelése elemi erővel érdeklik és foglalkoztatják az emberek gondolkodását. Azon sem kell csodálkoznunk, hogy korunkban, az eddig soha nem tapasztalt mértékben felgyorsult ütemű tudományos, műszaki és társadalmi átalakulás sodrában ez a kérdés szinte világszerte erős hangsúlyt kapott, természetesen más előjellel és különböző felfogásban a kapitalista rendszerben és más vetületben a szocializmusban.

A mozgékony könyvkiadás, de különösen a tömegkommunikációs eszközök — a sajtó, a film, a rádió és a televízió — teret és időt összehangoló és kitágító hatására igen ellentétes tartalmú társadalmi jelenségekről tanúskodó információk kerülnek egyidejűleg az emberek tudatába. Ezek olykor nemcsak erősen meglepik, hanem szinte fel is kavargják a különböző társadalmakban kialakult vagy éppen megmerevedett felfogásokat. Ezeknek a különböző előjelű értesüléseknek a hatására mód nyílik egészen ellentétes felfogások szembesítésére, valamint annak a kérdésnek a felvetésére, hogy mi hát a helyes állásfoglalás és gyakorlat.

Ez nem valami könnyű kérdés, mert az említett közlési eszközökből áradó, nem is egységes szellemű információtömeg nem képes egyhamar megváltoztatni a különböző, meglehetősen zárt nagyobb egységekben lejátszódó társadalomtörténeti fejlődés irányát, vagy éppen egységes, új szemléletet kialakítani, világközvéleményt formálni. Várható, hogy az átélt előzmények, a közösségi tudat vagy éppen a kollektív tudatalatti lerakódások még jóideig éreztetni fogják differenciáló hatásukat.

Amikor tehát azt a kérdést vetjük fel, hogy mi a szexualitás jelentősége életünkben, bizonyos megszorításokat kell tennünk. Azon kívül, hogy korunk emberére gondolunk, elsősorban a nagyjában hasonló körülmények között kialakult közép-európai társadalmak helyzetét kell szem előtt tartanunk. A közös gyökerű európai—amerikai kultúrkörön belül sem vonhatjuk ugyanis egy osztályba Skandináviát, az Egyesült Államokat vagy Franciaországot. De ebben az írásunkban még a szűkre szabott körön belül is azokra a társadalmi rétegekre irányítjuk elsősorban figyelmünket, amelyek nyitottabbak az új „koráramlatok“ felé, érzékenyebben reagálnak rájuk, s megvan bennük a rugalmasság és a tendencia a jobbnak felismert új elemek feldolgozására, befogadására s a szándék a fejlődésre. Ezt a réteget általában a nagyobb városokban, gazdasági és kulturális központokban vagy közelükben találhatjuk meg. A többé-kevésbé zárt etnikumú, fejlett és sajátos színezetű helyi hagyományokkal rendelkező települések, csoportok emberei viszonylag hosszabb ideig a régi, olykor szinte megmerevedett erkölcsi magatartást gyakorolják.

A szexualitás jelentőségének boncolgatásakor egyik központi feladatunk s egyben problémánk, hogy alaposan mérlegre kell tennünk, sőt át

kell értékelnünk azt a felfogást, amely társadalmunkban a *keresztény életszabályok* hatására alakult ki hosszú évszázadok során a szexualitás szerepével kapcsolatban. Ennek lényege az, hogy a nemiség alantas, az állattal azonos biológiai ösztönfunkció, amelyet csupán és kizárólagosan a „szent“ házasságon belül lejátszódó utódnemzés igazolhat és emelhet az emberhez méltó színvonalra. Ezért rögződött bele az európai—amerikai, kereszténység befolyásolta köztudatba az, hogy a szexuális kapcsolatnak, a nemi aktivitásnak kizárólag az egyházi formások által is „megszentelt“ házasságban élő házastársak között van létjogosultsága. E felfogás értelmében minden házasságon kívüli és a házasság ideje alatt másvalakivel folytatott szexuális kapcsolat paráznaság, vagyis bűn. Sőt, minthogy e beszűkült és beszűkítő felfogás szerint a szexuális aktivitás egyedüli funkciója az utódnemzés, paráznaságnak számít még a házastársak között lejátszódó szexuális interakció is, ha az tudatos „természetellenes“ fogamzásgátlással bonyolódik le. (Erről a szélsőséges felfogásról félreérthetetlenül tájékoztat VI. Pál pápa *Humanae vitae*... kezdetű enciklikája.)

Ez a felfogás vont glóriát a női — sőt a férfiúi — elvi önmegtartóztatás köré, s tulajdonítottatott akkora jelentőséget — különösen a nők — házasságkötés előtti érintetlenségének, „szüzességének“. E követelmény hatóerejével napjainkban is gyakran, sokszor szélsőségesen merev formában találkozunk. Egy 25 éves férfi ezt írja az egyik hetilapban megjelent levelében: „... Én vőlegény vagyok, és a gyermekeim leendő anyjától igen határozottan és kérlelhetetlenül megkívánom, hogy érintetlen legyen.“ Egy 23 éves férfi már erre a levélre válaszol, indulatosan: „Felháborított és elszomorított a 25 éves vőlegény leveléből idézett néhány sor... Vajon önmagával szemben is ilyen szigorú és következetes? Hiszen ön apja lesz »leendő gyermekeinek«. Nemcsak a feleség kezében van a gyermekek nevelése! Hazug, képmutató, álszent magatartás ez!“ A valóban kialakult kettős morálét igazolja és ítéli el egy 23 éves lány, amikor a „helytelen férfiszemléletről“ beszélve ezt írja: „Amíg a férfiak nagy százaléka megszámlálhatatlan kalanddal a háta mögött csakis »érintetlen« lányt akar feleségnek (megfelelkezve arról, hogy ők maguk hányat ostromoltak és eredményt elérve otthagytak), addig a szexuális egyenlőség meddő vitatéma marad.“

Van egy fiatal férfi ismerősöm, aki sorozatos erőszakos nemi közöslések miatt kiszabott börtönbüntetésének letöltése után fél évre „menyasszonya“ fényképével jött hozzám. Mikor megkockáztattam azt a kérdést, hogy vele milyen formában van szexuális kapcsolata, sértődötten kérdezte vissza, hogy talán csak nem gondolom, hogy feleségül venne egy lányt, aki nem szűz? Megdöbbenett ez a váratlan válasz, amely már nemcsak a kettős morálról tanúskodott nagyon beszédesen, hanem a női szüzesség élő társadalmi értékeléséből is félreérthetetlen ízelítőt adott. A nőtől még olyanok is megkívánják a házasságkötés előtti érintetlenséget, akiknek válogatás és erkölcsi skrupulus nélkül volt szexuális viszonyuk több vagy éppen sok lánnyal, mit sem törődve azzal, hogy önző magatartásukkal lényegesen csökkentik azok „árfolyamát“ a férjet kereső lányok piacán.

Az évszázados egyházi követelmény ilyen torzult formában még itt él közöttünk, jelenlétével, hatásával számolnunk kell.

Egy másik erősen ható s éppen ezért figyelmen kívül nem hagyható tény az, hogy társadalmunkban hosszú ideig olyan nézet uralkodott a nők szexuális „gyönyörözéséről“, amely jelentősen hozzájárult a „kettős morál“ társadalmi elfogadtatásához. E nézet összetevői: a férfi számára erősen feszítő, készítő, keresésre, szexuális kapcsolatra ösztönző erőt jelent az érett spermák felhalmozódása, s a férfi szexuális feszültségét csak a spermatömegektől való megszabadulás, valamint az ezzel együtt járó intenzív nemi gyönyörözés, az úgynevezett orgazmus átélése csökkenti, illetőleg szünteti meg átmenetileg. A szexuális kapcsolat keresése újra jelentkezik, mielőtt a férfi szervezete ismét telítődött. Ezzel szemben még anatómiai vizsgálatok is hozzájárultak annak a felfogásnak az elterjedéséhez, mely szerint a nőnek nincs is ilyen szexuális kéjéző szerve, mert — s ez valóban tény — a női hüvely és egyéb belső női nemi szervek nincsenek is olyan idegvégződésekkel behálózva, amelyeknek funkciója a nemi gyönyör kiváltása volna, s így *a nő képtelen az orgazmus átélésére*. Csak meglehetősen friss vizsgálatok — lásd a Kinsey-Reportot — bizonyították be tudományosan, hogy a nők igenis képesek a szexuális orgazmus átélésére, csak hogy ez náluk lassabban, nehezebben következik be, mert fizikailag nehezebben váltható ki, mint a férfié. Kiegészítő anatómiai vizsgálatok is igazolták később, hogy a nőknek is gazdag kéjézői, orgazmuskiváltó apparátusuk van, csak hogy ez, illetőleg ennek részei egészen másutt helyezkednek el, mint sokáig gondolták. Igenis vannak a nőnek az orgazmus kiváltásában jelentős szerepet játszó szervi készülékei, izomkötegei, főleg pedig pszichikus képességei, melyek teljes értékű szexuális gyönyörözést, magas szinten kielégítő „orgazmusélményt“ válthatnak ki benne.

E felfedezések hatására csak fokozódott a mai nőknek az az igényük, hogy ők is átéljék az orgazmust. Ezt a törekvést a párhuzamosan ható női emancipáció társadalmi vívmányai is erősítették. Korunk fejlett kultúrájú társadalmaiban ma már teljesen elismert a nők orgazmushoz való joga, ami természetesen jelentősen felemelte szexuális életük pszichikus élményszükségletének a színvonalát. Azt jelenti ez, hogy korunkban már teljesen elfogadott az a nézet, hogy a nő szexuális apparátusa, nemi aktivitása — a fogamzás és gyermekszülés biológiai funkcióján túl — számára is jelentős pozitív pszichikus erőforrás, s neki is éppen úgy joga van a szexuális élet szépségeinek átéléséhez, mint a férfinak.

Meglehetősen forradalmi mozzanat ez az ember szexuális életének értelmezésében, amely erősen hozzájárult ahhoz a felfogáshoz, hogy a szexualitás egyáltalában nem egyetlen funkciót (fogamzást, utódnemzést) betöltő szektora az ember életének, hanem — éppen az állati szexualitástól lényegesen különböző, gazdag érzelmi, erotikus színezete, értékei miatt — az utódnemzéstől teljesen elszakadt, az interperszonális kapcsolatok minőségének fokozására alkalmas egyéb funkciói is vannak. E felfogás gazdag következményeinek figyelmen kívül hagyása korszerű erkölcsi normarendszerünk kialakításában okatlan melléfogás volna.

*

Korunk emberének szexuális életét elemezve meg kell még említenünk egy harmadik fontos tényezőt is. Tudomásul kell vennünk társadalmunk két párhuzamosan, de ellentétes irányban ható jelenségét, mert köl-

csönhatásuk erősen színezi problémánkat. A mai fiatalok biológiai érése-
nek folyamata jelentősen meggyorsult, vagyis az ivarérésen, a pubertáson
több évvel korábban esnek át, mint ezelőtt. Ez a sok összetevő követke-
ztében előálló jelenség *akceleráció* néven ismeretes. Ugyanakkor a hosszú
ideig tartó tanulás, képzés, az emberekkel szemben támasztott fokozot-
tabb társadalmi követelmények következtében a társadalmi érettség, a
felnőttég, a házasságkötéshez szükséges társadalmi-gazdasági függetlenné
válás ideje jelentős mértékben kitolódott. Ezeknek az egyidejűleg ható,
ellentétes előjelű jelenségeknek eredője az, hogy nagyon meghosszabb-
dik az az életszakasz, amelyben a fiatalok már észlelik magukon a szexuá-
lis ösztönsszükséglet jelentkezését, de a társadalmi viszonyok, feltételek,
követelmények összjátéka miatt még nem köthetik meg azt a fajta
férfi—nő kapcsolatot, amely — az ismertetett felfogás szerint — egyedüli
engedélyezett formája a szexuális életnek, vagyis nem köthetnek házassá-
got. Tegyük hozzá mindjárt: nagyon jó, hogy olyan gyerekfejjel, ami-
lyennel biológiailag, szexuálisan megérnek, nem is köthetnek, mert ez
tömerdek társadalmi bonyodalomnak, egyéni és interperszonális pszichi-
kus sérülésnek lenne fölösleges okozója.

A nemi érés és a házasságkötés közötti idő meghosszabbodása követ-
keztében természetesen vetődik fel a kérdés: a szexuális szükséglet ki-
elégítésének, a szexuális feszültség csökkentésének milyen megfelelő kc-
reket biztosítson korunk társadalma, erkölcsi normarendszere. Még csak
élezi a problémát, hogy — a már említett tömegkommunikációs eszközök
révén — rengeteg szexualitást fokozó, fantáziát izgató kép- és szöveg-
anyag válik hovatovább mindenki számára hozzáférhetővé.

Mindehhez vegyük még hozzá a következő adalékot, amely — azt
hiszem — mindenkit elgondolkoztat. Általános és különösen értelmi fej-
lettség szempontjából az állatok közül a csimpánz áll hozzánk a legköze-
lebb. A csimpánz kétéves kora körül eléri értelmi, „szellemi“ színvonalá-
nak csúcát. Ezen túl gyakorlatilag már nem tanul, mert mindent megta-
nult, amire életvitele szempontjából szüksége van. Az ivarérés viszont
ezután csak mintegy hat évvel később kerül sorra életében. Az ember ese-
tében lényegében fordított a helyzet. Az ivarérés után még legalább hat
évre van szüksége az embernek ahhoz, hogy értelmileg, társadalmi szem-
pontból is éretté, igazi felnőtté válják. A szükséges tapasztalat és gondol-
kodásbeli kontroll hiányában, a jelentkező szexuális ösztön sarkantyúzá-
sára pedig mennyi meggondolatlanúságot követhet el az ember, aminek
aztán rengeteg káros következménye lehet.

*

Ezt a veszélylehetőséget már nagyon régen észrevette az ember,
mégpedig a legkülönbözőbb kultúrákban, amelyek eljutottak a fejlődés
valamelyik magasabb lépcsőjére. Szociológusok kiderítették, hogy minden
fejlett kultúrában vannak a szexuális tevékenységet szabályozó normák,
követelmények, s ezek között mindig szerepel valamiféle részleges, idő-
höz, körülményekhez kötött *absztinencia*, vagyis a nemi tevékenységtől
való tartózkodás előírása. Így egyáltalában nem meglepő, hogy a világ
népmeseirodalmában mindenütt találunk utalásokat arra, hogy a király-
finak vagy a szegénylegény legkisebb fiának nehéz *próbatételen* kell át-
esnie azért, hogy a királylány kezét elnyerhesse. A népmese szimbolikus

nyelvén azt jelenti ez, hogy erőssé, önállóvá, biológiailag és társadalmilag fejletté kell válnia, hogy megkezdhesse a szerelmet, a szexualitást is magába foglaló önálló, felelős „házaséletet“, hogy egy társadalmi alapsejt, a család irányítója, fenntartója lehessen. Arról is tudunk, hogy a legfejlettebb indián törzsekben erősen próbára tevő feladatokat kellett elvégezniük a fiataloknak, mielőtt megengedték volna nekik a szexuális életet, a családalapítást. De a legnehezebb, az egész embert kívánó sportágakban is — ilyen például az öttusa — előírják a teljes biológiai érettségig, vagyis a huszadik életév körüli időig tartó szexuális absztinenciát, mert a szervezet csak így képes világviszonylatban versenyképesen kifejlődni a sokoldalú feladatok elvégzésére. S vajon ártalmára lehet-e ez a követelmény bármely más pályán forgolódo embereknek?

Ezeknek a meggondolásoknak, sok tudományos felmérő vizsgálati eredmény áttanulmányozásának és saját pszichopedagógiai gyakorlatban szerzett tapasztalatomnak summájaként alakult ki bennem a meggyőződés: a fejlődni vágyó társadalom akkor cselekszik helyesen, ha fiataljainak azt ajánlja, hogy a teljes biológiai és az ezzel nagyjából egybeeső viszonylagos társadalmi érettség idejéig, viszonyaink között úgy a 18—19. életévig, tartózkodjanak a szexuális élettől. A túl korai szexuális kapcsolatnak ugyanis nagy a veszélye, sok a problémaszülő mozzanata. A fejlődő szervezet biológiai funkcióinak megerőltetése, a meggondolatlanul történő fogamzások, esetleg szülések nemcsak biológiailag, hanem pszichikusan is nagy megterhelést jelentenek a fiataloknak. Sok esetben negatívan befolyásolják egész későbbi szexuális, családi életüket, nem is beszélve a kellemetlen és olykor súlyos következményekkel járó betegségekről. De különösen nagy veszélyt jelent a túl korán, megfelelő ítélőképesség és felelősség nélkül megkezdett szexuális érintkezés a *személyiségfejlődésre*. Ha az erős szexuális ösztön, mintegy mágnesként, magához ragadja a fiatalok érdeklődését, ez menthetetlenül személyiségük beszűküléséhez vezet, akadályokat gördítve sokoldalú és harmonikus személyiségfejlődésük elé.

E negatívumokkal ellentétben semmiféle vizsgálat és tapasztalat nem erősítette meg azt a felfogást, hogy — egészséges, sokoldalúan foglalkoztató életvitel és gazdagon kifejlesztett érdeklődés esetében — bármiféle biológiai vagy pszichikus károsodás érné a szervezetet a szexuális tevékenységnek a teljes biológiai érés utáni szakaszra való elhalasztásából. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kétnemű fiatalság között ne alakuljanak ki szoros és intim baráti és érzelmi, sőt szerelmi kapcsolatok. De éppen az érzelmi fejlődés, az *érzelmi önnevelés* és gazdag személyiségfejlődés biztosítása céljából nagyon fontos, hogy a másik emberhez fűződő érzelmi szálak megfelelően megerősödhessenek, differenciálódhassanak. A pozitív, bizonyos mértékig „erotizált“ együttléteknek nem kell „nyomban“ szexuális kapcsolatba torkollniuk.

Ma már kétségtelenül bebizonyított tény, hogy a korai terhesség-megszakítások sok — nem kívánatos! — koraszüléshez, meddőséghez, a szexuális apparátus súlyos sérüléseihez vezetnek. Ezek elkerülése sok türelmet, akarat- és jellemedző önmegtartóztatást megér.

Ugyanakkor azonban, amikor jóakarattal javasoljuk fiataljainknak a teljes biológiai érettség és legalább a viszonylagos társadalmi érettség előtti szexuális élet mellőzését, úgy érzem, nincs elégséges biológiai és erkölcsi alapunk ahhoz, hogy — régi, elavult társadalmi, erkölcsi hagyományokhoz kritikátlanul ragaszkodva — csupán a házasságon belül tart-suk megengedhetőnek, vagyis „erkölcsösnek“ a szexuális életet.

A teljes jogú, „felnőttnek“ minősített állampolgároktól, akiknek nagy része az iskolákban is megszerezte az „érettségi“ bizonyítványt, akik katonakötelesek, a jog előtt a felnőttekkel azonos elbírálás alá esnek, szabadon, szüleik beleegyezése nélkül házasodhatnak, vállalhatnak munkát, és semmiféle egyéb korlátozás alá nem esnek: éppen a szexuális kapcsolatok terén volnának kötelezhetőek arra az életformára, amelyet a gyermekek esetében egészen természetesnek, a serdülők, a „teenagerek“ esetében pedig egyéni és társadalmi szempontból is hasznosnak tartunk? Mint ahogy az étrendnek, a társadalmi feladatok vállalásának is megvan a maga egészséges „menetrendje“ — mert például a csecsemőnek anyatej helyett ki ad rántott sertésszeletet vagy kolozsvári káposztát, s ki kíván manapság gyermektől felnőttnak való fizikai munkát, megerőltetést? —, éppen úgy a szexuális életnek is megvan a maga menetrendje. S vajon nem igazolódott-e az állattenyésztőknek az az elmélete, hogy a tenyésztés-be csak a biológiailag teljesen kifejlődött állatpéldányokat szabad bevonni, vagyis meg kell várni náluk a teljes biológiai, az úgynevezett „tenyészérettséget“? De ez a menetrend ma már nem utalhatja kötelezően és kizárólagosan a jelentősen kitolódott házasságkötés utáni időre, a házasság keretébe a szexuális életet.

Annál kevésbé, mert sokoldalúan bebizonyosodott: az emberi szexualitás lényegesen különbözik az állattitól, summásan abban, hogy az emberé nem egyfunkciós, hanem *többfunkciós* vagy még inkább *sokfunkciós tevékenység*. S éppen az emberi szexualitás *polifunkcionalitása* teszi a nemi aktivitást, a szexuális kapcsolatot olyan nagy jelentőségűvé korunk emberének életében. A teljes, egészséges személység kibontakozásához szervesen hozzátartozik a rendszeres és színvonalas szexuális élet is, s nem kívánatos, hogy fölösleges tabuk és áligazságok hálózatával neurotizáló tényezővé tegyük, vagy éppen megakadályozzuk.

*

A továbbiakban csupán *tézisszerűen* szeretnék kiemelni a szexualitás jelentőségének témaköréből néhány mozzanatot, problémát, mintegy jel-vezet velük a bennem évtizedek alatt kialakult felfogás kereteit.

Biológiailag kifejllett, társadalmilag érett emberek között az érzelmi-leg is jól megalapozott, vállalt és akart rendszeres heteroszexuális kapcsolat intenzitásában és tartósíthatásban *más élményhez alig hasonlítható pozitív érzelmi-érzelmi ötvözet*. Egyidejűleg képes kielégíteni az összes érzékszervek gyönyörigényét, a valakihez tartozás pszichikus élményszükségletét, valamint az ember jelentős esztétikai és egyéb humanizált érzelmi igényét.

Ilyen gazdag tartalmú élménykomplexus átélésének képességét senki sem hozza magával örökletes, biológiai ösztönanyagként. A helyes és magas színvonalú szexuális életet tehát *meg kell tanulni*, közös szándékkal

és türelemmel ki kell fejleszteni. Lényegében bármennyire intim és személyhez kötött aktivitás is a szexualitás, álszemérem nélkül kell és érdemes róla beszélni, s céltudatosan és nagy körültekintéssel kell megszervezni a fiatalság szexuális felvilágosítását, nevelését, mégpedig mindig az egész erkölcsi nevelés viszonylatában. Nem mondhatjuk, hogy az optimumot megközelítő szexuális nevelést bárhol a világban eddig sikerült volna kikísérletezni, megvalósítani. A jelenlegi kísérletek — például Skandináviában — még nem vezettek megnyugtató eredményhez. A régi, gátlásrendszereket kialakító felfogás pedig olyan neurotizáló eredményekhez és álszentelkedéshez, hazugságokhoz vezetett, hogy meg kell szabadulni tőle. A kényes és összetett probléma nyílt, jószándékú és tudományos szintű megközelítésétől várható a jelentős részletkérdések tisztázása s talán egy átfogó alapelv-rendszer, sőt a közvélemény fokozatos kialakítása is. A szexualitást *jelentőségének megfelelő* szerephez kell juttatnunk az emberiség életében.

Mint ahogy részben velük született idegrendszeri alkatuk, részben társadalmi tapasztalataik, képzettségük sajátosságai és szintje szerint az élet egyes szektoraiban különböző igényű embereket találunk, éppen így megtalálhatjuk a színvonaligény széles skáláját a szexuális élet területén is. Egyetlenegy magatartásra sem mondhatjuk kizárólagosan, hogy az a leghelyesebb vagy a leghelytelenebb. Ehelyett inkább ezt kell mondanunk: az a legfontosabb, hogy a szexuális életre szövetkezett partnerek egymás között tisztázzák szexuális igényeiket, életszemléletüket, s az *egyezettett* igényekkel összhangban igyekezzenek megvalósítani, kielégíteni szexuális szükségleteiket. A kölcsönös igények egyezése, az egymást kiegészítés a tartalmas és kielégítő szexuális élet egyik alapfeltétele. Ennek megfelelően az elvi szüzességtől kezdve a senki mást nem károsító, pusztán biológiai szükséglet kielégítéseként felfogott szexuális kapcsolatig egymástól lényegesen eltérő szexuális magatartások is elfogadhatók egyazon erkölcsi normarendszeren belül.

A szexuális élet engedélyezésének nem lehet egyetlen és döntő kritériuma a házasság. E nélkül is lehet nagyon erkölcsös a szexuális kapcsolat, mint ahogy házasságon belül is lehet erkölcstelen, kizsákmányoló, betegítő.

Helytelen és szűkmarkú felfogás, ha az „erkölcsös“ vagy „erkölcstelen“ jelzőt kizárólag a szexuális élet vonatkozásában használjuk. Hasonlóképpen helytelen kizárólag a szexuális hűség—hűtlenség alapján minősíteni a házasságokat, erre a területre kisajátítani a „házastársi hűtlenség“ sokkal tágabban értelmezendő fogalmát. Meggyőződésem, hogy minden házasságban rendkívüli összekötő energetizáló és felemelő erő a jól kialakított, igény szerinti szexuális kapcsolat, de helytelen magatartás volna eltúlozni, vagy éppen kizárólagos döntőerővel felruházni, szinte fetiszizálni a házastársak közötti szexuális kapcsolatot a házasság minőségének, erkölcsi értékének megítélésében. Sok egyéb tényezőt is figyelembe kell venni a házastársi viszony erkölcsi értékelésekor. Egy brutális, gonosz, hazug házastárs magatartása szexuális hűség esetén is erkölcstelen. A monogám és poligám hajlam és gyakorlat a házasságon belül mindig az egyes konkrét eset teljes rendszerébe helyezendő el, s csak ebben az összefüggésben értelmezhető és értékelhető.

A szexuális önkielégülés *maszturbáció*, *onánia* néven ismeretes formája nem esik erkölcsi megítélés alá. Olyan könnyen és olyan súlyos megbetegedések oka sem lehet, mint régebben gondolták vagy hirdették. Csak hosszú időre állandósult és túlzott gyakorlása lehet — kizárólag idegrendszeri alapon — ártalmas. A kérdésnek döntő jelentőséget tulajdonítani helytelen és káros.

A szexuális élet egész komplexumát minden társadalomban minél több egyén boldogságának, harmonikus személyiségfejlődésének, valamint a társadalom érdekeinek szemmel tartásával, az illetékes tudományágak legkorszerűbb eredményeinek felhasználásával kell megoldani, hogy azt a helyet foglalhassa el életünkben, amely valóban megilleti. De ahhoz, hogy a szexualitás vitathatatlanul emberi szinten valósulhasson meg — az elmondottakon innen és túl —, korszerű etikus szemléleti alapra, általános érvényű követelménymínimumra van szükség. Ennek pedig lényege, magva a szexuális kapcsolatban lévők egymás iránti kölcsönös és feltétlen felelősségérzése és vállalása. E nélkül a szexualitás semmiképpen sem válhatik el az állati színvonalától, nem emelkedhet annyira föléje, hogy már sajátos emberi tartalomnak tekinthessük. Nincs, nem lehet a szexualitásnak olyan engedélyezett formája, amely nélkülözhetné az egymásért, valamint a szexuális kapcsolatból eredő minden következményért a közös felelősségvállalást.

A másik követelmény már nem egészen ilyen kategorikus, de hasonlóan fontos. Ez pedig azoknak az érzelmi-szerelmi harmonikusoknak a megléte, a szexualitásba olvadása, amelyek döntő szerepet játszanak abban, hogy a biológiai, fajfenntartó funkciókat hordozó állati szexualitás az egymással fogalmi rendszerben kommunikáló, tudatos és céltudatos emberek — homo sapiensek — sajátos, önmagukhoz méltó kulturális termékévé, totális kapcsolatteremtő biopszichológiai tényezővé váljék. Csak sajnálnunk lehet azokat az embereket, akik azt hirdetik, hogy a szexualitást „meg kell szabadítani“ minden érzelmi, vagyis az ember nyugalalmát, harmóniáját megzavaró, felforgató indulatjellegű szerelmi érzéstől. Valljuk, hogy a szexualitás a maga hasonlíthatatlan gyönyörűségét csak a szerelmi érzéssel ötvözve teljesítheti ki igazán, s válhatik két ember egymást szárnyaltató erőforrásává.

ZÖRGŐ BENJÁMIN

A szerelemről — a pszichológia nyelvén

Tudományos fogalomrendszerben fejtegetni a szerelem kérdéseit: valódi barbárság. A szerelem csak a művészet és a költészet eszközeivel közelíthető meg. Ez volt egyik felebarátom véleménye, amikor ennek az írásnak a gondolatáról értesült. Szakmai kompetenciájának és jószándékának szilárd hitében a gondolat sürgős feladását ajánlotta.

Valóban, az időt idővel, a teret térrel, a súlyt súllyal mérjük a legközvetlenebbül. Hasonlóképpen az érzelmeket, az érzelmeink feszültségét, áradását, magával ragadó erejét is a legközvetlenebbül és talán a leghatékonyabban ugyancsak érzel-

mekkel, feszültséggel, áradással, erővel, a hangulatot pedig hangulatkeltő hatásokkal lehet kifejezni és nem elvont, általános kategóriákkal. Úgy látszik, felebarátom aggodalmai nem egészen alaptalanok.

A szerelemnek, mint minden emberi megnyilvánulásnak, megvan nemcsak a maga élettana, higiénája, etikája és szociológiája, de megvan a maga pszichológiája is. Nem véletlen azonban, hogy ezt a pszichológiát még nem írták meg, és valószínű, hogy egyhamar meg sem írják. A pszichológusok számláját és lelkiismeretét különben még igen sok szakmai adósság terheli, különösen az olyan jelenségekkel kapcsolatban, amelyekben hangsúlyozottabban nyilvánul meg az ember egész személyisége, mint amilyen például a művészet, a tudomány, a technika vagy más területen fellépő alkotótevékenység. a szórakozás, a játék, a különböző szenvedélyek. Természetesen ezek közé tartozik a szerelem is, amelynek sokszor olyan hatalmas és átfogó a sodrása, hogy a maga hatóirányába, a maga szolgálatába állít minden lelki működést; gondolkodást, figyelmet, érzékelést, emlékeztést, képzeletet, akaratot, hogy megmozgatja és megfelelő szerep- és feladatrendbe állítja (vagyis funkcionálisan átstrukturálja) a személyiség minden rétegét, a tudatosakat és tudattalanokat egyaránt. Ennek az átstrukturálódásnak a során a dolgok jelentése is megváltozik; egyesek új jelentést kapnak, mások viszont elveszítik jelentésüket, és így az ember egész viszonyulási rendszerében alapvető változások lépnek fel.

Ez az átstrukturálódási folyamat nem zárul le, nem hoz létre stabil állapotokat, hanem a folytonos változás feltételeit, lehetőségeit, sőt rugóit is magában hordozó helyzeteket. Mint egy hatalmas folyó, úgy halad az egész külső és belső történelemszisztem előre, örvénylő forgókon, sellőkön, sejtelmes mélyvizű katlanokon, meandereken, mocsaras ingoványokon, sziklaszorosokon át, valamilyen végső betorkollás, valamilyen nagy óceánban való feloldódás felé, hol kiáradva, hol szűk mederbe visszahúzódva, csendesen, békésen a kék eget s a báránnyelű tükörzve.

Mire tud vajon eljutni a boncolgató, sematizáló, elvonatkoztató és általánosító tudomány ennek a sémákat nemigen tűrő, a skatulyákból, szűk általánosításokból szüntelenül kitörő emberi életfolyamat vizsgálatában?

Attól függ, hogy a szerelemnek melyik összetevőjére vagy aspektusára irányítjuk a kutatás reflektorát. Ha például az inkább objektív jellegű élettani mechanizmusok vagy a társadalmi síkon hagyományok, szokások, nézetek formájában kikristályosodott és leülepedett vetületek érdekelnek, akkor még nem fenyeget semmiféle veszély. Amikor azonban a szerelem szubjektív jellegű összetevőit, belső pszichológiai mechanizmusait, az élmény-oldalt, vagyis, magát a tulajdonképpeni érzelmet szándékszünk vizsgálat tárgyává tenni, azonnal felmerül az elsekélyesítés, a sematizálás veszélye.

Ugyanis csak napjainkban van folyamatban olyan új, fejlettebb pszichológiai fogalom- és viszonyítási rendszer, amely lehetővé teszi majd, hogy az elme a maga logikai erővel és eszközeivel is behatoljon az olyan jelenségek mind ez ideig még eléggé rejtélyes világába, mint amilyen például az alkotótevékenység, a szerelem, a tehetség. Ennek az a feltétele, hogy a pszichológia a konkrét és az elvont, az egyedi és az általános dialektikus egységet minél szabatosabban meg tudja fogalmazni, és hogy ennek az egységnek az értelmében járjon el a jelenség vizsgálatában is, egyesítvén a magas fokú általánosítást a magasfokú individualizálással, a magasfokú absztrahálást a magasfokú konkrétizálással. Ez természetesen csak a tudományos és a művészi tükrözési mód konvergenciájának és egy távoli pontban (talan a végtelenben) való találkozásának perspektívájában képzelhető el.

Es addig? Meg kell elégednünk — még a szerelmeseknek is — kevesebbel és a többért való kitérő küzdelem örömeivel.

A vonalnak csak egy dimenziója van: a hosszúság. A síknak már kettő, a térnek három. A szerelem mindegyiken túltesz, mert háromnál sokkal több paramétereinek a száma. Beszélhetnénk például a szerelem mélységéről, erősségéről, tartósságáról, állhatatosságáról, gazdagságáról, kizárólagossági fokáról, ritmusáról, történetiségéről, önzetlenségéről vagy önzéséről, és lehet beszélünk a szerelemről különböző erkölcsi tartalma, szépsége, szenvedélyessége, intellektuális tartalma, boldog vagy boldogtalan jellege alapján.

Szerkezete alapján a szerelmet talán leginkább egy száz- vagy még annál is többtagú zenekar játszotta hatalmas zeneműhöz hasonlíthatnánk, amelyben néha az összes hangszerek szólnak, máskor pedig csak a trombiták harsognak, csak a fuvolák szólnak, csak a hegedűk sírnak, vagy pedig csak a dobok peregnének. Ez a zenemű azonban az egyén személyiségi tulajdonságaitól függően nagyon különböző lehet. Egyeseknél sok a fortissimo, másoknál több a pianissimo. Némelyikben dominál az eufória (emelkedett hangulat), másokban a mélabú. A szerelemre ugyanis erősen rányomják bélyegüket az olyan személyiségi vonások, mint például a temperamentum, az érzelmi felszólíthatóság foka, a szociabilitás, az önérték és önértékelés, az igény szint, az intellektuális tevékenység formái és tartalmi sajátosságai.

A szerelemben valamilyen formában mindig kiütköznek a személyiség általános irányulásának főbb erővonalai. Mást vár, mást keres és mást nyújt a szerelemben egy költő, mást egy tudós és mást a gyakorlati vagy gazdasági értékek felé irányuló személy. Ha valaki a gépek „szerelmese“, vagy ha valamelyik művészetnek vagy tudománynak hódol, ha a társasági élet, a szórakozás vagy a kalandok kedvelője, ha a pénz, a kényelem vagy a luxus keresője, mindez valamilyen formában beleszövedik szerelmébe is. Gondoljunk csak arra, mit keres és mit nyújthat a szerelemben Shakespeare Othelloja, Tolsztoj Karenina Annája, Ibsen Solness építőmestere vagy Peer Gyntje. A személyiség belső mozgatóitól, tartalmától függően változik a szerelem tartalma, sőt változik a szerelem igényelt és elfogadott tárgya is. Ezért aztán az a partner, aki tökéletesen megfelel a Green Street-i bodegásnak, valószínűleg egyáltalán nem felelne meg egy Solnessnek vagy Goethe Wertherének.

A szerelem struktúrájának megközelítése végett próbáljunk meg egy olyan keresztmetszetet elképzelni, amelyben elhelyezhetjük a szerelem funkcionális összetevőit, vagyis az egyes összetevő működéseket, és érzékeltethetjük azoknak egymásra és egymásba épülését:

A SZEXUALIS SZÜKSÉGLET. A metszet legalsó részén képzeljük el az egész működésrendszernek azokat a rendkívül mély gyökereit, amelyek a biológiai fejlődés elejéig nyúlnak vissza. Ide lokalizálhatjuk imaginárius metszetünkben a *szexuális szükséglet alapformáját*, amelyet a szerelem igen lényeges összetevőjének kell tekintenünk.

JARULÉKOS SZÜKSÉGLETEK. Ehhez az alapszükséglethez csatlakoznak annak fontos kiegészítéseként a különböző járulékos szükségletek. Ide sorolhatók például az úgynevezett *erogén zónák* ingerlésének szükségleteit: csók, ölelés, simogatás, szorítás, tapintás. Nem hagyhatjuk ki ebből a felsorolásból a látást sem, hisz köztudomású, hogy a szerelmi érzelmek, erotikus reakciók kiváltásában nagy szerepe van a látott mosolynak, tekintetnek, alaknak, egyes testrészek idomainak, mozdulatoknak. Egyes kutatók a szaglásnak is nagy jelentőséget tulajdonítanak a szexuális tevékenység és ezen túl az egész szerelmi működéskomplexumban.

A TÁRS-SZÜKSÉGLLET. A szerelem funkcionális struktúrájának elképzelt keresztmetszetében egy másik fontos kategória a társ-szükséglet (és tekintélyes kísérete). Ez a szükséglet már az állatoknál is erőteljesen fellép (lásd Üexküll, Lorenz és mások vizsgálatait). Az állatfiókák (kacsa, csirke) általában már néhány órás koruktól kezdve társul fogadják azt az élőlényt, vagy társul szegődnek ahhoz az élőlényhez vagy akár tárgyhoz, amely körülöttük mozog (ez rendszerint az anyjuk szokott lenni). A társ lehet védőtárs, játszótárs, versenytárs. Az embernél a társ-szükséglet a lényeges emberi sajátosságok forrása. Az ember egyszerűen önmagává sem válhatik társ (socius), illetve társak nélkül. Onmagunk felismerése (én-tudat), önértékünk felmérése, viszonyulásaink kialakítása egyéniségünk kiformálása csak a társakkal való kapcsolatainkban alakul ki.

A felsorolt szükségletek közül egyesek, például a szexuális szükséglet, csak a nemi éréssel együtt lépnek fel, mások pedig már az előtt is megvannak, de csak a nemi érés folyamán (kamaszkor, serdülőkor) válnak szexuális szempontból *specifikussá*. A kamaszkor előtt a fiúk és lányok úgy játszanak együtt, mintha nem is volna köztük nemi különbség, ezt az együttműködést legfeljebb a fiúk erőteljesebb mozgásszükséglete, néha durvasága, kakaskodása zavarja meg. A kamaszkorban a nemek szinte bizalmatlanul, eltávolodnak egymástól, mintha valamilyen előítélet zavarná meg kapcsolatukat. Kialakulnak az egymással szemben álló leány- és fiúcsoportok, mindegyik a maga beszédtemájával, a maga érdeklődési körével. Ha most már mindezek után egy fiú és leány együtt megy haza az iskolából, vagy ha kicsit többet foglalkoznak egymással, akkor ez már „gyanús”, s nem marad észrevétlen.

Valóban, a felsorolt szükségletek a kamaszkortól kezdve szexspecifikussá válnak. Ez után már nem mindegy, hogy kinek a közelségét érzem, hogy kinek a bőrét érintem, fiút-e vagy pedig leányt. Nem mindegy, hogy ki ölel meg, és az sem, hogy ki a társam, fiú-e vagy leány. Ha az ifjúnak csak vele egynemű barátja van, nyugodtan érezheti magát egyedül és mondhatja, hogy nincs senkije ezen a világon. A fiú igényli a gyöngésséget, a finomságot, az ápolást, a bájta, a lány pedig az erőt, határozottságot, biztonságot, és mindkettő igényli olyan valakinek a közellétét, akinél értékesítheti saját erőnyeit, akinek adhat saját gazdagságából.

Egyik férfi ismerősöm meséli, hogy legszívesebben csak fogorvosnőkhöz járna és nem fogorvosokhoz. A nők eddig még mindig olyan finoman fúrták vagy húzták a fogát, hogy szinte nem is érzett semmit, pedig véletlenül egyik doktornő sem volt sem túlságosan fiatal, sem túlságosan csinos. Ugyancsak ő mesélte, hogy a kedves ápoló nővér jelenléte a kórteremben többet gyógyított rajta, mint tíz „forte” injekció. Több férfitől hallottam, hogy bizonyos helyzetekben nagyobb biztonságban érzik magukat nők kezében, mint férfiakéban. Ezzel szemben az egyetemi hallgatóknak többsége szívesebben vizsgálják férfi tanároknál, mint tanárnőknél.

A két nem egymás iránti szenzibilitása és reaktivitása azonban nem marad meg ilyen általános formában, hanem rendszerint koncentráldódik valamilyen személyiség típusra és azután egyes egyénekre. Mindenki a maga belső igényei, a maga irányulásai, elképzelései alapján szelektál, és válik érzékenyebb bizonyos embertípusok iránt és viszonylag közömbösebbé más típusokkal szemben.

AKKUMULÁLT BENYOMÁSOK, EGYÉNI ÉS KÖZÖSSÉGI TAPASZTALAT. Ezek után térjünk vissza imaginárius metszetünkhöz, és nézzük meg, hogy mit találunk a szerelem struktúrájának magasabb szintjein. Elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy ebben a felsőbb rétegben a mozgékonyabb, változóbb tényezők helyezkednek el, amelyekben a biológiai determináltsággal szemben mindinkább a külső tapasztalati, vagyis a környezeti, társadalmi-történelmi meghatározottság lép előtérbe. A működéseknek ezen a szintjén ugyanis az emlékek, az előzetesen kialakult asszociációk, képzetek, értékítéletek, eszmények, eszményképek kategóriái körvonalazódnak.

Az ember már csecsemő kora óta naponta ezrével raktároz el élményeket, benyomásokat arról, hogy mi minden szép, mi minden rút, hogy mi jó, mi rossz, hogy mi kellemes és mi kellemetlen, arról, hogy mi az értékes és mi az értéktelen. Az ember tehát így lassan-lassan, hosszú éveken át, szinte észrevétlenül gyűjti össze és asszimilálja mindazt az élményanyagot, amiből azután

a szépről, a jóról, a kívánatosról megalkotja saját tudatos vagy tudattalan modelljeit, képzeiteit és eszményeit.

A szubjektív jellegű egyéni tapasztalatokhoz természetesen hozzáadódik a szokások, hagyományok, közvélemény, különböző módon megfogalmazott nézetek és eszmények formájában kifejezésre jutó sűrített társadalmi tapasztalat. Szerelemről, csókról, ölelésről, szemek ragyogásáról, szerelmi bánatról, reményről, álmokról, tündérekről és ki tudná felsorolni, hogy mi mindenről hall és olvas az ember már kicsi kora óta mesékből, népköltészetből, az irodalomból, filmekből. Hasonló tárgyú élményeket szerezhetünk a zenéből, a képzőművészetből. A szerelmmel kapcsolatban az emberiség sok élményt, tapasztalatot halmozott fel, és ezt az egyén örökségül kapja.

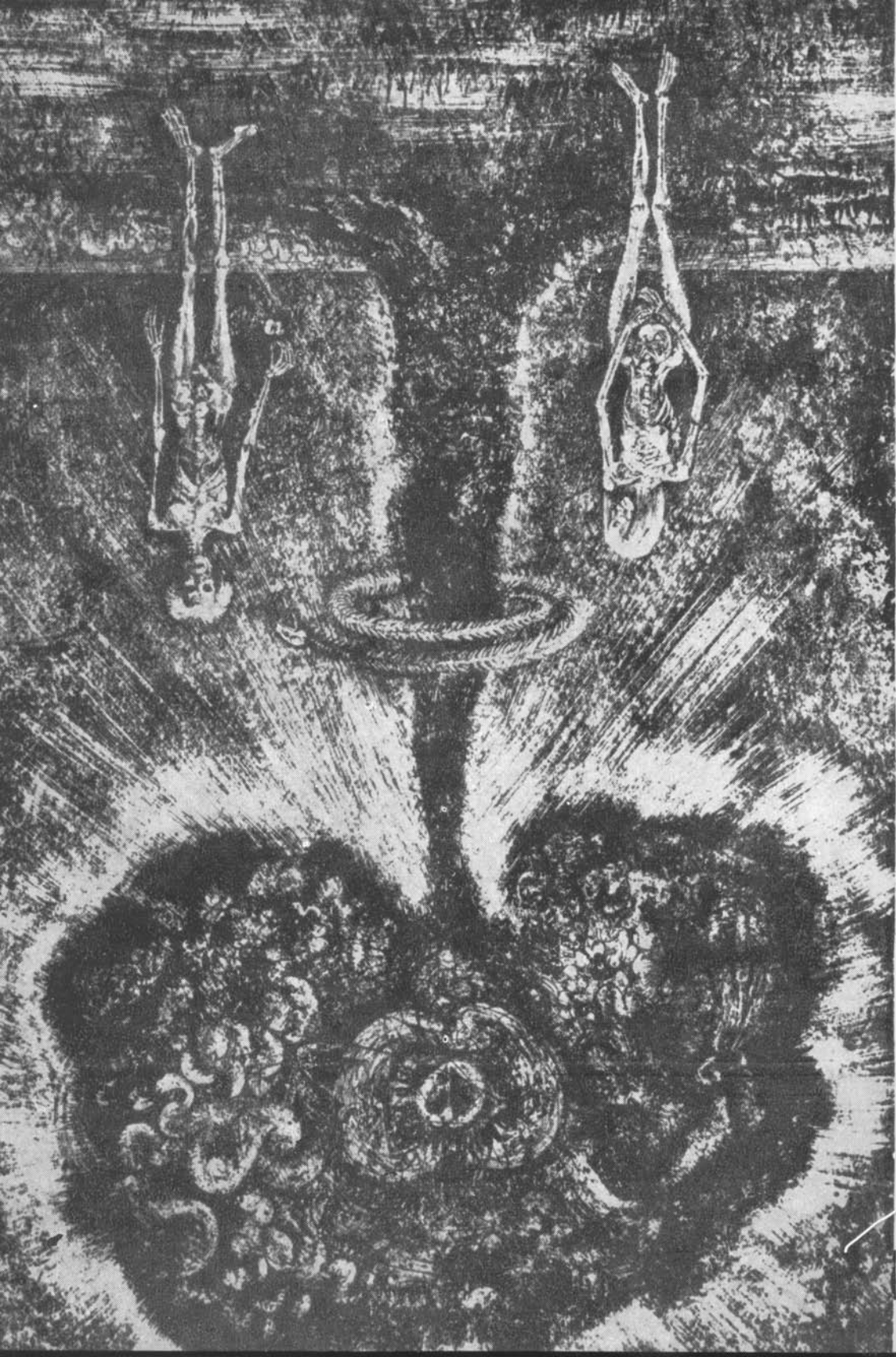
Az élet, a környezet észrevétlenül csepegteti bele az emberbe azt a végtelen sok kristálycseppet, amelyek az egyén sajátosságaihoz idomulva megszilárdulnak. Ezekből a kristálycseppekből alakul ki azután az a hatalmas felfogó (vevő-) és adórendszer, amely lehetővé teszi a világról való sajátos képalkotást, a *jelfelfogást* és saját törekvéseinknek ugyanazon képekben vagy jelekben való kivetítését.

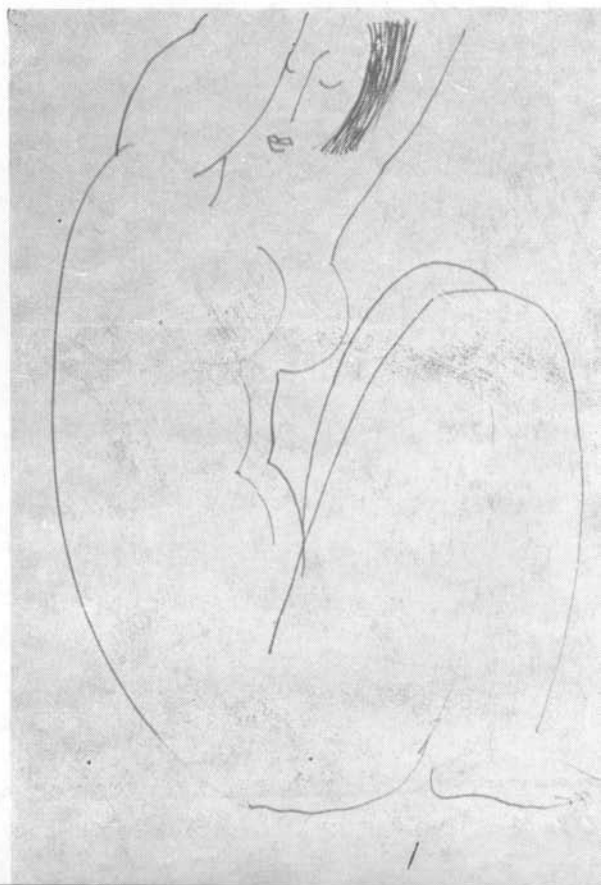
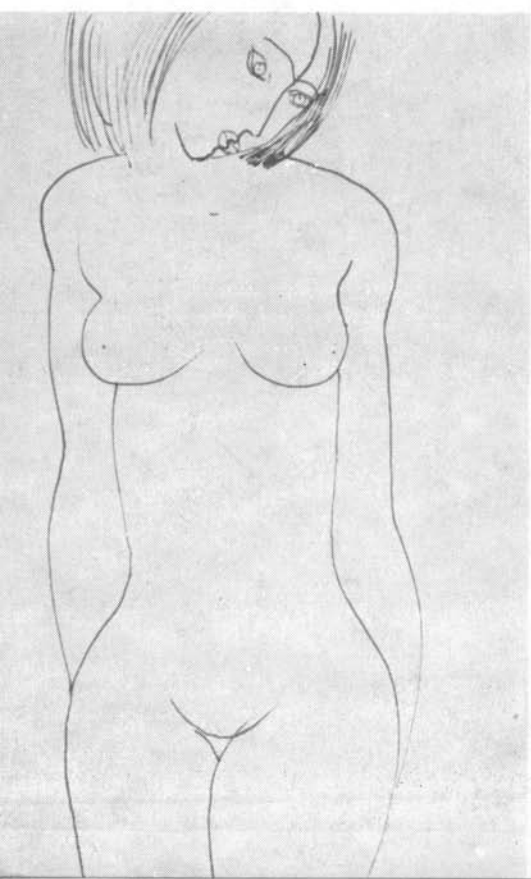
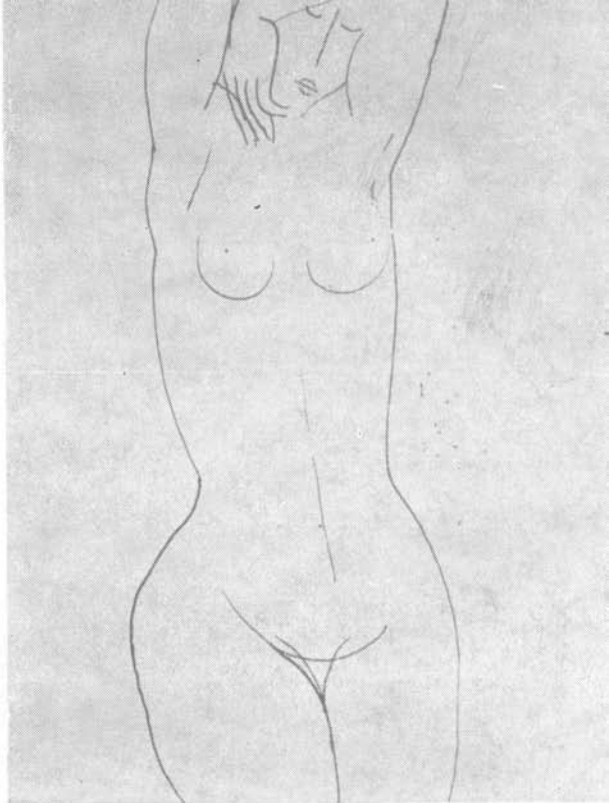
Lehet-e ezek után csodálkozni, ha egy ifjú sok évi keresés, álmodozás után meglát egy ravaszkas mosolyú, barna szemű, fekete hajú kislányt, és néhány perc leforgása alatt valósággal beleszeret? Mit szeretett meg benne? Talán fekete haját, barna szemét? Nem, ez kevés volna, hisz legalább minden tizedik kislány fekete hajú. Valamilyen *jelt fogott fel*, amiről talán egyikük sem tud. Ez lehet lényeges jel, és lehet talán kevésbé lényeges, de mégis felfogja, mert ehhez van felfogó berendezése, vevőkészüléke, amely erre a jelre, ennek a hullámhosszára van beállítva. Ki tudja, miben is áll ez a jel, talán a tekintetnek alig észrevehető fény-árnyék játékában, talán egy jelentéktelennek látszó finom álcázó mozdulatban vagy talán milliméternyi ajakbiggyesztésben. És ki tudja, mit jelez a jel, talán belső erőt, mely támogatni vagy uralni óhajt, talán gyöngédséget, talán pajkos csintalanságot, vagy pedig egy titkos érzést, gondolatot... és aki épp ilyen jelre vár, az fel is fogja rögtön.

Talán abba is hagyhatjuk ezt a gondolatsort, s ha átfogó képet akarunk kapni a szerelem funkcionális struktúrájáról, haladjunk egy lépéssel tovább képzeletbeli keresztmetszetünk elemzésében.

BECSATLAKOZÓ MOZGATORUGOK. Köztudomású, hogy az ember cselekvéseit meghatározó belső mozgató erők nem hatnak egymástól elszigetelten. Azok a hajtóerők, amelyek az ember tevékenységében általában érvényesülnek, a szerelemben is megjtátszák a maguk szerepét. Ilyen hajtórugó lehet például az úgynevezett *kutatási, kifizérkésési szükséglet, a teljesítményszükséglet és a kockázatvállalási szükséglet*. Senki előtt sem titok, hogy az újszerűség, a változatosság a szerelmi életben is ugyanolyan serkentő hatású, mint az ember bármelyik tevékenységében. Az egyhangúság, a megszokottság viszont a szerelem kifakulását, az érzelmek tompulását segíti elő. Sok házasságban úti fel a fejét ez a kifakulás, ami abból ered, hogy a felek nem tudják egymás változatosság-igényét kielégíteni. Itt meg kell jegyezni, hogy a változatosság-igény nem mindenkinél egyforma.

Hasonlóképpen közismert, hogy a túlságosan könnyű siker a szerelemben sem igazi siker, és hogy az ölbehullott boldogság nem is boldogít annyira, mint az, amelyikért küzdeni kellett. Ha a szerelem útjába valamilyen akadály gördül (például szülői tilalom, intrika), akkor ez bizonyos határon belül az érzelem intenzitásának növekedéséhez vezet. Ha a szerelmesek úgy érzik, hogy boldogságukat ők harcolták ki, akkor a teljesítmény, a siker öröme betelözi a boldogság érzését. A sikerélmény azonban, amint ismeretes, szorosan összefügg a kockázattal, hisz ahol nincs semmiféle kockázat, bizonytalanság, ott nem lehet szó sikerről sem. A kockázat, a bizonytalanság ösztönzi az embert, hogy harcoljon, hogy aktívabb legyen. Amikor az egyik fél játékot úz a másikkal, sokszor azért teszi, hogy a bizonytalanság, a kockázat (félétekenység) révén kiprovokálja tőle a nagyobb fokú aktivitást, a hódolatot. Előfordulhat azonban, hogy az eredmény a kívánatnak az ellenkezője, mivel az érzékenyebb ember, ha önrzetében megbántják, vagy bosszúval válaszol, vagy pedig erkölcsi fölényérzéssel elhagyja a csata színterét.

TÁRSASÁGBELI ÉRTEKSKALA. Végül a keresztmetszet utolsó jelenség-kategóriájaként említsük meg a társadalmi presztízs, a büszkeség, önérzet és hiúság jelentőségét.

Az ember természetesen törekszik arra, hogy embertársai elismerését, megbecsülését elnyerje, hogy bizonyos presztízse legyen. A szerelem gyakran ennek a törekvésnek a hatása alól sem vonhatja ki magát, mert az ember szerelmére is büszke szeretne lenni. Könnyebb szeretni azt, akivel büszkélkedhetünk, mint azt, akivel nem. Melyik férfi nem érzi annak szükségességét, hogy nője szépségével, bájoságával büszkélkedjék, és melyik nő nem örül annak, ha olyan valakit szerethet, aki a társadalomban megbecsülésnek örvend. Természetesen előfordulhat az is, hogy a szerelem struktúrájában csak ennek az egy tényezőnek, a társadalmi értékskála szempontjának van döntő *túlsúlya*. Ilyenkor azért „szeret” valaki valakit, mert vezérigazgató, vagy mert aranyérmét nyert az olimpiáson. Az ilyen szerelemnek deformált vagy hiányos a struktúrája.

A SZERELEM STRUKTÚRÁJÁNAK BELSŐ DINAMIKÁJA

Talán az elmondottakból is kitűnik, hogy a szerelem sohasem támaszkodhatik egyetlen szükségletre. A szexuális szükséglet önmagában még nem elegendő a szerelemhez. Rendszerint csatlakozik hozzá a struktúra többi része. A szerelem lényeges jellemzője a többszólamúság. A szerelmi gyönyör sokkal több, mint a szexuális szükséglet kielégítése. A szerelmes gyönyörködik szerelmesének közelségében, a hangjában, a tekintetében, a hajában, sőt gyönyörködik abban is, ha képzeletben felidézi és virágot tesz a hajába, gyönyörködik abban, ha küzdhet érte, sőt még abban is, ha szenvedhet érte. A szerelem tehát annál inkább igazi és tartós, minél több szólamú, vagyis minél több funkcionális szinten zajlik le.

A szerelem szerkezete felsőbb szintjeinek (társ-szükséglet, esztétikai, erkölcsi tartalmú érzelmek, értékítéletek, eszményképek) jelentős szerepük van a szerelem viszonylagos stabilizálásában. A felsőbb szinteken fontos az intellektus szerepe, mivel a különböző szükségleteket és érzelmi állapotokat általánosított formában fogalmazza meg, és ezzel rögzíti és mintegy viszonylag függetleníti, önállósítja a változó szükségleti állapotokat. Vegyünk egy egyszerű példát egy másik területről. Ha barátom megszvik két vagy három tányér töltött káposztát, két napig nem kívánja többet, és mégis, ha azt kérjük tőle: szereted-e a töltött káposztát, lelkesen válaszolja: „De még mennyire!” Ez általánosítás. Elvonatkoztató, általánosító gondolkodás nélkül ez tehát nem volna lehetséges, és az érzelmi viszonyulás az élettani állapot változásaitól, periodicitásától függően ingadozna.

A szerelem funkcionális struktúrájának energiával való feltöltése (dinamizálása) elsősorban az élettani szinten keresztül történik. A szexuális szükséglet szintjének feszültsége a többi szintre is áthatol, és azokat szenzibilizálja, mozgásba hozza. Erős szexuális szükséglet fokozza a szerelemmel kapcsolatos összes lelki működéseket: felidézést, képzeletet, észrevevést, tapintási érzékenységet, álmodozást.

A folyamat azonban fordítva is történhetik, például amikor külső ingerek, mint az é-intések, képek, szavak, dalok vagy akár elképzelések, gondolatok, idézik elő a feszültség állapotát az élettani szinten is. A szerelem esetében az energiával, feszültséggel való feltöltődés többféle csatornán át, több szinten történik, mivel a szintek között szoros együttműködés és kölcsönhatás áll fenn. A szerelem hatékonyságának, normalitásának vagy abnormalitásának a foka és jellege éppen ezeknek a szinteknek az együttműködésétől függ.

A szerelmi életben és különösen a szexuális életben elég gyakori zavarok, amelyek sokszor a házasság alapjainak megrázkódtatásához vezetnek, a legtöbb eset-

ben a szerelem funkcionális struktúrájától, annak nem kielégítő dinamikájától, a szintek közötti hiányos együttműködésből erednek. Ilyen okokra vezethetők vissza gyakran a kiábrándulások, az elhidegülések, a frigiditás, impotencia, neurotikus megnyilvánulások. Nem szabad azonban megfélemednünk arról sem, hogy a szerelem tökéletesebb formái is a szintek sajátosság együttműködése révén valósulnak meg. A szerelemben is, mint az ember lelkivilágában általában, megtaláljuk a magasabb fokú önszabályozást (például az öngerjesztést, öncsillapítást, önutasítást), ami a szintek között fellépő többszörös belső visszacsatolás útján valósul meg. Ez azt jelenti, hogy megindul egy belső folyamat, ez kivált egy ugyancsak belső választ, amely azután módosítja magát a folyamatot. Ennek alapján az ember nemcsak megtalálja, hanem keresi, felkutatja szerelme tárgyát, vagy pedig néha saját maga avatja szerelme tárgyává.

A szintek közötti bonyolult dinamikus összefüggések révén tulajdonképpen a szerelemben is egy belső cselekvés valósul meg, olyan cselekvés, amely önmagát is formálja, szabályozza, tökéletesíti, vagy néha ellenkezőleg: tökélyteleníti.

SÜLYPONTÁTTÉTEL

A szerelem funkcionális struktúráján belül a különböző szintek erőviszonyai nagyon változatosak lehetnek. E szerkezet jellege, tartalmának gazdagsága, változatosága és formája változhatik egyénenként, és az egyénnek épp ez lehet egyik jellemző vonása. Mint ahogy Sztravinszkij Pjotruszkájának vagy Ravel Bolerójának megvan a maga jellegzetessége, sajátos hangulata, éppen úgy minden szerelemnek megvan a maga hangneme, amely végighúzódik az első akkordoktól az utolsóig. Hogy milyen ez a hangnem, az a partnerek személyiségi vonásaitól függ.

Az egyéni élet folyamán természetesen sok módosulás következhet be a szerelem szerkezetében, a szintek közötti erőviszonyokban. Az egész hangszerelésben nem ugyanazok a szólamok dominálnak egy életen át. A szerelem megfogalmazása, kicsírázása, kibontakozása, kiteljesülése, emelkedő és süllyedő korszakainak egymásutánja, fakulása folyamán a domináns működéskategóriák válthatják egymást. Ezt a jelenséget súlypont-áthelyeződésnek nevezhetnők.

Az ilyenfajta áthangolódások a különböző szinteken fellépő igények (társigény, eszményigény, esztétikai igény) kielégítésének lehetőségei és módszerei szerint gyakrabban vagy ritkábban következhetnek be. Érdekes, hogy az igények kielégítése az igény feltöltődése (erőssége) és a kielégítés mértéke közötti viszonytól függően néha a szóban forgó igény megerősödéséhez, máskor pedig az igény gyengüléséhez (a telítődéshez), rövidebb-hosszabb ideig tartó közömbösséghez vagy akár elhárító reakciókhoz vezethet.

Jellegzetes súlypontáttételek következnek be az életkornak megfelelően. Nyilvánvaló, hogy más a szerelem funkcionális szerkezete a kisdíáknál, mint a tizen-nyolc-húsz évesnél, és más a huszonöt-harminc évesnél, mint a negyvenes-ötvenes életévek között. Harminc és ötven év között a szerelemben is az operativitás, a nagy, álmodozó kerülőutak, vargabetűk kiiktatása a jellemző a személyiség megnyilvánulásaira, az öregedés viszont mindinkább visszakanyarítja az embert az elmélkedéshez. Ez az elmélkedés azonban egészen más, mint az ifjúkori ábrándozás. Az egyikben inkább a múlt emlékképe és a szemlélődés a domináns, a másikban a merész, jövőbetörő és a megvalósulás, a tárgyasulás hitét magában hordozó álmodozás.

A házastársak között idősebb korban a szerelem sajátos szerkezetet kap. A hosszú évekig tartó együttműködés, számos közös célért való küzdelem külső és

belső (gondolati, érzésszerű) cselekvéseik szárait úgy összeszövi, hogy az egyik cselekvése folytatása a másiknak, az egyik gondolata csak másik fele a társának. Különösen egymás élettevékenysége részévé válnak. Sokszor azonosak vagy hasonlóak az álmaik is, mert azonosak vagy hasonlóak az örömeik és aggodalmaik. Az élettevékenység fonalainak ez az összeszövődése válik idősebb korban a szerelem struktúrájának domináns tényezőjévé, és ezzel a szerelemből valamiféle csodálatos barátság nőhet ki.

Nem mindig történik azonban így. Ha az élettevékenység szárai nem szövődnek össze, akkor öregedő korban nincs mi átvegye más gyengülő működésszintek összekapcsoló szerepét, és így a házastársak között az elhidegülés ütheti fel a fejét, és azután következik egy valamilyen gazdasági jellegű egymás mellett élés, egymás önmegadó megtűrése, de következhetik ennél rosszabb is.

A szerelem funkcionális szerkezetét az említetteken kívül az adott történelmi és társadalmi létfeltételek is befolyásolják a maguk összes anyagi és szellemi tényezőivel, mint amilyenek egy adott társadalmi rendben uralkodó emberi kapcsolatok, a meglévő intézmények, eszmék, egy nép vagy vidék szokásai, hagyományai.

KRISTÁLYKÉPZŐDÉS

Stendhal mondja a szerelemről szóló híres könyvében (1822), hogy elég csupán gondolni valamilyen tökéletességre, s máris abban a személyben véljük azt felfedezni, akit szeretünk. A szerelem megszépíti, tökéletesíti, idealizálja saját tárgyát. Ezt az eszményesítést Stendhal egy hasonlattal érzékelteti. Ha salzburgi elhagyott sóbányák mélyén levő vízbe egy lombjától megfosztott ágacskát dobunk, s ha három hónap múlva kivesszük, azt látjuk, hogy tele van csillogó kristályokkal, amelyek úgy ragyognak, mintha végtelen sokaságú, mozgékony, kápráztató gyémántszemek volnának. Így ékesíti fel képzetben a szerelmes is szerelmesét, mégpedig olyan kristályokkal, amelyek a benne sűrűsödő érzés-, képzet- és eszmeanyagból formálódnak ki. Más szóval a szerelmes olyan értékekkel, csillogásokkal ékesíti partnerét, amilyeneket csak el tud képzelni, ki tud gondolni. Ahhoz, hogy szerethesse, önmagából is ad hozzá valamit.

Ki is tehát az, akit szeretünk? Az-e vajon, aki volt, mielőtt szerettük volna? Nem! mert egyrészt elvettünk belőle, másrészt hozzáadtunk valamit. Azt szeretjük meg, aki ki tudja váltani belőlünk azt a bizonyos kristályképződési folyamatot, akinek egyéniségéhez ezek a kristályok a legjobban illenek, és akiről nem hullanak le egyikönnen. (A kristályok ugyanis különösen a megszokás hatására könnyen lehullhatnak.)

AZ „ÉN—TE“ PROBLÉMÁJA

A szerelem az interperszonális kapcsolatoknak egyik legmélyebb gyökerű és legsokrétűbb formája. E kapcsolat keretében mindegyik személyiség profilja a másik jellegzetességéhez igazodik. Az A partner annak megfelelően fog megnyilvánulni, hogy partnere (B) jelenléte személyiségének milyen oldalait aktivizálja. Hasonlóképpen változik a B partner profilja is az A partner sajátosságainak függvényében. A személyiség ugyanis sok potencialitást hordoz magában, amelyek csak meghatározott társasviszonyokban realizálódhatnak.

A párválasztással kapcsolatban két látszólag ellentétes mondás ismeretes. Mondják, hogy az ellentétek vonzzák egymást, de azt is mondják, hogy „similis simili gaudet“. Melyik az igaz?

Az ember a párválasztással tudat alatt vagy akár tudatosan is nem önmaga megkettőzésére, hanem kiegészítésére, kiteljesítésére törekszik. És ebben benne van az előbbi kérdésre adható válasz. A kiegészítés, a kiteljesítés egyaránt feltételezi az ellentétességet és a hasonlóságot. A-nak természetesen arra van szüksége, amije hiányzik, és ami nélkül nem lehet igazi önmaga sem, ami lehetővé teszi, hogy énjének potencialitásait realizálja, hogy személyiségének csak igények formájában létező része gyakorlatilag megvalósuljon. Az ember tehát azt igényli, ami bizonyos vonatkozásban ellentétes azzal, amivel ő maga is rendelkezik. A jeladó képességhez megfelelő jelvévő lényre, a jelvévőhöz pedig megfelelő jeladóra van szükség. Például, ha B nagy mókamester, bizonyára olyan valakire lesz szüksége, akinek lehet és érdemes mókázni.

A szerelemben tehát rendkívül finom kommunikációs viszony alakul ki. Amit A közöl, azt B-nek megfelelő módon fel kell fognia, de ehhez mindkettőjüknek azonos lelki „rezgőkörön“ kell lenniök, vagyis rezonálniok kell egymás frekvenciáira. A két félnek azonos vagy nagyon közelálló emberi értékek, eszmények hullámhosszán kell működni, hogy mindegyik felfoghassa azt az adást, amelyet a másik feléje sugároz, és hogy a vételt megfelelő visszajelentéssel viszonzza.

Számos esetben éppen az okozza a szerelem korai halálát vagy elsekélyesedését, hogy a felek — bár külön-külön mindegyik jót akarna — különböző jelrendszerben, más értékrendszerben éreznek és gondolkodnak. Így nem érthetik meg egymást.

A szerelem alapjában különbözik a piaci adásvételtől. A piaci vevő annak örül, amit vásárolt. A szerelmes ezzel szemben nemcsak annak örül, hogy kapott valamit, hanem annak is, hogy adhatott. A szerelmes boldogsága akkor teljes, ha önmaga a másik boldogságában tükröződik. Úgy látszik, az ember természetéhez tartozik, hogy önmagát csak úgy képes kiteljesíteni, ha belenő mások életébe.

Amikor a szerelmesek egymás kezét megérintik, amikor egymás szemébe néznek, amikor egymással szót váltanak, vagy amikor összeér az ajkuk, akkor nem egyszerűen két organizmus vagy két testrészt, hanem két személyiséget, két léleket, két önmagát eszmei síkon számontartó lény érintkezik egymással. Az ilyenfajta érintkezés azonnal az én-eszmény (self-concept) síkjára tevődik át. Ezért lehet benne egy tekintetben annyi minden: annyi ígélet vagy tiltás, annyi vágy vagy beteljesülés, annyi követelés vagy önatadás.

A szerelemben olyan interperszonális viszonyról van szó, amely a legközvetlenebbül érinti az egyén egész önérték-eszményét. Elég lehet egy alig észrevehető visszautasító vagy fölényes mozdulat ahhoz, hogy azt az érintett személy halálos csapásként fogja fel, vagy elég egy ígéletteljes mosoly ahhoz, hogy a reménykedés vagy a beteljesülés érzése töltse el.

A szerelemre az erős kettős kötöttség jellemző: az én-kötöttség és egy másik személyhez való kötöttség. És éppen ebből a kettős kötöttségből származnak azok a konfliktusok, amelyek bizonyos körülmények között a szerelemnek gyűlöletbe való átcsapásához is elvezethetnek. Az „Er und Sie“ (He and She) viszony keretében mindegyik fél a saját énjének kiteljesítésére törekszik, mégpedig azzal, hogy a másik fél Én-jéből igyekszik önmagába és önmagából a másik személyiségébe beépíteni valamit. Mindkét Én függetlenségre törekszik, de ugyanakkor mindkettő elégtelen önmagának, tehát nem mondhatnak le egymásról. A konfliktus akkor lép fel, amikor a felek nemcsak azt nyújtják egymásnak, amit kölcsönösen elfogadhatnak, hanem olyasmit is be akarnak építeni egymás személyiségébe, amit az visszautasít és kivet magából. A konfliktus felléphet a szerelem struktúrájának bármelyik szintjén. Felléphet a szexuális szükséglet kielégítése terén is, de leginkább a felek

személyiségének lényeges tartalmi összetevőjét alkotó értékrendszerek különbözőségében gyökerezik.

Ilyen különbség lehet például, ha az egyik félnél az emberi erőfeszítések, a megvalósítások jelentenek központi értéket, a másik pedig a gondtalan, kényelmes életet kedveli. Hasonló helyzet állhat elő például, ha az egyik zajtól iszonyodó, elmélkedő és természetkedvelő ember, aki partnerét gyakran szeretné fent a gerincen látni az ősi verőfényben a piroslo galagonyabokrok mellett, partnere viszont társaságkedvelő és inkább szeretne füstfelhőben, kávé mellett kártyapartiban részt venni. Ha kölcsönösen engedményeket tesznek egymásnak, akkor az egyik a hegyen unatkozik, felsérti a bakancsa a lábát, és megfájdul a feje, a másik pedig a kártyapartin ásítózik, ragad le a szeme, és felszökik a vérnyomása.

Az így támadt konfliktus kétféleképpen oldódhatik meg. Az egyik megoldás az, ha a felek engedékenyek, és magukévá teszik a partner értékrendszerét. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az elfogadandó értékrendszer nem teljesen öszszeférhetetlen saját személyiségük értékvilágával. A személyiség e központjában elhelyezkedő értékeket az ember nemigen képes feladni és másokkal helyettesíteni, különösen ha erős egyéniségről van szó.

A másik megoldás pedig: a szerelem szétfoszlik, és a partnerek elszakadnak egymástól. Ez sem következik be azonban mindig, mivel a partnerek között az ellentétek ellenére lehetségesek olyan közlekedési csatornák is, amelyeken át erős kötelékek kapcsolják őket egymáshoz. És mi a kibontakozás ilyenkor? Folytatódik a küzdelem, hol szélesebb, hol keskenyebb skálán az önfeláldozó odaadástól a gyűlöletig. De vajon milyen súlya volna a szerelemnek, ha megfosztanók attól a terheléstől, amit úgy hívunk, hogy küzdelem? Olyan küzdelem ez, amelyben sok emberi érték, sok egyéni energia őrlődik fel, de amelyben ugyanakkor talán még több emberi érték születik.

Úgy vélem, ezzel elérkeztünk a pszichológia határáig, talán már túl is lépünk rajta. Most a mélyebb vizek következnek. Adjuk át tehát a szót a költőknek, művészeknek és nem utolsósorban maguknak a szerelmeseknek.

VICTOR SÁHLEANU

A monogámia embertani problémája

A szexológus a kérdés tisztázásához főként magával az emberi szexualitás fogalmához fűződő téves nézetek eloszlatásával járulhatna hozzá. Ugyanis gyakran különbségtétel nélkül tárgyalnak más-más szinteken jelentkező problémákat, például a nemi életet vagy az Erósz-t, illetve a szó szoros — és nemes — értelmében vett szerelmet. Ami az antropológus hozzájárulását illeti: az előítéletek ellen kellene küzdenie; ezek abból — az egyébként érthető — irányzatból fakadnak, amely a problémák mércéjének a dolgok mai és itteni állását tekinti. Ezeket az előítéleteket gyakran etnocentrizmusnak nevezik; a mi esetünkben Európa-centrizmusnak is mondhatnók. A látóhatár tágításához és a szűklátókörűségből eredő szubjektív reakciók kiigazításához vezető egyetlen járható út: a szokások, erkölcsök és társadalmi intézmények összehasonlító, evolucionista szempontú tanulmányozása.

A férfi—nő relációnak természetesen a hím és a nőtény zoológiai viszonya az alapja, csakhogy a *Homo species* fejlődésének tisztán állattani lépcsőfokától való-

színi leg kétmillió év társadalmi élete választ el bennünket. Ez idő alatt (közel százezer nemzedék egymásra következője során) az emberiség kanyargós úton haladt, kaptatókon és lejtőkön emelkedett és ereszkedett, s kipróbálta nemcsak a személyközi kapcsolatok különféle módozatait, hanem e módozatok hasznosságát is a társadalmi csoport szempontjából. Manapság már nem hiszünk a házasság-intézmény egyenes vonalú, progresszív, szakaszos fejlődésében az emberi faj minden ága esetében, ahogyan azt L. H. Morgan idején, száz évvel ezelőtt hitték. S nem fogadjuk el — mint Bachofen idején — a patriarchátus matriarchátusból való keletkezésének standardizálását. A történelmi (helyesebben: történelmi-szociológiai) szemléletmód különbözik a klasszikus evolucionistától; a *modus vivendi* rögződésében és elterjedésében meghatározón közrejátszik a szokás vagy az intézmény funkcionális értéke, amely a környezetet vagy történelmi helyzet sajátos követelményének megfelelője. Másrészt számolhatunk letűnt idők maradványaival, a kultúrák érintkezéséből adódó kölcsönhatásokkal, a társadalmi és történelmi összefüggések szerint változó — variábilis jelentésű — esetleges tényezőkkel.

Miként Marx és Engels a *Kommunista Kiáltványban* s Engels *A család, a magántulajdon és az állam eredetében* rámutatott, a gazdasági viszonyok fejlődése rányomja bélyegét a család-intézmény fejlődésére. Az újabb keletű etnológiai kutatások, például a Lévi—Strausséi, megerősítették azt a tézist, amely szerint ez intézmény problematikáját nem lehet a termelési mód és a csere szükségleteinek vizsgálata nélkül tanulmányozni. A történelmi materializmus megengedhetetlen vulgarizálása volna azonban a társadalmi élet más tényezőinek elhanyagolása, például a lelki élet fejlődéséé, a korszakoként egymást követő emberi törekvéseké és más felépítményi tényezők mellőzése. Ezzel a problémával kapcsolatban felülvizsgálásra vár az egyén és a társadalom viszonya dialektikájának a kérdése is. Szó sincs egy individualista vagy pszichologista szociológia új kiadásáról, hanem figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a társadalmi élet konkrét, tudattal és szubjektivitással felruházott emberek objektív síkon végbe menő aktív részvételével bontakozik ki és fejlődik.

*

Hasznosnak tűnik már a kezdet kezdetén megkülönböztetnünk a poligámiát attól az esettől, amelyben a nemi élet nem egy-egy pár esetére körvonalazódik; a poligámia több házastársi partner állandóan vagy tartósan intézményesült együttélését jelenti. A különbséget világosan érzékeli a mai európai jogalkotás: a bigámia különbözik a házasságtöréstől, másképpen is büntetik. Világos ez „az utca embere“ előtt is: megkülönbözteti a szabad szerelmet attól a házasságtól, amelyben a férjet „megcsalják“, s megkülönbözteti a bigámiától is. Jegyezzük meg, hogy a poligámia kifejezés nem vonatkozik egymást követő házastársakra sem, miként ez a válások és újraházasodások esetéből kitűnik. A poligámia a — „jogi“ tényként értelmezett — házasság-fogalomra vonatkozik, s — bizonyos módosításokkal — a családra; nem vonatkozik a szexualitásra, az erotikára vagy a szerelemre.

A házasság a szexualitás és a szerelem egyfajta „intézményesítése“; sokrétűek társadalmi funkciói, s a poligámiát éppen e funkciókkal kapcsolatban kell elemezni. Igaz, a szexualitás a házastársi kapcsolat elsődleges és legáltalánosabb alapja. Miként Talcott Parsons rámutatott, ez azért van így, mert a szexuális impulzus révén (amely nemcsak megfelelő mértékben parancsoló, hanem az egész lelki életet is áthatja, s kötelező következménye is van: az utód) a társadalom fő érdekeinek megfelelően „manőverezhet“ az egyénnel (s a párral). De egy olyan társadalomban, amelyben az élet sok aspektusa „szerződössé“ válik (s ez a helyzet minden fejlett társadalomban), két különböző nemű személy intézményesített egyesülése más ala-

pokra is épülhet, más céljai is lehetnek, mint a szexualitás vagy ami a szexualitás körébe tartozik (egy szükséglet kielégítése, a kényeztetés biztosítása, utód nemzése). Tipikus a politikai érdekből kötött házasság: évezredek át szokásos volt a királyi családokban; vagy a gazdasági érdeket követő házasság, amely oly gyakori a polgári világban. Hasonló érdekekben gyökerezik a törzsi népességek számos társadalmi szükségszerűsége; a nők cserélése például több csoport szolidaritását biztosítja: az exogámia (vagyis a csoporton belüli házasság tilalma) jórészt ugyanilyen típusú társadalmi cél elérését követi.

Itt alkalmunk van különbséget tenni az egyéneket meghaladó érdekek biológiai avagy szociológiai szempontú megítélése között. Azt állították, hogy az exogámia az endogám kereszteződések kockázatait lett volna hivatott elkerülni. Technikai nyelven szólva: lehetetlenné tenni a beteg gének összeadását. Vagy előmozdítani a heterózist, a kereszteződés előnyeit. Másképpen kifejezve: „egészséges“ gének fednek bizonyos ártalmas örökletes tényezőket, ha a szülők átöröklési hozománya nem azonos. Ha azonban vérrokonok a szülők, megtörténhet, hogy a gyermekekben egymásra találnak az ártalmas tényezők, amelyekben ilyen esetekben már nem „uralkodhatnak“ a megfelelő egészséges gének. A vérrokonság nagymértékben növeli a torzszülöttek számát, az öröklött és degenerálódási betegségek, a pszichózisok gyakoriságát. Ebből arra következettek, hogy az endogámia eltávolítása évezredek népi bölcsességét összegező „eugenikai“ intézkedés. Nehéz elfogadni e feltevés helytállóságát. Hiszen sok primitív népesség esetében nem egészen világos az apa szerepe a nemzésben. Bármint legyen is, a régebbi szociológiai magyarázat nem zárja ki a biológiai; számos társadalmi parancsolat vagy tilalom egyben biológiailag is hasznosnak bizonyul.

A demográfiai állapot alkalmas az egyidejű biológiai és társadalmi megítélésre. A nemzésnek társadalmi következményei vannak. Társadalmi szempontból a csoport fenntartása vagy megerősítése a fontos; biológiai szempontból a *Homo species* érvényesülése. S csak természetes, hogy a társadalmi csoportok érdekeinek kielégítése elvezet az emberiség mint zoológiai species erőteljes demográfiai érvényesüléséhez. Az exogámia és a keresztezés hasonlóképpen a népességek emberfaji, tehát biológiai módosulását eredményezi.

Kiváltképpen az utóbbi időkben sokat hangoztatták, hogy az emberi család az antropoid majmok hordájából „származik“. S hogy ezekben a hordákban poliginia, többnejűség van, vagyis egyetlen hím uralja a csoportot, minden nőstény az övé. Milyennek mondható a biológiai előnyök szempontjából ez a helyzet? Ha az uralkodó hím — erőnléti, intelligenciát illető — jellemzői értékesek, több nőstény megtermékenyítését lehetővé tevő helyzete azt jelenti, nagyobb a lehetőség arra, hogy értékes „génjei“ könnyebben terjedjenek a következő nemzedékekben, a poliginia tehát előmozdíthatja a species fejlődését. Csakhogy ez a helyzet nem alkalmazható emberi síkra. Akadtak szerzők, például Müller, a nagy genetikus, akik — persze — utópikus jelleggel — ajánlották az értékes gének előnyt nyújtó terjesztését, mesterséges megtermékenyítés révén, a ragyogóan dotált egyedektől való szexuális sejtéssel. Ám ez esetben nem poligamiáról volt szó, hanem olyan eugenikai módszerről, amely megkísérelte különválasztani az emberi szexuális élet nemzőgenetikai oldalát az egyedi pszicho-szociálisól. Több okból nehéz ezt a kísérletet gyakorlatilag megvalósítani: többek között ezért a személyi jelentőségéért is, amelyet a nemzés az emberi életben játszik. Nem is szólva egy ilyen javaslat — nagyon is vitatható — genetikai alapjairól.

Hangsúlyozzuk, hogy az emberi egyéniség kialakulása szempontjából a gyermek — a szó legtagabb értelmében vett — nevelése a legfontosabb. Ami pedig az

ember szolgáltatásait illeti, amelyekkel hozzájárul a társadalom jó működéséhez és fejlődéséhez, a kölcsönhatás optimalizálása, a munkaképesség és a lelki fejlődés felszabadítása. Ezekben az összefüggésekben kell vizsgálnunk, vajon a poligámia biztosítja-e a gyermek fejlődésének kedvező feltételeit, a két nem észbeli erőinek szabad kibontakozását. Ez pedig biológiaiira visszavezethetetlen szociológiai probléma.

A szociológiai, társadalomlélektani és összehasonlító történelmi kutatás azt bizonyítja, hogy sem a monogámiának, sem a poligámiának nincs általános jelentése, nincs térben és időben azonos „értékük“. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az emberi faj esetében magának a szexualitásnak is nagyon sokféle a jelentése. Ez a jelentés egyénenként is változó, s mind újabb, fiziológián túli, lélektani, axiológiai jelentésekkel gyarapodhat (jelentése még egyazon személy esetében sem változatlan.) A kérdés tudományos vizsgálata nem könnyű, hiszen nagyon nehéz felül-emelkednünk a torzító „hagyományos“ szempontokon. Egyrészt az aszketikus keresztény erkölcs látásmódja befolyásol, amely hadat üzent a materiális kielégüléseknek, s minden testi gerjedelemben a szellemiség kibékíthetetlen ellenfelét látja. Ezért aztán — a dogmatika hamisítatlan hagyományában — a szexualitás csakis a nemzés végett megtűrt, sőt éppenséggel kötelező. A házasság — jobb hiányában — megengedett, de az eszmény a cölibátus tisztasága. Ebben az állásponthoz a társadalom demográfiai érdekeivel összhangban álló kompromisszum tükröződik. Több szexológus azt állította, hogy a keresztényi önmegtartóztatás ókori propagandája demográfiai következményeivel hozzájárult a római birodalom bukásához.

A háremet megengedő iszlám-konceptió több szembontból lényegesen különbözik a kereszténytől. Megjegyzendő azonban, hogy az idők folyamán a keresztény egyházi intézmények a demográfiai szükségesség parancsára néha még nagyobb kompromisszumokra kényszerültek. August Bebel az ajánlott poligámia eseteit idézi az erős elnéptelenedés korszakaiban. Hiszen a biblia egyik parancsolata így hangzik: „sokasodjatok“... Említésre méltó a mormonok társadalmi gyakorlata a múlt évszázadban: megkísérelték újraéleszteni az Ótestamentum patriarchális poligámiáját. A mormonok kísérletét erkölcsstelennek bélyegezték, de azok, akik közelebbről tanulmányozták a mormonok erkölceit, arra a következtetésre jutottak, hogy általános etikai standardjuk magasrendű. Hasonló következtetésekre vezetett több, poligámiában élő „primitív“ nép tanulmányozása is.

A látásmód torzulásának egy másik esete az androcentrizmussal, férfiközpontúsággal kapcsolatban nyilvánul meg. Civilizációnkban a férfinak a valóságban több joga van, mint a nőnek (androkrácia). A poligámia az esetek döntő többségében poliginiaként, nem pedig poliandriában, többférjűségben nyilvánul meg. Valamiképpen „természetesnek“ is tűnik, hogy így legyen. Az ókori Athén valamely személyisége normálisnak tartotta, hogy gyermekei nemzésére feleséget, testi gerjedelmei kielésére rabszolgánokat, lelki és szellemi frissülésre hetérákat tartson. Az eszményi állam tervében Platón a monogámiát ajánlotta, de megengedte, hogy a kivételes érdemekkel ékeskedő férfiaknak több feleségük legyen. De miért ne lehettek volna a nőknek is hasonló jogaik? Mert nem vehettek részt a fontos közügyek intézésében? A már idézett August Bebel rámutatott, hogy az utóbbi évszázadokban az ember felszabadulásáért vívott harc természetesen felölelte a nő emancipálásáért vívott harcot is. Nyilvánvaló tehát, hogy a többnejűség-típusú poligámia a priori a házasság-intézmény elavult, időszerűtlen formájának tekinthető, amely a nemek egyenlőtlenségének a kifejezője.

Az androkrata társadalmon belül a poligámia gazdasági szükségességekhez kapcsolódhat, a hárem egyben „műhely“ is lehet. A poligámia politikai kombinációkhoz kapcsolódhat vagy — vezető személyiségek esetében — bizonyos társadalmi pozíció kifejezésének módja lehet. Bizonyos esetekben a kötelesség követeli meg a második asszonynak (például a testvér özvegyének) feleségül vételét. A poligámia lehet a magas életszínvonalnak, de az ellenkezőjének, a szegénységnek is kifejezője. Lehet kötelezettség, s lehet visszaélés következménye.

*

Az etnológiai tanulmányok fontos tényanyag feltárásával bizonyították a család kétértelműségét az egyed—társadalom dialektikájában. Bizonyos törzseknel a szexuális kapcsolatok ellenőrizetlenek a házasság megkötéséig, akkor aztán ritualizálják és szigorúan ellenőrzik őket. Minden úgy történik, mintha a társadalom legfőbb gondja az volna, hogy a házastársak között ne alakuljon ki túlzott intimitás, mintha az ilyen lelki intimitás valamiképpen felforgató jellegű lehetne.

A modern társadalom emberi viszonyain töprengve, az egyén—társadalom dialektikát illetően az a megállapítás adódik, hogy a pár a családtól különböző erőter és struktúra, sőt, bizonyos esetekben funkcionalitását illetően a családdal ellentétes jellegű. A pár a gyermek születésekor válik családdá. Akkor tevődik át a hangsúly „a másíkról“ a közös érdek központjára, a gyermekekre. A gyermek oly felelősségeket hoz létre, amelyekkel szemben a társadalom nem közömbös. A társadalom bizonyos kötelezettségek betartására készítet. A pár-kapcsolat egoizmusát felváltja az önként vállalt vagy a kikényszerített áldozatosság a gyermek érdekében. A pár a kölcsönös beteljesülésre irányul, a személyiség kölcsönhatásban történő fejlődésére. A családi terhek előtérbe helyezik a társadalom új tagjának, a jövőnek a fejlesztését. A család továbbra is megőrizheti menedékhely-, oázis-jellegét; de egyben eszköz is, mellyel a társadalom beavatkozik az egyén életébe.

A szexuális kapcsolatoknak a család révén való koncentrálódása és stabilizálódása a *történelmség* sajátosan emberi folyamata. Az emberi cselekvések nem a pillanat törvényeinek vannak alávetve: értéküket a jelenbe és a jövő törekvéseibe beágyazott múlt biztosítja. A felelősségek és a kötelezettségek az emberi sajátosság más aspektusára utalnak, a komolyságra. Az igaz ember komoly, felelősséget vállaló, nem könnyelmű lény. A felelősségérzet és a kötelességtudat az érzelmi élet kibontakozásának és elmélyülésének előfeltétele.

Persze, a monogámia kérdését nem is lehet a szerelemtől elvonatkoztatva tárgyalni. Kizárólagosságra törő érzelem ez? Mindenesetre — miként Max Scheler hangsúlyozta — legalább a preferenciát mindenképpen magában foglalja. Még ha a szerelem inkább „lelkesező magatartás“ volna (ahogy Jaspers és Fromm hiszi), s így esetleg törekvései, vágyai körébe több személyt is bevonhatna, egyetlen Te-re összpontosítotttsága teszi lehetővé maximális kibontakozását. Ennek az összpontosulásnak van kockázata s mély drámaisága is (nem is szólva arról, amit a féltékenységgel szül). A „mindent egy kártyára“ játék dialektikája kiábránduláshoz, teljes irányvesztéshez vezethet, mégpedig nemcsak akkor, amikor a partner kiválasztása nem a legnagyobb gondossággal történt, vagy amikor a partnerek egymást választása tévedésnek bizonyul.

Keyserling — aki szerint az autentikus élet: feszültség, melynek termékkennyé és alkotóvá kell válnia — azt állította, hogy a házasságban megvalósul a feszültség szükséges polarizálódása. Am ehhez két központ szükséges, nem több; s ez újabb lélektani érv a monogámia mellett. De miként „kultiválható“ a műalkotásként fel-

fogott házasság (Lichnowsky) vagy a művészetként felfogott szerelem (Ellis) az elősködő konfliktusokat és megosztást feltételező helyzetekben?

A társadalmi funkcionális és az egyén fejlődése, valamint a méltányosság szempontjából a poligámia végzetesen sérti az *altera pars*, a másik fél érdekei tiszteletben tartásának alapelvét. A monoerotikus kapcsolat az egyén egységre, egyesülésre, „abszolútra“ törő nagy aspirációi szempontjából is sajátos emberi eszmények megfelelője.

A gyermek fejlődésének — egyáltalán nem elhanyagolandó — szempontjából főleg sokat időznünk az egységes család jelentőségénél. A pszichoanalitikusok kiemelik az úgynevezett háromszög-helyzet (apa—anya—gyermek) fontosságát a gyermek érzelmi életének megfelelő fejlődése szempontjából.

•

Rövid áttekintésünk természetesen nem részletezhette a probléma minden vonatkozását. Nem szoltunk olyan bonyolult egyéni helyzetekről, amelyekben az ellentmondások gordiusi csomóját több okból nem lehet elvágni. A szexualitással közvetlenül és közvetve összefüggő minden helyzetben nagyon fontos antropológiai alapelv az egyénítés princípiuma. Victor Hugónak Juliette Drouet-hez fűződő, ötven éven át tartó szerelme „ér annyit, mint egy házasság“ — vallotta maga a nyolcvan esztendősköltő, a *L'art d'être grand-père* szerzője. Dialektikus a szerelem és család viszonya. A nagy francia író esetében ez a reláció az alkotás és nemzés dialektikájával bonyolódott. A nagy személyiségek erotikus és családi élete azonban nem példa, legfeljebb meggondolkoztató. S az emberi kérdéskör megfelelő vizsgálatának legfőbb akadálya a primitív gondolkodás és a sematikus megközelítés.

SZÜCS KÁLMÁN

Szexuális elfojtás és idegrendszeri zavarok

A nemiség eredeti funkcióját tekintve a fajfenntartási ösztön egyik alapvető megnyilvánulási formája. Mint ösztönös megnyilvánulás, bonyolult feltétlen reflexfolyamat eredménye, és már a legprimitívebb idegrendszerű állatfajoknál is jelen van. Az állatvilágban ez az ösztön végső célja a faj folytonosságának biztosítása. Élettani folyamatainak alapja a szervezet belsejében az ivarmirigyek, az idegrendszer működésében rejlik. Lényegében biológiai szükséglet, amely sajátos érzelmi feszültséget, homályos vágyat, törekvést képvisel bizonyos állapot fenntartása végett. Az utód létrehozásának célja az állatvilágban nem tudatos, sőt primitív emberi törzseknel is előfordult, hogy a nő megtermékenyítési aktusa és a terhesség között semmilyen kapcsolatot nem láttak.

A nemi ösztön az állatvilágban a környezeti viszonyokkal kapcsolatos ciklusosságot mutat azért, hogy a létrejövő utódok a lehető legjobb életfeltételekbe szülessenek bele. Kivételt alkotnak ez alól a háziásított állatok, amelyek utódainak életfeltételeiről részben az ember gondoskodik; és a legmesszebbmenően kivétel az ember, akinél ez a ciklusosság már alig vagy egyáltalán nem ismerhető fel, bár nála is mintha tavasszal a nemiséggel kapcsolatos folyamatok szokatlanabb élénkséggel zajlanának.

A lélekfejlődés szempontjából az ösztönök ősi öröklött sajátságokat jelentenek, amelyek az embernél a magasabb rendű lelkifolyamatok alá vannak rendelve. Ösztöneinken tehát uralkodni tudunk, elfojthatjuk vagy ismét szabaddá tehetjük őket. Főként az ösztön célratörésén uralkodhatunk akaratunkkal, éppen tudati működéseinkkel. Sokkal nehezebben uralható érzelmi tartalma a vágy, egy tartós és irányult érzelem, mely a gondolkodást és az akaratlagos törekvéseket is — bizonyos mértékig — determinálja. Tulajdonképpen ez az erő, ez a célra irányuló érzelem, amely a két nemet egymás felé hajtja, egymáshoz vonzza a partnereket, lehetővé teszi egymásra találásukat, s amelyet köznapi nyelven *szerelemnek* nevezünk. Ebben a megfogalmazásban, úgy vélem, nem szükséges szexuális folyamataink ez érzelmi komponensének hatóerejéről, értékéről bővebben szólnom, mert az ember, aki kellemtelen szükségleteit is igyekszik gyönyörűséggé nemesíteni, megtette ezt már jóval magasabb szinten költői, regényírói és dalszerzői segítségével, egész történelme folyamán. Hiszen nincs a művészetnek egyetlen ága, amelyben valamilyen formában kifejezésre ne juttatta volna, és alig van ember, aki maga is át ne élte volna.

Ha a természet törvényeivel szembeszállunk

És ezt a hatalmas erejű érzelmi tartalmunkat is el tudjuk fojtani, az emberi írott vagy íratlan törvények kordájába tudjuk szorítani. Más kérdés az, hogy milyen áron. Mert mindig, ha a természet törvényeivel szembeszállunk, fizetnünk kell akár munkával, akár más egyébbel. Természetes, hogy ez alkalommal is fizetnünk kell. Az önfenntartási ösztön abszolútizmusával szemben azonban itt szabadabbak vagyunk. A nemi ösztön elfojtható, helyesebben céljának elérésében megakadályozható, időben elhalasztható. És ez az elfojtás nem jár különösebb következménnyel, mert ezt az ösztönt már a természet is feltételekhez kötötte hozta létre.

Sokan foglalkoztak már az „elfojtás“ idegrendszeri következményeivel. A pszichoanalitikus iskola nagy fontosságúnak tartja az „elfojtást“ bizonyos idegbetegségek körökntánában. Vitathatatlan, bizonyos idegbetegségek kialakításában szerepe lehet, az úgynevezett *neurózisok* formájában, azonban súlyos, különösen szervi következményekkel nem járhat. Az elfojtás jellege is sokféle lehet és ennek megfelelően az esetleges ideges panaszok jellege is változik. Nem szokott különösebb panaszt okozni serdülő fiataloknál, akik még nem ismerik a szexualitás élményét, akiknél még az ösztönt kísérő, vágy sem határozott célra irányuló, vagy azoknál, akik vallásos vagy egyéb eredetű meggyőződésből tudatosan, akaratlagosan tartóztatják meg önmagukat, fojtják el ösztönös megnyilvánulásait.

Más a helyzet azoknál, akiknél az egészséges ösztön rajtuk kívül álló okok miatt nem érheti el célját a partner hiánya vagy a körülmények akadályozó volta miatt. Érdekes és ismert tény az is, ha semmilyen mód nem kínálkozik arra, hogy ez az ösztön célját elérje, elcsitul, elhalványul, majd hevesebben tör fel ott, ahol alkalom adódik a cél elérésére, mint például a fronton levő katonák, hajózó tengerészek esetében, kivált ha hosszú időn át nem is látják a másik nem egyetlen képviselőjét sem. Természetesen az egyéni eltérések nagyok, különösen nőknél, és nagymértékben a temperamentum függvényei.

Alszemérem helyett felvilágosítás

Lássuk mégis, melyek lehetnek az „elfojtás“, az önmegtartóztatás következményei. Az elfojtásnak sok belső, úgynevezett intrapszichés vagy külső, a környezetben rejlő oka lehet. Nehéz volna mindezeket felsorolni. A belső okok közül a *gátlásoknak* van jelentőségük. A külső okok közül a partnerek egymásra találásá-

nak nehézségei, a családban pedig a legkülönbözőbb testi, lelki adottságok és körülmények szerepelhetnek az elfojtás okaiként, és mindkét előbbi esetben a társadalom írott vagy íratlan törvényei, amelyek az emberiség egész történelme folyamán beleszóltak a nemiségbe. A jelentősebb okok közé sorolhatjuk még a tudatlanságot, a szexuális felvilágosítás hiányát, a tapasztalatlanságot, az álszemérmeskedést, az elavult közfelfogást, a társadalmi előítéleteket, az idejemúlt moralizálást. Még ma is hány fiatal kezdi szexuális életét teljes tájékozatlansággal vagy — előzetes felvilágosítás híján — keserű tapasztalatokkal. Kevés még ama családok száma, ahol a gyermeket — korának és szellemi fejlettségi fokának megfelelően — a szülők szexuális felvilágosításban részesítik. Mennyivel többször fordul elő, hogy a nemileg serdülő gyermek a gólyamese végleges tisztázásáért szüleihez fordulva értelmetlen, kitérő válaszokat vagy éppen nyers, de ugyancsak érthetetlen rendreutasítást kap. És az olyan esetek sem ritkák, hogy az elkésett felvilágosításra már kialakult gátlásos állapot vagy az utód a válasz.

Érthetetlen az is, hogy az iskola is csaknem teljesen közömbös a szexuális nevelést illetően. Nem arra gondolok, hogy iskoláinkban tanítsuk a szerelmet, de neveljünk egészséges lelkületű fiatalságot a szerelemre; ezzel elkerülhetjük későbbi spontán torzulások lehetőségét. Meglepő tapasztalat, hogy felnőtt főiskolások a szexualitás problémájának tárgyalásakor szemérmesen elpirulnak vagy kajánul mosolyognak, és nem tudnak vagy szegyéllnek a kérdések mélyére nézni. Meglepő ismerethiányuk a szexualitás lélektanát illetően. Igaz, hogy ezt még főiskoláinkon is vagy egyáltalán nem, vagy csak szegényes keretek között tanítjuk még olyan karokon is, mint az orvosi, pedagógiai, lélektani, jogi, pedig e nélkül nehéz vagy éppenséggel lehetetlen az ember egész személyiségének megítélése. Utódot nemzeni minden ember tud, ezt a ténykedést valóban nem kell tanítani, de az emberiség jelentős része nem tud okosan és szépen, emberhez méltóan szeretni. Nemcsak a technikai hozzá nem értésről gondolok, hanem az érzelmi folyamatok figyelmen kívül hagyására. Hány szerelem vagy éppen házaseset jutott csődbe a szexuális meg nem értés, a partner hiányos ismerete miatt, és mindezek az okok hány „elfojtásnak” okozói néha egy egész életen át.

Mégis mindenképpen leszögezhetjük, hogy az elfojtás értékelhető szervi következményekkel nem járhat. A lelki működéseket illetően azonban a kiváltó októl, valamint az egész személyiség típusától függően a legkülönbözőbb reakciókkal, magatartásokkal számolhatunk. Az ép személyiségű, ép lelkialkatú ember egészséges és erős élményfeldolgozó képességével általában, legalábbis egy időre, túl tudja tenni magát az elfojtás esetleges következményein. Az ideggyenge, neurotikus hajlamú vagy az agyvelő kóros szervezetsége miatt beteg lelkialkatú, pszichopata egyének esetében azonban a legkülönbözőbb kóros válaszreakciókkal találkozhatunk. Ezek főleg az érzelmi működés zavarának kifejezői, de az idegrendszeren, elsősorban a vegetatív idegrendszeren át szervi-hormonális, érrendszeri zavarokat is okozhatnak átmeneti jelleggel.

Neurotikus reakciók

A szexuális elfojtásra a leggyakoribb ilyen kóros válasz a neurotikus reakció, amely a legváltozatosabb panaszkomplexumban jelentkezhet. A beteg funkcionális, tehát objektív szervi alapot nélkülöző panaszokkal kerül az orvoshoz. A panaszok gerincét rendszerint a fejfájás, álmatlanság, általános gyengeség, ingerlékenység alkotja, de ezek mellett a legkülönbözőbb, pontosan nem lokalizálható fájdalmak, zsibbadás-bizsergés-feszülés, bélműködés- és menstruációs zavarok, étvágytalanság,

munkakedv-csökkenés, rossz hangulat, szorongásos állapotok is szerepelhetnek. Előfordulhat az is, hogy e panaszok mellett vagy ezek nélkül is a beteg úgynevezett *hisztériás* rohamai miatt kerül nagyon gyakran éppen a mentőszolgálat útján az orvoshoz. E „rohamok“ néha olyan formában zajlanak, hogy a szemlélő orvos sokszor lefolyásukból megállapíthatja a kiváltó okot is. Ennek tisztázása azonban természetesen csak a beteggel történő beszélgetés, pszichés exploráció (kikérdező vizsgálat) kapcsán lehetséges, amikor feltárhatók a beteg szexuális vonatkozású konfliktusai, s az orvos útmutatása alapján maga a páciens keresi meg a kiutat ki-látástalannak hitt helyzetéből.

Nehéz volna a lehetséges kiváltó okok jellegzetes formáit leírni, hiszen ezek annyifélék lehetnek, ahány ilyen beteg van. Köztudomású, hogy az emberek lelki különbözőségei sokszorosán nagyobbak, mint a testiek, különösen az érzelmi világ tekintetében.

A szexualitásban a nő a kiszolgáltatottabb fél, mert amikor a férfi a szexuális aktus kapcsán biológiai feladatát befejezte, a nőé csak akkor kezdődött el. A férfi fizikai fölénye, valamint a társadalomnak még ma, a XX. században is szigorúbb erkölcsi mércéje folytán a nő szexualitása általában kiszolgáltatottabb. Érthető tehát, ha az előbb említett kóros megnyilvánulások nőknél gyakoribbak. Érthető azért is, mert egész érzelmi életük jóval nagyobb kilengéssel zajlik, mint a férfié, ennél-fogva érzelmi élményanyaguknak feldolgozása is jóval nehezebb.

A nemű ösztön érzelmi tartalma — mint már említettem — a vágy, a biológiai-lag meghatározott célra irányuló érzelem (érzelmi feszültségi állapotként is értelmezhető). Ez a megfelelő időben, a megfelelő irányban kisülni készül, és mint ilyen a lelki működések, egyben az egész szervezet számára hatalmas energetikai hajtó-erőkészletet jelent. Ki ne emlékezne a szerelmes korának lendületére, tervezgetéseire, hogy ily módon is kivívja választottjának megbecsülését. Ha pedig ez a feszültségi állapot nem találja meg a megfelelő irányba vezető kiutat, más irányban igyekszik levezetődni. Ezt nevezik a pszichoanalitikus iskola nyomán *szublimálásnak*, ami azt jelenti, hogy a szexuális célra irányuló vágy az el nem nyert Édent más irányban igyekszik keresni, például a művészi alkotás területén, esetleg a vallásban. Nagyon sok irodalmi, képzőművészeti alkotás szublimálási folyamatnak köszönheti megszületését. Az elfojtott ösztön a személyiség egészével karöltve mindig talál tehát valamilyen kiutat — néha halhatatlanul szépet — a megoldás felé.

Nem egyedül az elfojtásnak, hanem rendszerint az agyvelő kóros szervezetszé- gének tulajdoníthatók a személyiség kóros elferdülései, a szexuális perverzítások. Mit értünk ezeken? Ha az ösztön, vagyis az ösztönt kísérő vágy oly módon nyer kielégülést, amellyel igazi célját nem érheti el, beszélünk perverzióról. Egynémely formájában szerepe lehet az elfojtásnak is, de az alapvető ok a pszichopatologikus lelki alkat, az agyvelő kóros szervezetsége vagy éppen szervi károsodása. Közre- játszhat az öröklött hajlamok és a kedvezőtlen környezeti behatások szerencsétlen egybeesése is. Ahhoz tehát, hogy tisztán az elfojtás ilyen kóros elhajlásokat hoz- hasson létre, egyéb hajlamosító tényezőkre is szükség van.

Fetiszmus, exhibíció

Az önkielégítés a szexuálpatológiában átmeneti helyet foglal el a kóros és a nem kóros között. Nem minősíthetjük kórosnak a gyermekkorban, hiszen kritikát- lan, ösztönös megnyilvánulás, valamint azokban az esetekben, amikor mintegy biz- tosító szelepként a feltöltődések levezetését szolgálja, nem lévén lehetőség a fizioló-

giás megoldásra másnemű partner hiányában. Kórosnak minősül akkor, ha helyettesíti az egyébként adott lehetőséget. Túlzásba vitele okozhat idegműködésbeli zavarokat, de nem okoz „gerincvelősrövidítést“, sem „agylágyulást“ vagy más szervi károsodást, amint a kérdést népszerű szinten tárgyaló régebbi könyvekben állították.

Mindezek szerint szerepet juttathatunk az elfojtásnak még a fetisizmusban is, amikor az el nem érhető partner helyett a vágy annak testközeli tárgyaira, rendszerint ruhadarabjaira irányul. Általában a törvénybeütközés hozza felszínre, amikor a tárgyak megszerzésére a lopás az egyetlen lehetőség. Érdekes tény, hogy kórosnak nem minősíthető formában a normális szexualitásban is van némi hasonló szerepe a kedvestől kapott vagy más úton szerzett tárgyaknak, például egy zsebkendőnek vagy hajtincsnek.

Szerepe lehet még az elfojtásnak az exhibicionizmusban, a maguk meztelenségét mutogatók aktusaiban, és végső soron a szodómiában, amikor a szexuális cél állatok felé irányul. Az előbbi csak férfiaknál minősül kórosnak, hiszen a nő meztelenkedést ki minősítené annak, amikor egyes országokban ma már valóságos kultusza van, s a sztriptízt az előadóművészet szintjén kezdik emlegetni. Az utóbbi mindkét nemnél előfordulhat.

Az aberrációk közé sorolható a homoszexualitás, az egyneműek szerelme. Ez esetben a környezet kényszerítő hatása, az ellentett nemű partner hiánya (fogság, egyneműek zárt intézete) az elfojtott vágyat ilyen irányú kioldódásra kényszerítheti. Leggyakrabban azonban a kóros lelkiállatot az az alap, amelyen ez a megnyilvánulás egyéb környezeti hatásokra kialakul. Súlyos idegrendszeri zavarnak lehet okozója a beteg érhető belső konfliktusa, hiszen betegségének tudatában van, de értelmével és akaratával nem mindig képes hatásosan elnyomni, s emiatt a társadalom frott és íratlan törvényeivel is előbb-utóbb összeütközésbe kerül. A homoszexualitás orvosi szempontból betegség, de több országban jogilag büntetendő, mert a partnerszerzés kapcsán olyan személyeket is maguk körébe vonnak, akik ösztönzés híján soha nem hozták volna felszínre ilyen lappangó hajlamaikat.

*

Végezetül felvetődik a kérdés, mit lehet tenni a kóros megnyilvánulások kiküszöbölésére. Onmagától adódik a megoldás: meg kell előzni megjelenésüket. A megelőzés leghelyesebb módja pedig a megfelelő korban, főként a nemi serdülés korában elkezdett ésszerű nevelés, tanítás, felvilágosítás. E feladat elsősorban a családra, másodsorban az iskolára hárul, végső fokon pedig az egész társadalomra. Mindezek munkájának ki kell egészítenie egymást. Ha a szülőknek nincsenek megfelelő ismereteik, a neveléstudományban és a lélektanban jártas tanárnak kell ezt a feladatot elvégeznie. Ne bízzuk a szexualitással kapcsolatos kérdések tisztázását a fiatalság spontaneitására, a már önmagában patológiás tartalmú ponyvairodalomra, kétes tudományosságú könyvekre vagy éppenséggel a teljesen leplezetlen célzatú, színes meztelenségekkel teli „folyóiratokra“. Mutassuk meg az ifjúságnak, hogy a szexualitás, bár ősi, „állati“ ösztön, az ember mai fejlődési fokán fenségesen szép érzellemmé nemesült, amely hatalmas erőt képvisel az ember alkotótevékenységében. Biológiai és társadalmi rendeltetése az új, alkotó ember létrehozása. S erre ugyanúgy kell felkészülnie a fiatalnak, mint az élet minden más, nemes feladatára: tisztánlátással, egészséges testtel és lélekkel.

Nemiség és szociológia

A KINSEY-REPORT MARGÓJARA

Rohanó világunkban egyetlen társadalmi kutatás eredményei sem maradhatnak változatlanul sokáig érvényesek, az élet hovatovább új elemeket szül, új szempontokat vet fel. Mégis, rendkívül időszerű; immár „klasszikus“, vagyis alapvető, meg nem kerülhető munka a maga nemében. Ezért is foglalkozunk vele jóval megjelenése után. A világszerte Kinsey-Reportként ismert és emlegetett mű tulajdonképpen kollektív munka: Alfred C. Kinsey, a senior-autor mellett Wardell B. Pomeroy és Clyde E. Martin szignálják a *Sexual Behavior in the Human Male* (1948) című első s kívülük még Paul H. Gebhard a *Sexual Behavior in the Human Female* (1953) című második kötetet. A felvételeket végző, az anyagot értékelő és a „kutatási jelentéseket“ (a szerzők határozzák meg így munkájuk műfaját) szerkesztő tudósokon kívül széles körű kollektíva vett részt a munkában, az amerikai Indiana University különféle szakemberei (szociológusok, orvosok, pszichiáterek, pszichológusok, antropológusok, statisztikusok) járultak hozzá a sokoldalú anyag áttekintéséhez, rendszerezéséhez, értékeléséhez. A kutatások 1938-ban kezdődtek, tehát tizenöt év munkáját összesíti a kétszer hétszáz oldalas végső fogalmazvány.

*

„... a szerelem kielégületlenségei, közvetlenül a halál és az éhség után, a harmadik helyen állnak az emberiség nagy kérdései között“ — írja Maurice Druon, az ismert francia író, *La volupté d'être* című könyvének előszavában. A nemiség fontosságát gyakorlatilag soha nem is lehetett tagadni; mindig a művészet és irodalom figyelmének központjában állt, ha nem is feltétlenül nyers, hanem többnyire átlényegült, spiritualizált formáiban.

A Kinsey-Report megjelenésének idején a szexológiának már könyvtárakra menő irodalma volt. Pszichiáterek, antropológusok, etnográfusok a múlt század végén és századunk első négy évtizedében hatalmas anyagot hordtak össze; Kinsey nem pusztán újabb adalékokat hozott, hanem a tények új megközelítési módját dolgozta ki. Freud és követői, vagy Havelock Ellis, Wilhelm Stekel és a szexológia más ismert képviselői főleg orvosi gyakorlatuk megfigyelési anyagát közlik, egyedi eseteket mutatnak be, példákat ismertetnek, elemeznek. Módszerük lényege az esetvizsgálat, amelyet természetesen a modern tudományosság sem vet el, csak kizárólagosságát utasítja vissza. Nyilvánvaló, hogy példát mindenre és mindennek az ellenkezőjére is lehet találni. Bármilyen meggyőzően hangzik is a példa, önmagában nincs bizonyító ereje, semmit sem mond az eset gyakoriságára, jellemző voltára, társadalmi fontosságára vonatkozóan. Freud egyik gyengéje, amint azt nemcsak ellenfelei állítják, hanem ma már híveinek, tanítványainak legjobbjai is elismerik — például Erich Fromm, a pszichoanalízist a modern társadalomtudomány, első-sorban a marxizmus eredményeivel gazdagítani kívánó gondolkodó —, hogy kellő megalapozottság nélkül általánosít: egy adott kor, egy adott társadalmi réteg — amelyből páciensei toborzódtak — viselkedéséből, beállítottságából von le egyetemest, általános érvényűnek vélt következtetéseket, példáinak anyagát az egész emberiség fejlődésére kivetíti (sőt, a nemiség vizsgálatából levont következtetéseit az emberi-társadalmi élet minden területére kiterjeszti).

Kinsey munkásságának a kiindulópontja ezzel szemben az a felismerés, hogy egyedi esetekből, partikuláris tényekből nem lehet tudományosan helytálló követ-

keztetésre jutni, mert a társadalmi törvények statisztikus jellegűek, az emberi viselkedés pedig — minden téren — lényegileg társadalmi. Módszerének lényege tehát nem az esettanulmány, hanem a tömeges mintafelvétel, munkája statisztikai szexológia. Két kötetének anyaga összesen tizenkétezer ember részletes kikérdezésén — esetenként 300—500 kérdés! — s a felhalmozott adatok sokoldalú statisztikai feldolgozásán alapul, no meg természetesen számos írott dokumentum, hivatalos irat, orvosi adat felhasználásán.

A Kinsey-Report anyagát a szociológiai interjú-módszer legszigorúbb követelményei szerint állították össze. A mintacsoportok kiválasztásakor figyelembe vették a különleges követelményeket; azért oly nagy az összes megkérdezettek száma, hogy minden korcsoport, foglalkozási és társadalmi réteg, nagyvárosi és vidéki lakosság, vallási csoport kellő számban képviselve legyen. A legkisebb részletekig menő pontosságot biztosították az adatok felvételében, megőrzésében, feldolgozásában, minden ismert matematikai eszközt felhasználták a lehetséges hibák, tévedések elkerülésére, a valószerűség, hitelesség ellenőrzésére. Mindent megtettek, hogy a lehető legnagyobb mértékben elkerüljék a kutató egyéni beállítottságából, előítéleteiből fakadó értékítéleteket. Mindezzel a mű az empirikus szociológiai kutatás módszertani fejlődéséhez is számottevően hozzájárult. Külön említésre méltó a kötetek stílusa, az anyag közlési módja, amely élesen elüt a megjelölt szexológiai munkáktól: természettudományos tárgyilagossággal kezel olyan kérdéseket, amelyek — ha személyek életéhez, tapasztalataihoz kapcsolódnának — óhatatlanul kényessé válnának, a tudományosságtól idegen képzetekkel társulnának. Kinsey-nél azonban nem személyekről, hanem csoportokról, statisztikai értékekről, átlagokról van szó — s ezért a szerző és az olvasó cinkos intimitása teljessen kizárt.

A Kinsey-Report hozzájárulása a szexualitás tanulmányozásához tehát — bár nem nélkülözi a biológiai és pszichológiai megalapozást — elsődlegesen a szociológiai szempont érvényesítésében rejlik. De ne mulasszunk el e ponton egy látszólagos paradoxont megemlíteni: Kinsey maga, alapképzettségét tekintve, nem szociológus, hanem entomológus (bogarász!). Terjedelmes bevezetőiben kifejti, hogy a modern taxonómia (osztályozástan) elveit igyekezett szexológiai vizsgálataiban következetesen alkalmazni, éppen mert a véletlenszerűen kiemelt esetek elemzését elégtelennek tartotta. Alkalmam volt már más kérdések kapcsán kifejteni, hogy a jelenkori szociológiai kutatás tudomány-mivoltát nagyban előmozdítja a természettudományos módszerek, a természettudományos gondolkodásmód érvényesítése. Az esetek, példák — ha mégoly szellemes, de az önkényesség és ellenőrizhetetlenség elemeit mindig magában hordozó — értelmezése helyett a teljes objektivitással összegyűjtött, osztályozott, statisztikailag feldolgozott tényeket helyezi előtérbe, és gondosan elkerüli a nem szigorúan ellenőrizhető tényekre épített általánosítást. Ami adott körülmények között rendszeresen ismétlődik, az szükségszerű; adott viselkedésműködés viszonylagos állandósága, ismétlődése egy pontosan meghatározott csoporton belül törvényszerű tendenciák jelenlétére utal; egyedi viselkedés, egyedi eset lehet véletlen, a nagy számok törvénye azonban gyakorlatilag kizárja a véletlent, illetőleg kimutatja a véletleneken keresztül érvényesülő szükségszerűt, általánosat.

Kinsey rendkívül óvatosan általánosít: nem állítja, hogy eredményei általánosan a férfi és a nő szexuális tevékenységének jellemzőit ragadják meg, hanem csupán kora amerikai társadalmára — ahonnan adatait merítette — vonatkoztatja eredményeit, sőt ennek is csupán fehér lakosságára; a néger férfiak és nők viselkedésének jellemzésére, írja, kötetei lezárásának pillanatában nem állt elegendő

adat rendelkezésére. Persze a maga konkrét gazdagságában megragadott partikuláris magában hordja az általános elemeit; Kinsey megállapításainak vannak általánosabb érvényű vonatkozásai is, amelyeket sem alá-, sem túlbecsülnünk nem szabad.

*

Az első és alapvető ilyen általános jelentőségű kérdés éppen az, **mennyiben indokolt a szexualitás szociológiai vizsgálata.** S erre a kérdésre a Kinsey-Report egész anyaga kétségtelenül igenlő választ ad, mégpedig olyan módon, amely túlmutat — nézetem szerint — maguknak a szerzőknek elméleti következtetésein. Azt bizonyítja ugyanis, hogy a szexualitás nem csupán biológiai, hanem társadalmi jelenség, más szóval: az ember annyira társadalmiasult lény, hogy ez a mélyen biológiai mivoltába ágyazott tevékenység is lényegileg szocializálódott. Millió adattal bizonyítja a Kinsey-Report, hogy a szexuális viselkedésnek alapvető társadalmi komponensei vannak, ezért változik korok és országok, sőt ezeken belül társadalmi csoportok szerint. Műveltségi fok (iskolázottság), városi vagy vidéki származás, életkor és családi viszonyok, társadalmi osztály vagy réteg, foglalkozás, vallási hovatartozás és a vallásosság foka — mind-mind befolyással vannak a szexuális tevékenység módzataira, gyakoriságára, intenzitására és szubjektív lereagálására egyaránt. Nincs tehát elvontan-általános emberi magatartás még a nemi élet területén sem: ami az egyik csoportban gyakori, a másikban ritka; ami itt „természetes“, amott „természetellenes“, amit az egyik csoport elítél, a másik eltűri és a harmadik helyesli vagy éppen bátorítja. Ismétlem: mindez az Egyesült Államok mai társadalmán belül! S vonatkozik a házasság előtti, a házasságon belüli és a házasságon kívüli nemi kapcsolatokra, az onániára, a homoszexualitásra és más aberráns hajlamokra, valamint a szerelmi élet technikai változataira egyaránt.

A szexualitás társadalmiasulásának szociológiailag következetes megfogalmazását adja Helmut Schelsky német szociológus, mikor megállapítja: az ember szexuális élete abban különbözik az állatétól, hogy az előbbinél a nemi élvezet elszakadt biológiai célszerűségétől és a nemi tevékenység elvesztette ciklikus-időszaki jellegét (Soziologie der Sexualität, Hamburg, 1955). A Kinsey-Report gazdagon bizonyítja, hogy az ember szexuális tevékenysége viszonylag függetlenné vált a fajfenntartási ösztöntől: a lakosság túlnyomó többségénél a nemi tevékenység legnagyobb részét nélkülözi az utódok nemzésének motivációját. Úgy vélem, ez a marxista társadalomtudomány és ember-felfogás szempontjából is alapvető gondolat, csak kifejtésére, körültekintő elemzésére, következetes végigvitelére vár. Éppen mert a fajfenntartás ösztönétől viszonylag függetlenné vált, mert társadalmiasult, van az emberi szexualitásnak érzelmi, szellemi, esztétikai, erkölcsi töltése, ezért mozgósítja vagy mozgósíthatja a teljes emberi személyiséget és — amint azt a marxista felfogás is régen hirdeti — nem szorítkozik egy biológiai igény pusztá — bármilyen — kielégítésére. Másrészt ugyanebből következik, hogy a zsidó és keresztény vallásos gondolkodással szemben — a nemi tevékenység társadalmi-erkölcsi jogosultságát, igazolását nemcsak a fajfenntartás adja; elidegeníthetetlen része az emberi kapcsolatoknak, a társadalmi ember lényének, az összetettségében egységes személyiség önkifejezésének, tehát nem „jogosulatlan“ nem „erkölcstelen“, nem „alantas“ akkor sem, ha nem szolgálja közvetlenül és minden esetben utódok nemzését.

Felmerül Kinsey-nél — persze nem nála először — a norma és a normalitás fogalmainak kettős értelme. A norma egyrészt erkölcsi (vagy jogi, adminisztratív) szabály, amelynek betartása kötelező; normális tehát a normának megfelelő, szabálytisztelő viselkedés. Másrészt norma a statisztikai átlag, egy meghatározott csoporton belüli legelterjedtebb viselkedés-minta; normális tehát az a viselkedés,

amely e mintától nem tér el, vagy eltéréseiben nem lép át bizonyos, jól megszabott határokat. A norma és a normalitás e két értelme nem minden esetben fedi egymást; a szexualitás kérdéseiben egybeesésük meglehetősen kétséges; a Kinsey-jelentés adatai szerint a két évtizeddel ezelőtti Amerika fehér lakosságának viselkedésében egymást metsző felületük sokkal kisebb annál, mint amit a köztudat és a hivatalos morál feltételez. Például: a férfilakosság 70,5 százaléka 16-ik és 20-ik életéve között, házasság előtti heteroszexuális kapcsolatokat tart fenn; egyáltalán: a férfiak szexuális tevékenységének maximális intenzitását, e tevékenység minden formáját tekintetbe véve — a köztudat elképzeléseivel ellentétben — éppen ez a korcsoport mutatja, amely legnagyobbbrészt még nem házasságban élő egyénekből áll. És végül: a férfiiakosság egészét tekintve (gyermekektől aggastyánokig) Kinsey megállapítja, hogy annak 95 százaléka követett el élete során nemcsak a hivatalos erkölcsöt, hanem a nemiségre vonatkozó törvényes rendelkezéseket is sértő cselekedetet. Itt tehát a statisztikai norma nemcsak hogy nem fedi a jogi-erkölcsi normát, hanem homlokegyenest ellenkezik vele.

Nem kevésbé fontos megjegyeznünk azonban, hogy Kinsey ismételtlen megállapítja — persze nem a marxista terminológiát használva — az uralkodó erkölcsi és főleg jogi normák osztályjellegét. A törvények a „felső rétegek” véleményét és előítéleteit fejezik ki, amelyeknek vajmi kevés közülük van a lakosság többsége, főleg az „alsó” rétegek valóságos életéhez: a jogalkalmazás gyakorlatában pedig szintén a „felső réteg” álláspontja érvényesül, mert ebből a rétegből származik a bírák legnagyobb része, akik önkéntelenül is a társadalmi helyzetük által beléjük táplált előítéletek szerint gondolkodnak és cselekszenek. A jogi szabályok ellen vétők nagy része viszont nem vét a maga társadalmi rétegének, csoportjának erkölcsi szabályai ellen. Minden osztály, mondja Kinsey — és itt éppen az „osztály” kifejezést használja — a maga erkölcsi normáit tartja az egyedül helyesnek, „természetesnek”, általánosság érvényűnek, tudomásul nem véve a társadalomtörténetileg kialakult reális különbségeket.

Nem érdektelen, hogy hatalmas empirikus anyagára támaszkodva, Kinsey ismételtlen megállapítja: minden tényező közül éppen a társadalmi tagozódás az, ami legdöntőbben befolyásolja mind a valóságos szexuális magatartást, mind a róla alkotott képzeteket. Nincs „amerikai” viselkedés-minta, csak az Amerikában élő különböző társadalmi rétegek viselkedés-mintái vannak. Nincs „fehér” és „néger” viselkedés-minta, hanem a fehér és a néger lakosság különböző csoportjainak, társadalmi rétegeinek különböző viselkedés-mintái léteznek csupán: a néger felső réteg viselkedése jobban hasonlít a fehér felső réteg viselkedéséhez, mint a néger alsó rétegéhez. Nincs fajilag, csak társadalmilag meghatározott szexuális viselkedés, általánosság Kinsey, és hatalmas tényanyagot vonultat fel a faji előítéletek ellen. Nagy figyelemmel vizsgálja a vallásosság befolyását a nemi tevékenységre. Három vallási csoporttal foglalkozik: a katolikussal, a protestánssal és a zsidóval. Megállapításai szerint nem egy adott vallási csoportból való származás vagy az ahhoz való tartozás, hanem a vallásosság intenzitása befolyásolja jelentősebben a szexuális viselkedést. Az egy vallású, de annak előírásaihoz szigorúan ragaszkodó vagy ezeket lazán, kevésbé figyelembe vevő egyének között a különbségek nagyobbak, mint a különböző vallású, de azok előírásait hasonló intenzitással követő egyének közöttiek.

*

Kinsey részletesen kifejti, hogy munkájának célja az élet egy nagy jelentőségű s fontosságához képest kevésbé ismert, előítéletekkel és téveszmékkel terhelt területének jobb ismeretét szolgálni, valóságghú képet kialakítani. A tudomány min

dig a gyakorlatot szolgálja végső soron, írja, de mielőtt alkalmazható tételekhez érne, alapkutatást kell végeznie. Adatainak felhasználhatóságáról, a vizsgált jelenségek társadalmi optimalizálásáról nincs kialakult képe, munkásságát a felvilágosító szándék vezérli. Nos, a Kinsey-Report az Egyesült Államokban, s nemcsak ott, valószínűleg bestseller lett, hatalmas példányszámokban terjedt, és több nyelvre lefordították, túlnőtt a szakkörök érdeklődési területén. Csakhogy, mint a már idézett Helmut Schelsky megállapította: a nemi élet kérdéseivel foglalkozó tudományos munkák nagy elterjedésének hatása nem értékelhető egyértelműen, bizonyos mértékben újabb komplikációkat, zavarokat idéz elő. A felvilágosítás — bár a tudatlansággal és álszent moralizálással szemben kétségtelenül hasznos — önmagában mégsem megoldás: társadalmi kérdésekre csak a társadalmi gyakorlatban, a társadalom szerkezetének és életmódjának megváltoztatásával lehet megoldást találni.

MÓDY JENŐ

Az ember biológiai jövője

Napjainkban mind több szó esik a genetikáról, tudományos és társadalmi vonatkozásban egyaránt. Az átöröklés anyagi szubsztrátumának, a nukleinsavak biológiai szerepének a megismerése a világ anyagi egységének újabb bizonyítéka lett. Feltárult a genetikai információ-továbbítás mechanizmusa, az átöröklést meghatározó és irányító gének hatásmódja, de ugyanakkor a génkárosodások sokféle lehetősége is. A genetika hatalmas ismeretanyagot felölelő, külön ágává vált a biológiának és az orvostudománynak. Ennek a hatalmas ismeretanyagoknak a tudományos általánosítása sok, társadalmi szempontból is jelentős kérdést vet fel. Ezek közül talán a legfontosabb és legidősebb az emberiség genetikai állományának a megőrzésére és javítására vonatkozó kérdés, amellyel az örökléstan egyik ága, az eugenika foglalkozik.

A növény- és állatnemesítés kapcsán bizonyos előnyös tulajdonságok kiválogatása végett az ember már évezredek óta alkalmazott eugenikus módszereket, nyilván inkább a tapasztalat, mint a tudományos tények ismerete alapján. A spártai Taigetosz-monda pedig első utalás a kérdés társadalmi-gyakorlati oldalára. A tudományos eugenika kialakulásához vezető első lépésként mégis csak a XVII. századból származó biológiai fajelméletet tekinthetjük, melyet Linné *A természet rendszere* című, 1835-ben megjelent művében foglalt össze. Linné szerint az egyes fajok a biológia elemi egységeinek tekinthetők, melyeket jól elhatárolt alaki sajátosságok alapján lehet egymástól elkülöníteni. Ezt a fajok változatlanságára alapozott merev rendszert a darwini evolúciós elmélet segítette át a metafizika buktatóján, kiemelve a természetes kiválogatódás dinamikus szerepét.

Az eugenika mint külön tudományág a darwinizmussal körülbelül egyidőben, de még a klasszikus genetika mendeli törvényeinek felismerése előtt, Francis Galton angol természettudós munkássága nyomán jelent meg. Magát az *eugenika* elnevezést is Galton használta először. Szerinte „az eugenika tudománya mindazokkal a hatásokkal foglalkozik,

amelyek egy faj veleszületett tulajdonságait javítják és amelyek e tulajdonságoknak a lehető legelőnyösebb kifejlődését elősegítik“. Galton érdeme a statisztikai módszerek bevezetése az örökléstani kutatásban. Segítségükkel egyedi család-fvizsgálatai folyamán sok értékes következtetést sikerült levonnia. Galton távlati célkitűzései az úgynevezett *pozitív eugenika* vonalán haladtak, azaz fő feladatául a genetikai anyag épségének megőrzését, a károsodások megelőzését tekintette. A századforduló után azonban mindinkább a *negatív eugenika* elvei kerültek előtérbe, vagyis a génártalomban szenvedő, a jövő nemzedékekre „ártalmas“ személyek születésének a korlátozása vagy éppen megakadályozása.

Az eugenika körül folyó általános vita, majd a pozitív és a negatív eugenika érvei közötti harc során egyre gyakrabban hangzottak el és hangzanak el napjainkban is különféle tudományos vélemények. Ezek egy része már nemcsak a tudományos és ismeretterjesztő kiadványokban, de a napisajtóban is a közvélemény elé került. Célszerűnek ígérkezik tehát, hogy az eugenika tudományos tényeinek súlyát világnézetünk mérlegén is lemérjük.

Genetikai egyensúly és civilizáció

Czeizel Endre *A civilizáció genetikai hatásai* című érdekes cikkében (Valóság, 1968. 11.) így ír erről: „... míg a szomatikus ártalmak a gyógykezeléssel vagy legrosszabb esetben az egyén halálával befejeződnek, addig a genetikai ártalmak az utódokba, majd tovább és tovább a jövő generációiba átöröklődnek, különböző rendellenességeket (pl. nyúlajak, dongaláb) és betegségeket (pl. cukorbetegség, gyengeelméjűség) okozva. Az egyes generációk során elszennvedett genetikai ártalmak ugyanakkor mindinkább összegeződnek, és ezért ezek — a párválasztás kiszámíthatatlan útjain keresztül — lényegében az egész emberiség jövőjét veszélyeztetik. Az orvostudománynak és korunk társadalmának pedig nemcsak a most élő emberek egészségét kell védeni, hanem gondolni kell az emberiség holnapjára is“. A továbbiakban a cikkíró kiemeli azt a tényt is, hogy ha a genetikai ártalmak összegeződése valóban ilyen nagyméretű volna, akkor az emberiségnek már régen ki kellett volna pusztulnia. A valóság tehát az, hogy az öröklött hibák valóban összegeződnek, de az ilyeneket hordozó egyedek ugyanakkor ki is válogatódnak, szelektálódnak. Rövidebb életük, csökkent, vagy hiányzó termékenységük révén megszakad a káros genetikai anyag továbbítása. A genetikai anyagot károsító és az örökletes ártalmakat kiküszöbölő tényezők kölcsönhatása révén tehát dinamikus egyensúlyi állapot, *genetikai egyensúly* áll be. Ebből adódik, hogy összegeződésük ellenére a genetikai ártalmak előfordulásának valószínűsége mégis jelentős mértékben csökken.

Napjainkban azonban a genetikai egyensúly kérdése új megvilágításba került. Ismeretes, hogy az örökletes anyagnak bármilyen szerkezeti változása a továbbítandó információs rendszer szükségszerű megváltozásával jár. Míg a faj változékonyságát jelző variációk csak a külső megjelenési formát, a fenotípust érintik, és jelenlétük csupán az egyén szervezetére korlátozódik, a mutációk nemzedékeken át fennmaradnak. Mutációk következtében tehát új és maradandó alakú és működésbeli tulajdonságok jelentkeznek az utódokban és továbbítódnak generációkon keresztül.

Az ilyen tartós és öröklődő változásokat létrehozó hatásokat „mutagén”-eknek nevezi a tudomány. A mutagén tényezők között elsősorban az úgynevezett ionizáló sugarak (kozmosz sugárzás, atombontás vagy fúzió során szabaddá váló sugárzások, röntgen- és ultraibolya sugarak) szerepelnek. Nem kevésbé jelentős azonban a kémiai (gyógyszerek, festékek, rovarirtó- és növényvédőszer), és egyes biológiai tényezők (főleg a vírusok) mutagén hatása sem.

El kell ismernünk, hogy mind a fizikai, mind pedig a vegyi természetű mutagén tényezők többségét valóban a civilizáció fejlődése hozta létre. A modern vegyipar termékeinek egy része korlátozott hatású, mivel viszonylag gyorsan elbomlik és hatását veszti. Más anyagok azonban, mint például a DDT elnevezésű, általánosan használt rovarirtószer, rendkívül ellenállóak, és alkalmazásuk után még évek múlva is alig csökken a hatásuk. A levegőből a vízbe, majd a talajba jutnak, innen a növények szervezetébe kerülnek. A növényekben raktározódott vegyi anyagok változatos biocönológiai láncolatokon át az állatok és végül az ember szervezetébe is bejutnak, sőt ott tetemes mértékben fel is halmozódhatnak. Kimutatták, hogy egy húszéves időszakra terjedő maláriaellenes DDT-kampány után a folyóparti iszaphól hektáronként 40 kg rovarirtószert lehetett kivonni. Az iszapban élő planktonok szervezete 0,04 milliómodrész DDT-t, a halaké százszor ennyit, a környékbeli sirályoké pedig körülbelül ezerszer több DDT-t tartalmazott. Ennek kapcsán a halak és madarak szaporodóképessége erősen csökkent, egyes fajták csaknem teljesen kipusztultak. Nyilvánvaló tehát, hogy egyes szintetikus vegyi anyagok tömeges alkalmazása nemcsak bizonyos biológiai szintek egyensúlyát bontja meg a természetben (növények, halak, madarak, emlősök károsítása révén), hanem az ember genetikai állományának az épségét is veszélyezteti.

Genetikai egyensúly

A genetikus ártalmak létrejöttét elősegítő sokféle lehetőség alapján valóban az a benyomásunk támadhat, hogy a civilizáció nemcsak létrehozta a káros mutagén tényezők nagy számát, hanem a genetikai egyensúly felbontása révén egyszersmind jelentős mértékben növelte is az örökölhető hibák továbbításának a lehetőségeit. Ez lényegében azt jelenti, hogy egyre inkább érvényesül a társadalmi és tudományos fejlődés szelekciellenes hatása. Ma már sok olyan örökölhető betegség ismeretes, melyeknek korábban vagy később jelentkező és rendszerint súlyos következményeit megfelelő kezeléssel ki lehet küszöbölni. A kiterjedt társadalmi gondozás, az egyre fejlődő egészségügyi ellátás, a sokféle és mind tökéletesebb vizsgálómódszer és gyógyítási eljárás megannyi kontraszektív tényezőként hat, melyek mindegyike káros genetikai információk továbbítását és fennmaradását segíti elő.

Ez a kérdés jelentős mértékben foglalkoztatja a világ tudományos közvéleményét. A tudomány mint a modern termelőerők fejlődésének döntő tényezője napjainkban a társadalmi fejlődés egyik alapvető mozgatójává vált. Ezzel együtt nőtt azonban a tudósok felelőssége. Ma sokkal helytállóbb, mint bármikor a megállapítás, hogy a tudomány művelőinek nemcsak magyarázniuk, hanem az emberiség egyetemes érdekeit szem

előtt tartva meg is kell változtatniok a világot. Ez pedig elképzelhetetlen a tények alapos ismerete, tárgyilagos magyarázata és a jövő lehetőségeinek józan mérlegelése nélkül.

Nem tekinthető véletlennek tehát, hogy az elmúlt évek folyamán neves genetikusok és az orvostudomány elismert szakemberei két alkalommal is megvitatták az emberiség biológiai jövőjének a kérdéseit. Mindkét tudományos konferenciát Londonban tartották 1963-ban, illetve 1968-ban. A tanácskozások anyaga nyomtatásban is megjelent (*Man and his future*, London, 1963. és *Biology and Ethics*, London, 1969). E kötetek lapozgatása sok tanulsággal jár. Elsősorban a tények magyarázatának sokfélesége tűnik szembe. Julian Huxley vitaindító előadásában a civilizáció létrehozta veszélyeket és azok káros hatásainak lehetőségeit sorolja fel. I. Muller, Crick és Pincus a társadalmi és tudományos fejlődés kontra-szelektív hatásaira, a genetikai egyensúly megbomlásával járó veszélyekre figyelmeztetnek. Ugyanakkor már felvetik a negatív eugenikus módszerek alkalmazásának a lehetőségét, sőt szükségességét is. Jacques Monod, Nobel-díjas francia tudós pedig éppenséggel teljhatalmat kér a tudósok számára. Miután megállapítja, hogy a modern civilizációnak a tudomány az alapja, kijelenti, hogy a tudományos tényeket csak a tudósok képesek és hivatottak megérteni. A hétköznapi embernek pedig az a kötelessége, hogy feltétel nélkül bízzék a tudományban, és minden tekintetben vesse alá magát neki. Ez a teljhatalom azonban nyilvánvalóan kétélű fegyver lenne a tudomány kezében. Kérdés, hogy ki és milyen cél érdekében él vele. Hiszen ugyanezt a jelszót vallják magukénak az új köntösbe bújtatott fajelmélet hívei is, akik az emberiség „érdekében“ végzett sterilizálást, vagy a „magasrendű“ genetikus anyagot hordozó csírasejtekkel végzett mesterséges megtermékenyítés módszerét ajánlják a megbomlott genetikai egyensúly helyreállítására.

Már maga Galton is tartott attól, hogy pozitív eugenikus elveit „túlbugzó és zavaros fejű emberek“ félremagyarázzák. A polgári gondolkodás hamis „objektívizmusa“ nyomán már a harmincas években több észak-amerikai és európai országban negatív jellegű eugenikai intézkedéseket foganatosítottak. Törvényt is hoztak, amely előírja, hogy bizonyos öröklött betegségekben szenvedőknél a hozzátartozók kívánságára vagy szexuális bűnözőknél kötelező módon elvégezhető a sterilizálás. Mindez a fasiszta ideológiában érte el tetőfokát. A „magasabb rendű“ árja faj védelmében a hitleri Németországban vezették be a kötelező sterilizációs törvényt és a genetikai ártalomban szenvedőkkel és „alacsonyabb rendű“ fajokhoz tartozó személyekkel való házasodás tilalmát. Ez az ideológia hozta létre végül a fajvédelem zászlaja alatt is működtetett hírhedt haláltáborokat.

Öröklődés és környezeti hatások, eufenika

A „magasabb rendű“ és „csökkent értékű“ fajokról szóló hazug és embertelen fajelmélet tudományos cáfolatához a genetika is hozzájárult. Ma már tudjuk, hogy az emberi nem összes fajtáiban ugyanaz a genetikus anyag fordul elő. Ez azt jelenti, hogy valamennyi emberfajta génállománya potenciálisan azonos értékű. Az egyes fajták tulajdonságainak gyakorisága a statisztika nyelvén szólva „normál eloszlást“ mutat, vagyis a nagyszámú átlagtól eltérő tulajdonságú egyedek mindkét végét felé

szabályosan csökkenő gyakorisággal jelentkeznek. Az örökletes anyagban foglalt potenciális lehetőségek gyakorlati megvalósulása tehát természeti, illetve az ember esetében társadalmi környezeti tényezőktől függ. A társadalmi tényező pedig mint a fejlődés magasabb rendű szintje, szűkszerűen magában foglalja, de ugyanakkor maga alá is rendeli a biológiaiit. Joshua Lederberg, Nobel-díjas joggal intett óvatosságra az 1963-as londoni biológiai konferencián a tudományos tényeknek a valóságba való túl határozott átültetésével szemben. Kiemelte, hogy a jövőre vonatkozó tudományos fejtegetéseket — bármennyire tárgyilagosak legyenek is — lényegében lehetetlen ellenőrizni. A felvetett kérdésekre csak maga a fejlődés, a dolgok valóságos alakulása adhat választ. Nagy érdeme, hogy felhívta a figyelmet a környezeti tényezők fontosságára a genetikában, megalkotva a genetika új ágát, az eufenikát.

Az *eufenika*, ez az új tudományág lényegében azt tanulmányozza, milyen mértékben befolyásolja a környezet a genotípusban foglalt lehetséges információk megvalósulását az utód konkrét megjelenési formájában, a fenotípusban. Az eufenika tehát a potenciális örökletes tulajdonságok megőrzését és javítását a környezeti feltételek állandó tökéletesítése révén igyekszik megvalósítani. E tevékenység egyik alapfeltétele a megelőzés, ezért a preventív eufenikának elsősorban az a feladata, hogy feltárja és kiküszöbölje az átöröklésre káros környezeti hatásokat. Ilyen módon a klasszikus közegészségtan egyik modern ágává, valóságos „genetikai higiénijává“ válik.

A tények és érvek felsorolt szövevényében csakis úgy igazodhatunk el, ha eddigi ismereteinket dialektikus módon, kölcsönös összefüggéseik és kapcsolataik tükrében összegezzük. Így világos értelmet kap az örökletes anyag „konzervatívizmusa“ (vagyis a csírasejtek révén továbbított információk állandó jellege) és az utódok változékonysága közötti ellentmondás. A „konzervatív“ örökletes anyagban foglalt információ-halmazt csupán lehetőségnek kell tekintenünk, míg a megvalósulás egész sor belső (metabolikus) és külső eredetű (környezeti) tényező kölcsönhatásától függ. Az átöröklés ezek szerint „konzervatív“ annyiban, amennyiben a gének a fajta jellegzetességeit hordozó állandó információkat továbbítanak az utódokba, de változékony is olyan mértékben, amilyenben a sokféle anyagcsere és környezeti hatás ennek az állandó információ-halmaznak az érvényesülését módosítja.

Nem fogadhatjuk el az úgynevezett domináns és lappangó öröklésmenet merev szembeállítását sem. Kétségtelen, hogy az első generációban a domináns partner elnyomja a gyengébb hatását. A gyengébb partner általában csak abban az esetben nyilvánul meg külsőleg is a fenotípusban, ha a megfelelő kromoszóma-pár azonos gén-helyén, „locus“-án mindkét — a gyengébb partnerre jellemző — recesszív allel jelen van. (Az *allel* egy bizonyos tulajdonság különböző megnyilvánulási lehetőségeit meghatározó gén-módosulások neve.) A lappangó recesszív öröklésmenet valóban lehetőséget teremt általában arra, hogy bizonyos genetikai hibák rejtve továbbítódjanak, és csak több generáció múlva nyilvánuljanak meg ismét akkor, amikor a megtermékenyített petesejt a recesszív allel-párra nézve lesz homozigóta.

A gyakorlat azonban bebizonyította, hogy a lappangó öröklésmenet mendeli törvényei sem kizárólagos jellegűek. Ma már tudjuk, hogy egyet-

len gén egyszerre több tulajdonság megjelenését befolyásolhatja. Ugyanakkor azonban egyetlen tulajdonság megvalósulása több gén vagy géncsoport együttes hatása révén következhet be. Előbbi mechanizmust a génhatás divergenciájának, utóbbit a génhatás konvergenciájának nevezik az örökléstanban. Nyilvánvaló, hogy ezen az alapon a gének közötti kölcsönhatások megváltozásának a fenotípus megváltozásához kell vezetnie. Erre a jelenségre az ivarsejtek „redukciós“ sejtosztódása alkalmával bekövetkező génkicserélődés, az úgynevezett *crossing over* teremt lehetőséget. E „crossing over“ folyamán lényegében egyes kromoszómák kisebb-nagyobb darabjai cserélődnek ki. Ezzel az egyik kromoszóma változó kiterjedésű géncsoportja egy másik kromoszóma állományába kerül át. Ennek következtében a korábban együttesen továbbított információk különválnak és egymástól függetlenül jelennek meg az utódokban. A gének megváltozott elrendeződése azonban az új kombinatív helyzetnek megfelelően módosítja a gének közötti kölcsönhatásokat. Következésképpen megváltozik az átvitt információk megvalósulásának lehetősége is.

Már e rövid áttekintésből is kitűnik, hogy az átöröklés folyamán továbbított információ mint lehetőség megvalósulásának nemcsak alakai, hanem működésbeli feltételei is vannak. Ezeket a feltételeket egyrészt a szervezet egésze, az anyagcsere, másrészt a környezeti feltételek határozzák meg.

Az örökletes anyag védelme és javítása

A genetika legfontosabb tudományos ténycineke rövid összefoglalása alapján is nyilvánvaló, hogy az emberiség örökletes anyagának védelme és javítása, az emberiség biológiai jövőjének alakulása a szocialista társadalom számára is elsőrendű fontosságú kérdés. A szocialista társadalmi rendszer egyik jellegzetessége, hogy az emberek egész társadalmi tevékenysége, tehát a tudományos kutatómunka is, az egész emberi társadalom érdekeinek megfelelő, humánus feladatok és célok szolgálatában áll. A „tisztán“ tudományos tények téves vagy éppen káros társadalmi felhasználásának veszélyeit a szocialista humanizmus következetes alkalmazása hártja el, a jövő lehetőségeinek tárgyilagos mérlegelését pedig a jelenségek kölcsönös összefüggéseiből eredő új lehetőségek józan mérlegelése biztosítja.

A genetikai egyensúly felbomlása a civilizáció gyors fejlődése és kontraszelektív hatásai nyomán, az emberi genetikus anyagot érintő sokféle káros hatás — megannyi olyan tény, mely jogosan foglalkoztatja a szocialista társadalom tudományos közvéleményét. E kérdések megoldásának a szocializmusban elsősorban az ember érdekeit kell előtt tartania, az egész emberét a maga testi és lelki valóságában. Éppen a természetes kiválogatódásról szóló darwini tanítás alapján nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy a mesterséges megtermékenyítéssel létrehozott utódokban meg is valósulnak majd a „magasabb rendű genetikus anyagot“ hordozó, idegen csírarsejtekben raktározott tulajdonságok. A szocialista etika azonban nem csupán ezért ellenzi és veti el az „entelegenezis“-t. A társadalom alapja a család, a maga sajátos fizikai és pszichikai egységében. A *mesterséges megtermékenyítés* elve összeegyeztethetetlen az emberi együttélés humanista szempontjaival. Ezért a tudományos ellenérvek mellett az entelegenezis alkalmazása társadalmi-etikai szempontból is elfo-

gadhatatlan. Ugyanez érvényes a *sterilizálás* kérdésére is. A párválasztás és családalapítás mindenkinek elidegeníthetetlen joga. Vitatható tudományos érvek elhamarkodott érvényesítése helyett itt is a megelőzés és az oki gyógykezelés elvének kell érvényesülnie.

A feltartóztathatatlanul előrehaladó tudományos-műszaki forradalom számos előnye mellett nyilván bizonyos káros hatásokat is rejt magában, mint láttuk, az emberi genetikus anyagra nézve is. Ezek a veszélyek azonban korántsem leküzdhetetlenek. A valóban az emberiséget szolgáló akaró eugenikának az a feladata, hogy felismerje és elhárítsa ezeket a káros hatásokat. Hiszen az egyre fejlődő civilizáció a megelőzés számára is sok értékes lehetőséget nyújt. A túlzott gyógyszerfogyasztás leküzdése céljából végzett társadalmi felvilágosító munka; a házasulandók számára szervezett és az önkéntesség elvén alapuló genetikai tanácsadás; a szerveszetre nem káros, gyorsan elbomló, újfajta rovarirtó- és növényvédőszerrel előállítás; az atom-robbantások beszüntetése, a levegő radioaktív szennyeződésének megakadályozása megannyi hatékony eszköz a meglévő örökletes anyag védelmére, az esetleges genetikai ártalmak bekövetkezésének megelőzésére és kiküszöbölésére.

Az említett megfontolások alapján érthető, hogy a pozitív eugenika jól meghatározott helyet kap a szocialista társadalom preventív orvostudományában. Ez a pozitív eugenika — melynek széles körű kibontakozásához éppen a szocializmusban kibontakozó humanizmus szolgált biztos alapot — felöleli az aktív megelőzés összes módszereit a genetikai tanácsadástól az eufenikáig, vagyis a környezeti tényezők (életszínvonal, közegészségügy, közoktatás) állandó javításáig és tökéletesítéséig. Ilyen módon biztosíthatja a legeredményesebben az emberiség genetikai anyaga megőrzésének, ártalommentes átvitelének és továbbfejlődésének legjobb feltételeit.

Kozma István. ötvösmunkája

VERSEK A SZERELEMRŐL

LÁSZLÓFFY ALADAR

Szövetségek

(A fiatalok)

*A fiatalok hegyeket mozgatnak meg és
bolondos szokásokat visznek diadalra.*

*A fiatalok kettesével szeretnek magukra maradni éjjel vagy
nappal. A vékony ruhák alá úgyis bejár a nyár s meztelenül
kívánnak összefeküdni a csókhoz s játszani szilajul, hogy ösz-
szeragad az arcuk, a hajuk, átveszik egymás hőmérsékletét, szí-
nét, szagát, a lány mellét, a fiú izmait szorongatják ilyenkor
és valahol az ajkuknál s az összeszorított lábak közt megsem-
misülni érzik a darabokra szaggató különletet, de belekomo-
lyodnak, amikor már egymástól is elszakadva, egyedül borul
rájuk a szédület, a kapkodás, melyből folyton arra kell ébredni,
hogy jaj miért, miért, miért ketten, ha még ketten se marad-
hatnak örökre ketten, mihelyt megrándul alattuk a valóság
világrészeinek tolató szerelvénye! Talán elismerhető, hogy
vannak, akiket undor tölt el az átértzett felismerésre
hogy emberek vagyunk — s vagyunk külön,
mennyre emberek vagyunk s mennyire külön!
Emberek egymás ellen.*

*Emberek
egymás
ellen.*

*Időben távoli táborok trombitaharsogása,
ébresztőjelzések jönnek a tisztcsatákból,
legendás szignálok — és mi énekelünk a dallamukra.
Európa-korabeli lovasriadókat nyergelnek meg könnyed és sza-
badszájú szövegeink. Tiszteletre ó roppant kevésbé érdemes
múlt, vicsorgó pátosz! Majd rettenetesek leszünk az igazság-
tevésben, semmi sem maradhat szentség, mi nálunk félszegebb,
felemásabb, kevesebb volt, amíg mi elhanyagoltak voltunk.
A Föld nem a képmutatástól népesült be nemesített élőlények-
kel és filozófiával, hanem a testiünk sajnos csak lopva összetap-
asztott fiú- és lány-melegétől. Itt a Föld parancsol. Ó fogja
megmondani, hogy ezerszer szemérmesebb a nyilvános szeret-
kezés is a halálban véresre vetkőzött csatatereknél. Ki szól-*

hat ránk — azonnal felöltjük majdani képeken viselendő tiszteletet parancsoló ős szakállunkat — ki szólhat ránk, hogyan és milyen hangulat ágyában nemzzük a holnapi emberiséget? Nem játék ez, persze hogy nem, hanem igenis játék. És megtörténik: a lányok szemtelenül egyenként hajítják kifele a levelet fehérneműt, mert dühösekké vagyunk a múltra és örömünk az is, ha áltisztességét bántjuk. Tessék velünk utazni a jövőbe, ha mernek, hogy hallják a holnemvolt mesét a mi megfogalmazásunkban: hogy egyik csók csiklantva lefutó csillag volt, másik csók visítva kezdett dallam, egyik csók ciklamenpiros volt, véget sem ért, mikor kinyílt a lány úgy vaktában s ujjahegyéről felragasztotta egy billegő szálra. Minden csók valamit hozott és tele a világ. Virágok, gyermekek, bolyhos kis állatok, házak, fenenagy gépek nyüzsögnek a férfi s a nő körül, paradicsomban. Ennyi az egész: akármilyen akadoz, hiányzik, aggaszt még — nagyon is érthető: alakul minden — hiszen a csók még nem is ért véget.

PÁSKÁNDI GÉZA

173. Nyakadra surrant a gyík, (megborzongtál)
 Hajadra szállt a kanári, (színekben éltél)
 (Szerelmes Mellédre katibogár, (ellankadtál)
 állatok) S a csúf giliszta (—————)
 Öledben akart hálni. (—————).

259. Nem, nem édent, úgy ahogy mondtam: kolostort.
 Találjunk Ketten vagyunk csak,
 ki egy új Meg valami egészen csöndes isten:
 kolostort Lábujjhegyen és hittel.
 S én meggyfa alatt este,
 Öled után — a bölcseket olvasom.
 A meleget néked hagytam, jó helyen, öledben.
 Fekszel az ágyon.
 Miért jó,
 Hogy én bár a bölcsekkel vagyok,
 A melegemet
 Most is foghatod.

Valami új kolostort.
Egy pap — egy apáca,
Közöttük meggyfa,
Közöttük csönd és könyv,
Penis, isten.

A költő A Tú Foka című megjelenés előtt álló kötetéből

SZILÁGYI DOMOKOS

Test a testtel

Nemcsak a lágy
Meleg öl csal, nemcsak a vágy,
De oda taszít a muszáj is,

Ezért ölel
Minden, ami asszonyra lel,
Míg el nem fehérl a száj is.

Elérhetetlen marad valami,
valami mindig elérhetetlen marad,
de egyre ismerősebb az út odáig:
mert mindig újrakezdjük,
mert mindig újrakezdjük, és egyre otthonabb
a táj
térképe testünkre rajzolódik.

A titkok titka ez: az újrakezdés.

e l s ő m a d r i g á l

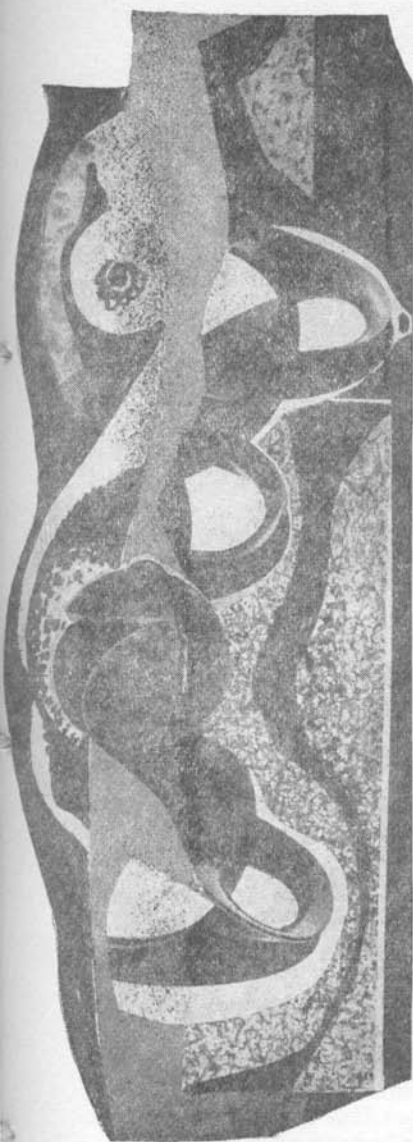
szép a május

Szivárványul, szivárványlik
mezőkön a napvilág.
Várjuk — meztelenül állig —
Amor mézhegyű nyilát.

Nyíla egymáshoz ha nyársal,
kettősen életre ölt:
kétszölamú hallgatással
csak úgy zeng belé a föld!

Mi Atyánk, ki vagy a szerelem,
Mi Anyánk, puha ágy
vagy hársfaágak csendes árnya,
vedd el, ha szeretsz, vedd el az eszünk,

terítsed szerte testünk titkait,
bolondíts meg, amíg ki nem halunk,
bolondíts meg, hogy ki ne haljunk,
puha ágy, hársfaágak csendes árnya
(unter der Linde an der Heide) —
légy rezervátumunk,
az örök ritmus rezervátuma —

hisz a ritmus se más, mint újrakezdés!

Raboltassék el a szemérem:
ellenségünk, a leghülyébb.
Élhetünk vízen és kenyéren
(tartván az Írás betűjét) —
de mellre fulladó tenyéren!
ölet simítva, megoldva övet!
(S szórjon csak ránk impotens mennykövet
Szent Agoston — a kurvától jövet.)

m á s o d i k m a d r i g á l

v í z e s é s

Esendő a víz is,
színejátszian aláhull.
Kösd csokorba, Írisz
ezerszínű sóhajául.

Víz hanyattra esve!
Hívogató csillogása!
Ránk esik az este,
s mi egymásra, egyre-másra.

Árvák vagyunk, árvák, ugye, drágám.
Fizetünk érte — néha drágán:
te értem s én teérted.
S épp akkor hagy cserben az elme,
midőn az öröklétet már-már megértem,
megérted.

PALOCSAY ZSIGMOND

“Kicsi csupor,
nagy a füle”

Limányos kedvű, nádszegélyes
vízparti fűz tövében
Virágom heverészet —
alig-lány, félig asszony;
— tudtam, hogy leszakasztom,
nóta szerint kalapba nem teszem,

pénzért nem veszem a vizparton
(csak az aszfalton),
neki se kerül sokba a móka,
és ha habozna?
elémegek . . .
pelyhes érvekkel ágyat vetek,
rendezem szépen a formát
(külső és belső formát),
belejön észrevétlen — mert a lényeg ez,
és később lesz rá magától kedve:
„hiszen úgy szerettem“!
Tőlem ezt nem várta,
hogy Burkus kutyámmal
ennyire ráálljak,
de tudtam,
a csöpp erőszak nem durva,
csakis őt igazolja:
bizony, nem hibás . . .

Én, persze — egyedül én!
a náddal falazó,
akasztott-bolond ember,
ki becipeltem
ebbe a helyzetbe,
s komizkodó, makacs szájjal
szőlővel kínáltam,
csőrrel dugva szerrel
ajkához minden szemet,
s mint kinek hét keze
növe egyszerre,
gyűrtem teste térképén minden kedveset.
(A nádak ringadoztak,
cinkosan ránk hajoltak
külső forma rezonáns érveként.)

. . . Aztán ránéztem szőlőszemmel,
. . . . . észre se vette,
test a testtel köztünk mire ment;
mondta azonnal: Na, menjünk gyorsan,
anyám vár rám! . . . . .
S a piszkos férfivágy most szégyenemben
vagy dühömben újra gerjedt,

— martam — ettem — letepertem,
— hagyta, — ha ügyis megesett;

nótát kerestem, — kalapba tettem:
„Kicsi csupor, nagy a füle“ —

énekeltem.

Ballada Marie Sandersről, a zsidószeretőről

(Ballade von der Judenhure Marie Sanders)

1

Nürnbergben törvényt hoztak ők,
Miatta a sok nő sirt, ki ágyba
Nem törvényes férjjel feküdt.
„A külvárosban céda hús tanyázik.
Az önkény veri a dobot.
Te jó ég, meglesz még ma éjszakáig,
Ami elhatározottatott.“

2

Marie Sanders, szeretődnék túl sötét a haja.
Tegnap is nála voltál.
Jobban teszed, ha ma felé se mész.
„A külvárosban céda hús tanyázik.
Az önkény veri a dobot.
Te jó ég, meglesz még ma éjszakáig,
Ami elhatározottatott.“

3

Anyám, a kulcsot add ide.
Tán félig se igaz a sok gonoszság.
Mint máskor, épp olyan a hold.
„A külvárosban céda hús tanyázik.
Az önkény veri a dobot.
Te jó ég, meglesz még ma éjszakáig,
Ami elhatározottatott.“

4

Egy reggelen, kora kilenckor,
Athurcolták a városon.
Egy szál ingben, nyakában cégér, haja lenyírva.
Az utca röhögött. Ő
Hidegen pillantott reájuk.
„A külvárosban céda hús tanyázik.
A mázoló éjjel beszélni fog.
Nagy Isten, gondolkoznának csak egy
parányit,
Tudnák, róluk mi határozottatott.“

(1935)

Jancsik Pál fordítása

Játék, stratégia, gazdaság

Sokat beszélnek arról, hogy a társadalomtudományok elmaradtak a természettudományok mögött. Az érvelés — mivel elméletileg nem támasztható alá — általában ingatag, s arra próbál építeni, hogy a természettudományok sikereit le lehet mérni technikai alkalmazásukban. Anélkül, hogy részletekbe menően elemeznék ezt az összehasonlítást, meg kell állapítanunk: számos közgazdász elfogadja az egybevetés premisszáit, de nem ért egyet a párhuzamba állítás következtetéseivel. Arra törekszik, hogy visszaszerezze saját tudományának becsületét, s a matematikai módszerek alkalmazásával bizonyítsa annak hatékonyságát. E módszerek azonban, bármilyen hasznosak legyenek is a gazdaságtanban és a többi társadalomtudományban, egymagukban nem igazolhatják egyik vagy másik tudományág a többihez viszonyított magasabb- vagy alacsonyabbrendűségét. Az ok egyszerű: nincs objektív összehasonlítási alap, amelyen a tudományok két típusának eredményeit alkalmazásuk tekintetében össze lehetne mérni.

Mindezek ellenére sokan kirtartanak az ilyen összevetés mellett, és maga a kibernetika atyja, Norbert Wiener is azt állítja, hogy „az anyagi környezetet irányító erőnk messze túlhaladta a társadalmi környezetet vezérlő erőnköt, valamint ennek az erőnek az általunk történő megértését” (Cibernetica. București, 1966. 215).

Ha a szigorúan matematikai gondolkodás hívei maradunk, az első kérdés az lesz: miként mérhetjük le azt a fokot, amellyel a természet feletti vezérlő hatalmunk túlhaladta a társadalmi tényezőket irányító erőnköt?

Természetesen, egyetlen ilyen mérés sem lehetséges. Valójában az ember sokkal kevésbé a természeti folyamatokat, mint inkább saját műszaki alkotásait ellenőrzi, amelyeket a természeti erőkre vonatkozó, nagyon is hiányos ismeretei alapján valósít meg. A spontánul végbemenő természeti folyamatokat (s egyedül ezek hasonlíthatók össze a társadalmi folyamatok spontán alakulásával) csak igen kis mértékben tudjuk ellenőrizni. A tudományok részleges vizsgálódásai alapján töredékes „törvényeket” fogalmaznak meg, amelyeket aztán újjáélesztik a technikában, ebben az „átermészetben”. Az ember ezt az „átermészetet” irányítja, nem pedig magát a természetet. A történelmi és politikai gazdaságtani törvények alapján azonban nem tudunk „reprodukálni” valamilyen „áltársadalmat”, s így nincs jogunk összehasonlítani „vezérlőerőnk” két különböző fokát. Éppen ezért az említett összevetés a két összeegyeztethetetlen tényező között egyáltalán nem meggyőző.

A természettudományok és társadalomtudományok között nyilván számos más különbséget is találunk, de bennünket most csak egy érdekel, mégpedig az, amely mind a kutatás metodológiája, mind pedig a tudomány alkalmazása tekintetében a leglényegesebb. Ez a különbség az a mód, ahogyan az előrejelzések a természetünkben különböző és összemérhetetlen tudományok két csoportjában jelentkeznek.

A természettudományi kutatásban kiinduló feltétel az, hogy a vizsgált tárgy nem vesz tudomást arról, amit a tudomány e tárgy természetéről mond, a kutatott dolog nem „tudja meg”, milyen előrejelzést fogalmazott meg a tudomány az ő viselkedésére vonatkozóan. Bizonyos körülmények között a társadalomtudományok tár-

gyairól is el lehet mondani ugyanezt, s ilyenkor azok tanulmányozása és a rájuk vonatkozó előrejelzés a természettudományi vizsgálódáshoz hasonló statisztikai módszerrel történhet. Csakhogy a jelenkori társadalomban fejlett eszközökkel terjesztik a tudományos ismereteket és főleg a társadalomtudományokban kidolgozott, meg-alapozott, tudományos prognózisokat, úgy, hogy ez az előfeltétel egyre inkább elesik. Így tehát egy társadalmi „tárgy“ (mondjuk, bizonyos embercsoport), amikor tudomást szerez a saját viselkedésére vonatkozó, a tudomány megfogalmazta előrejelzésről, bizonyos körülmények között és határokon belül avégett is tevékenykedhetik, hogy megcáfolja a prognózist. Roger C. Buck az ilyen reakcióknak kitett tudományos előrejelzéseket „reflexív előrejelzéseknek“ nevezi (Reflexive Predictions *Philosophy of Science*. 1963. 4. 359—370). Ilyenkor nyilván nem feltétlenül szükséges az, hogy a tudományos vizsgálatnak kitett embercsoportnak valamilyen különleges tudományos felkészültsége legyen. Elegendő egy egyszerű híresztelés, amely esetleg nagyon torzítvá adja vissza azt, amit a tudomány mond (vagy adott esetben semmiféle kapcsolatban sincs vele), ahhoz, hogy a társadalmi tárgyra vonatkozó előrelátás elveszítse „tömeg-statisztikai“ értelmét. Ez persze nem érvényes a társadalmi rendszerek sorsát érintő, hosszabb időszakra vonatkozó előrejelzésekre, miként azt a történelmi materializmus alapján tudjuk, de gyakran lehetséges bizonyos adott társadalmi, gazdasági rendszer törvényeinek mechanizmusában.

Milyen mértékben lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmi tárgynak ezt a jellemvonását, mikor lehet elvonatkoztatni a tudományos előrelátás kiváltotta „reflexiók“-tól?

Világos, hogy ez csak addig lehetséges, míg az adott társadalmi tárgy szervezetlen, vagyis amíg keretein belül nem individualizálódott egy eléggé befolyásos csoport, amely bizonyos irányba tudja terelni az egészet. A tőkés gazdaság egyik példája érzékletessé teheti ezt a helyzetet. A „tökéletes konkurrenca“ esetéről van szó, amikor is a gazdasági vetélkedésben részt vevők közül egyiknek sincs elég súlya a piacon ahhoz, hogy befolyásolni tudná az egész csoport viselkedését. Az ilyen atomizált piacra vonatkozóan az előrejelzés figyelembe veheti a múlt folyamatainak statisztikai elemzését, a „reflexív“ reakció ugyanis nem lehet olyan méretű, hogy eltérítene a kiszámított valószínűséget. Amikor azonban módosul a helyzet, és megnő egyes résztvevők súlya, akkor ezek „reflexióit“ már nem lehet figyelmen kívül hagyni, ilyenkor minden szigorúan statisztikus „természettudományi típusú“ magyarázatot megcáfol a folyamatok kibontakozása.

Egy kartell vagy tröszt megjelenése az addig „tökéletesnek“ tartott piacon megváltoztathatja a helyzetet és megcáfolhatja az olyan statisztikus előrejelzést, amely az új formáció viselkedését csak a megelőző helyzetéhez viszonyított mennyiségi különbségek alapján értékelte.

KLASSZIKUS TUDOMÁNYOS ELŐRELÁTÁS

Az ilyen új helyzetekben a viselkedés egyszerű statisztikus vagy oksági-mechanikus előrejelzése nem kielégítő, bár sohasem lehet eltekinteni ettől sem. Ezekre a sajátos esetekre dolgoztak ki egy még távolról sem tökéletes matematikai elméletet, amelyet ma a stratégiai játékok matematikai elméletének vagy egyszerűen játékelméletnek neveznek. Ennek az elméletnek a könnyebb megértése végett ve-gyünk néhány példát a tőkés gazdaságból, anélkül, hogy az elméleti vagy matematika-i vonatkozások részleteire kitérnénk. Azért erről a területről, mert: elsősorban ez az elmélet a gazdaságon belül keletkezett, másodsorban, mert a kapitalista gazdaságban sokkal nyilvánvalóbban jelentkeznek a tárgyalt társadalmi jelenségek

ilyen jellemvonásai. Néhány egyszerű matematikai művelet segítségünkre lesz abban, hogy megértsük, mi a helyzet a „klasszikus“ előrelátás esetében és a „játék“ feltételei között. (Előre kell bocsátanunk, hogy a játékelméletnek még a legegyszerűbb elméleti és gyakorlati alkalmazása is rendkívül bonyolult, és a középiskolában tanult matematikai apparátustól különböző eljárásokat követel. Éppen ezért példáink inkább sugallják, mint bizonyítják azt, amire utalni szeretnénk.)

Példaképpen képzeljünk el a tőkés piacon egy „tökéletesnek“ nevezett helyzetet, vagyis olyan piacot, amelyen elég nagy számban versengenek egymással kapitalisták ahhoz, hogy egyiknek se legyen döntő befolyása a másikra.

Kezetben, mondjuk, senki sem tudja, mit csinál a másik ezen a piacon, illetve nem tudja befolyásolni a másik helyzetét. A folyamaton kívül álló személy, akit kutatónak, „vizsgálónak“ (V) nevezünk, statisztikailag tanulmányozni tudja ezt a piacot, és meg tudja állapítani a résztvevők tömegeinek viselkedését, mintha csak egy természeti folyamat törvényszerűségeiről volna szó. A kapitalisták ezen a piacon kétféleképpen tevékenykedhetnek, ezt 1-es és 2-es stratégiának fogjuk nevezni (ami például vonatkozhat két különböző áru termelésére).

Most pedig tételezzük fel, hogy a konkurenciában részt vevő egyik fél (K) a ráfordításai, illetve a különböző stratégiáknak megfelelő árak alapján (akár csak V) kiszámítja — a konkurrensnek tömegeinek stratégiájával egybevetve — a következő valószínű nyereséget:

PIAC			
		1-es stratégia	2-es stratégia
K	1-es stratégia	40	100
	2-es stratégia	80	30

Ezt a táblázatot a következőképpen kell olvasni: ha például a „piac“ az 1-es stratégiát alkalmazza, vagyis mindenki bizonyos árut termel, és K is ugyanígy tesz, akkor a nyereség csak 40 lesz. Ha viszont a piac 2-es stratégiát alkalmaz, és K az 1-es, akkor ebből haszna származik, mivel 100-ra növeli a nyereségét.

Ehhez hasonlóan lehet értelmezni a táblázat többi rubrikáját is.

Melyik K számára az ideális stratégia vagy kombináció? Vegyük a következő eseteket: K bizonyos statisztikára épülő tudományos előrejelzés birtokában van, amelyet csak ő és V ismer.

Tételezzük fel továbbá, hogy az elmélyült statisztikai tanulmányokra alapozó prognózis előrejelzi azt, hogy a piacon a két stratégiát 30%-os, illetve 70%-os arányban fogják alkalmazni. Így ha K az egyik vagy a másik stratégiát alkalmazza, a következő nyereséghez jut:

$$40 \times 0,3 + 100 \times 0,7 = 82$$

$$80 \times 0,3 + 30 \times 0,7 = 38$$

Nem kétes, hogy az 1-es stratégiát fogja alkalmazni. Ha az előrejelzés beiga-
zolódik, a nyeresége 82 lesz, ha viszont a 2-es stratégiát alkalmazná, csak 38.

Ez még nem játék helyzet, hanem „klasszikus“ szituáció, amelyben a tudományos előrelátás szokásos statisztikai módszereit alkalmazni lehet. Ha a piac nem volna „tökéletes“, hanem két kartell állna egymással szemben, a helyzet egészen más volna.

PÉLDÁK A „STRATÉGIAI JÁTEKOKRA“

Ahhoz, hogy megértsük, mennyiben módosul a helyzet két kartell szembenállása esetén, meg kellene világitani a játékelmélet néhány fogalmát, amelyeknek segítségével elemezni lehet az ilyen szituációt. Az elmélet feltételezi azt, hogy a társadalmi viszonyok (konfliktusok) bizonyos kategóriáját matematikailag — legalábbis bizonyos határokon belül — a társasjátékokhoz hasonlóan lehet bemutatni. A játékelmélet természetesen jóval túllépi ezt a területet. Anélkül, hogy matematikailag részleteznők, megpróbáljuk számokban kifejezhető egyszerű példa segítségével megmagyarázni az elméletet, úgy, hogy bárki különleges felkészültség nélkül is követni tudja.

A játékokat megkülönböztetjük aszerint, hogy:

1. hány résztvevőjük van,
2. milyen jellegű a nyereség vagy a veszteség.

A leginkább tanulmányozott játék a két játékos részvételével folyó, vagyis az „egy egy ellen“ („párbaj“). Egyes játékokat, amelyek több résztvevővel zajlanak le, lehet egyszerűsíteni az „egy egy ellen“-re, ha a felek között „koalíció“ van. Szó lehet ugyanakkor „sokjátékosos“ játékról is: „mindenki mindenki ellen“. Mi azonban csak a „kettes“, tehát az „egy az egy ellen“ játéknál maradunk, amelyben a két játékosnak — akiket ezentúl J_1 -nek és J_2 -nek nevezünk — meg van adva a lehetőség arra, hogy egy vagy több stratégiát alkalmazzon, s mindkét fél a játék nyomán szerzhető maximális nyereségre törekedjék.

A nyereség—veszteség szempontjából a következő játékkategóriákat különböztetjük meg:

1. A konstans mennyiségű játék. Ilyenkor bármilyen stratégiát alkalmaznak a játékosok, J_1 nyeresége + J_2 nyeresége = konstans. Itt tehát bizonyos nyereség elosztásának az arányairól van szó. 10 000 lej esetén például, ha J_1 6000 lejt nyer, akkor J_2 4000 lejt fog nyerni, ha J_1 3500 lejt nyer, akkor J_2 6500-at és így tovább.

2. Nulla mennyiségű játék. Itt feltételezzük azt, hogy J_1 ugyanannyit nyer, mint amennyit J_2 veszít és fordítva. Ha például J_1 3000-et nyer, akkor J_2 3000-et veszít, mivel $3000 + (-3000) = 0$.

3. Nem konstans és nem nulla mennyiségű játék, amely nem feltételezi az említett két esetet.

Képzeljünk el egy olyan játékot, amelynek két résztvevője van, s mindkettőnek két lehetséges, objektíve determinált stratégiája. A játék célja az, hogy 10 lej összeget elosszanak J_1 és J_2 között. J_1 -et nevezzük „maximizátornak“, mivel célja az, hogy a lehető legnagyobb részt szerezzék meg a 10 lejből; J_2 -t nevezzük „minimizátornak“, mivel azt tűzte ki célul, hogy minimumra csökkentse J_1 nyereségét.

Ebben a játékban, amelyben J_1 -nek két stratégiája van: I_1 és I_2 , és J_2 -nek más két stratégiája: II_1 és II_2 , J_1 számára a következő játéklehetőségek adóttak:

J_1 NYERESÉGÉNEK TÁBLÁZATA		J_2 stratégiái	
J_1 stratégiái		II_1	II_2
	I_1	4	8
	I_2	5	6

E táblázatból — amelyet „játékmatrixának“ neveznek — látni, hogy ha például J_1 az I_1 stratégiát alkalmazza, 8-at nyerhet, feltéve ha J_2 a I_2 stratégiát alkalmazza. De J_2 alkalmazhatja a II_1 -et is, és ez esetben J_1 nyeresége csak 4 lesz.

A lehetséges nyereségek itt bemutatott táblázatát ismerve J_1 így gondolja, ha az I_2 stratégiával játszik, mivel így mindenképpen többet nyer, mint 4. Persze to-

vábbra is probléma: ha J_1 I_2 -t és J_2 II_2 -t alkalmazza, akkor J_1 csak 6-ot nyer, s mivel lemond az I_1 stratégiáról, feladja annak a lehetőségét, hogy 8-at nyerjen

Felmerül tehát a kérdés: melyik a legracionálisabb stratégia J_1 számára?

A játék megoldásához a következőképpen jutunk el:

J_1 feltételezi, hogy J_2 „racionálisan“ jár el és mindenképpen a II_1 -et fogja alkalmazni, éppen ezért az I_2 stratégiát fogja alkalmazni, mivel csak így érheti el a lehetőségeken belül a maximális nyereséget.

A mi példánkban a megoldás szembetűnő volt, néhány másodperc alatt rá lehetett jönni. Létezik egy általános eljárás mód is a „játék értékének“ megállapítására, amelyet akkor szokás alkalmazni, amikor nehezebb az eredményt megtalálni. Bővítsük ki az előbbi táblázatot:

J_1 TÁBLÁZATA

	II_1	II_2	min
I_1	4	8	4
I_2	5	6	5
max	5	8	

Jobboldalon jelöltük minden sor minimális értékét, minden oszlop alatt pedig az illető oszlop maximális értékét. Ezután kiválasztjuk a maximumok sorából a minimumot (minimum maximumum = minmax) és a minimumok oszlopából a maximális értéket (maximum minimorum = maxmin). Ha minmax = maxmin, akkor azt mondjuk, hogy a játéknak van egy „nyeregpontja“. Ez a nyeregpont fogja megmutatni mindkét játékos számára a „legracionálisabb“ stratégiát.

A mi példánkban: minmax = maxmin = 5

Amiből kitűnik, hogy J_1 optimális stratégiája az I_2 és a J_2 -é a II_1 . Ez azt jelenti, hogy ha J_1 az I_2 -t választja, bármit tesz J_2 , 5-nél kevesebbet semmiképpen sem nyerhet J_1 . Ha azonban J_2 nem viselkedik „racionálisan“, vagyis a II_2 -t alkalmazza, akkor J_1 6-ot fog nyerni.

Hasonlóképpen, ha J_2 a II_1 stratégiát alkalmazza, bármit is tesz J_1 , ugyanis J_2 számára biztosítva van a legkevesebb 5 nyereség. Ha azonban J_1 „nem racionálisan“ viselkedik és az I_1 -et alkalmazza, akkor J_2 -nek 6-ot nyerhet.

Ez a „szigorúan meghatározott játék“, amelyben van olyan nyeregpont, amelyen a minmax = maxmin nem az egyedüli játéktípus. Alább bemutatunk olyan játékeseteket is, amikor nincs nyeregpont.

Tételezzük fel, hogy az első példa „tökéletes piaca“ oly módon változik, hogy megjelenik két kartell, amely kizárólagosan ellenőriz és mindkettő ugyanazzal a játékmatrixával rendelkezik.

2-ES KARTELL

		1-es stratégia	2-es stratégia
1-ES KARTELL	1-es stratégia	40	100
	2-es stratégia	80	30

Ebben az esetben a tiszta stratégia-pár sem vezet nyeregponthoz. Ilyenkor a résztvevők az ún. vegyes stratégiához folyamodnak. Ki lehet számítani — itt nem írhatjuk le, hogyan — azt, hogy ha az első kartell a két stratégia között 0,45, illetve 0,54 arányban osztja el erőfeszítéseit, a következő nyereséghez jut:

$$(40 \times 0,45) + (80 \times 0,54) = (100 \times 0,45) + (30 \times 0,54) = 61,2$$

Ebből a néhány példából is kitűnik, hogy — legalábbis egyes helyzetekben — amikor ezeket a situációkat játékmoddal ábrázolni tudjuk — a játékelmélet elvileg alkalmas arra, hogy az előrejelzés annyit keresett eszköze legyen. A probléma persze nem olyan egyszerű. A „konfliktus“ vagy „kvázikonfliktusos“ problémák nagy számát még nem fedik a meglévő számítási módozatok, a jelenlegi matematikai eljárások csupán arra alkalmasak, hogy megmutassák: merre kell haladnia a kutatásnak avégett, hogy fel lehessen számolni azokat a deformáló reflexiókat, amelyekről beszéltünk.

Valójában miről is van szó? A játékelmélet megmutatja, hogy — legalábbis egyes esetekben — előre láthatjuk a társadalmi „tárgyak“ alakulását, s ezt az előrejelzést nem cáfolhatja meg e „tárgyak“ ellenakciója, legfeljebb csak akkor, ha az őket alkotó egyének megbolondulnak. Például egy monopólium, amely saját minmax stratégiájától eltérő s így saját érdekeivel ellentétes politikát folytat. Természetesen ahhoz, hogy az ilyen előrelátás lehetséges legyen, két előfeltételre van szükség: 1. azok a társadalmi „tárgyak“, amelyekre vonatkozóan az előrelátást megfogalmazzák, legyenek racionálisak (tehát tudatában legyenek saját érdekeiknek); 2. ismerjék azokat a stratégiákat, amelyek közül választhatnak, illetve ismerjék az ellenfél stratégiáit is, valamint a játékmatrix értékeit. Tehát minél több információval rendelkezik az előrejelzés „tárgya“, annál pontosabb lehet a minmax típusú előrelátás, akár a konfliktuson kívüli álló vizsgáló, kutató, akár a konfliktusban részt vevő végzi el az előrejelzést.

Ismét aláhúzzuk: pontos matematikai megoldások nem léteznek, csak a gazdaság bizonyos, tudományosan előre látható problémáitípusaira vonatkozólag. De ezek elemzését megfelelő matematikai apparátus nélkül részletekbe menően itt nem tudjuk elvégezni. Csupán annyit mondhatunk, hogy ezek az eljárások széles körben alkalmazhatók olyan problémákra, amelyeknek a stratégiai játékokhoz hasonló matematikai szerkezetük van.

NÉHÁNY TÖRTÉNELMI ADAT

Miután egészen vázlatosan megvilágítottuk a gazdasági magyarázatok szükségleteinek megfelelő stratégiai játékelmélet alapvető fogalmait, láthatjuk, hogy ez az elmélet egészen új matematikai jellegű és egyben a gazdaságtudományok metodológiájára vonatkozó felfedezés. Másodszor fordul elő a matematika történetében az, hogy nemcsak ez a tudomány, hanem a társadalomtudományok is hasznát látják a társasjátékok matematikai elemzésének. Az első esetben a szerencsejátékok jelentették a kiinduló pontot bizonyos valószínűségi elmélet megteremtésére. Amikor de Méré lovag azzal a kéréssel fordult Pascalhoz, hogy a kockajáték iránti kicsinyes szenvedélyére keressen valamilyen matematikai megoldást, új korszak kezdődött a tudományban. Új perspektívákat nyitottak a matematika és a társadalomtudományok előtt a „stratégiaiaknak“ nevezett játékok, amelyekben — bizonyos szabályok, mondjuk a bridzs- vagy a sakk-szabályok betartása mellett — korlátozzák a véletleneket, s ugyanakkor a játékos tudatosságának és ítélőképességének döntő szerepe van.

A játékelméletet az itt jellemzett értelemben, először John von Neumann* dol-

* John von Neumann (Neumann János) 1903-ban Budapesten született, apja gazdag bankár volt. Von Neumann Zürichben és Budapesten szerezte meg a licenciátust és a doktorátust, majd a berlini és göttingai egyetemen tevékenykedett. 1930-ban a princetoni egyetem matematikai fizika katedrájára hívják meg, és 1957-ben bekövetkezett haláláig ott dolgozott.

gozta ki egy 1928-ban Bécsben megjelent munkájában, amelynek alap gondolatát még 1926-ban Göttingában egy előadásban megfogalmazta. Ebben a könyvében bizonyítja be a minmax teoremat (tantételt), amelyre az önálló matematikai diszciplína rangjára emelt mai stratégiai játékelmélet támaszkodik.

Az 1928-as munkát 1944-ben a közgazdaság szempontjából alapvető Játékelméletek és a gazdasági viselkedés című munka követte, amelyet Oskar Morgenstern közgazdással együtt írt. Ebben megpróbálták a gazdasági körülményekre alkalmazni a Neumann-modellt.

A JÁTEKELMÉLET A SZOCIALISTA GAZDASÁGBAN

A stratégiai játékelmélet érdeklődést váltott ki hazánkban is, főleg a matematikusok körében. Onicescu akadémikus 1961-ben könyvet adott ki Strategia jocurilor címen, amely sok új adalékkal gazdagította a fiatal diszciplínát. G. Ciucu, M. Iosifescu és R. Teodorescu bevezető munkát írt ehhez az új szintézishez, s ezt Al. Rosu értékes monográfiája követte (Teoria jocurilor, 1968).

A kérdést gazdasági szempontból nálunk először Schatteles Tibor magyarázta (Modelul în științele economice, Editura politică, 1967). Ugyanennek a szerzőnek terjedelmes tanulmánya van sajtó alatt, amely a játékelméletnek a gazdasági elméletben és gyakorlatban való alkalmazását elemzi (Jocuri strategice și analiza economică. Editura științifică). Az ilyen természetű alkalmazás iránt egyre inkább nő az érdeklődés a szocialista országokban. Ezt néhány alapvető kiegészítő gondolat megfogalmazása is igazolja, mint például a „kétszintű tervezés“ modellje, amely Kornai és Lipták nevéhez fűződik. Ez a modell „játékviszonyt“ tételez fel a tervszerűítő központ és a termelőegység között. A központ hipotetikusán a nemzetgazdaságban végbemenő felhalmozás „maximizátora“, míg a termelőegység — elméletileg — megpróbálja csökkenteni ezt a felhalmozást (minimizátor), és saját jövedelmét akarja „maximizálni“.

Miként Kornai a Liptákkal és Wellisch-sel közösen írt könyvében (A gazdasági szerkezet matematikai tervezése, Budapest, 1965) megállapítja, ezt a modellt fel lehet használni a tervszerűítés egyes fázisainak a színlelésére, mint a központi terv-mutatószámok kidolgozásának, a központi módosított utasítások továbbításának s a különböző szektorokban kidolgozott hatékonysági mutatószámoknak fordított irányú viszonyítását.

Legalább ugyanilyen érdekes a következő tény is: a kétszintű tervezés lényegében a piacra jellemző egyik folyamat színlelése az elektromos számítógépekben. Tulajdonképpen így részben rekonstruálni lehet a gazdasági kalkuláció számára valamilyen piac-rendszer előnyeit anélkül, hogy a konkurenciából fakadó egyensúlyi zavar vagy anarchia veszélye fennállna, hiszen itt a „konkurrenciaharc“ az elektromos számítógépekben megy végbe. Hangsúlyozni szeretnők, hogy csak részleges rekonstruálásról lehet szó, mivel a piac mechanizmusát csupán a termelési eszközök termelése és kereslete, nem pedig a fogyasztási cikkek kereslete szempontjából is rekonstruálják.

A kétszintű tervezés modelljének és a játékelméletnek a kapcsolata az elmondottakból még közvetlenül nem derül ki. Történelmileg azonban — miként Lipták rámutat — az eljárás alapja az, hogy a problémát mint játékelméleti problémát vizsgálják, s csak azután ültetik át a terminusokat a lineáris tervezésbe.

A játékelméletnek a gazdaság legkülönbözőbb területein történő alkalmazására vonatkozó kutatások az utóbbi években egyre inkább elmélyültek majd minden szocialista országban. Az eredmények elég jelentősek — az alkalmazás annál ritkább. Nyilván itt is jelentkezik a „tudománytermelés“ és a „tudományfogyasztás“ közötti eltolódás.

Rembrandti fény

Nehéz róla beszélni, írni. Szellemes, modern francia festő, Bernard Buffet mondja: „Rembrandtról írni olyan nehéz, mint Istenről írni!“ Egy kiváló életrajz-regényíró Michelangelót nevezte a szobrászat, Beethovent a zene, Rembrandtot a piktúra titánjának. Én, a festő — aki nem vagyok méltó, hogy a sarujának szíját megoldjam — óriási csúcsnak látom őt, a nagyok közt is legnagyobbak, olyannak, „mint a sast a sólyommadarak között“.

Huszonhét éves koromig csak néhány munkájának a fényképét ismertem. Híres Anatómiai leckéjének színes reprodukcióját orvosi rendelőkben lehetett látni. Egyszer aztán, egy szép könyvben hatszázharminc olajfestményének, egy másikban kétszáz rajzának a mása került a kezembe. Ennyi mű! S amit végtelenül nagyra becsültem bennük, s példaképpen addig is magam elé tűztem: minden egyes darabjáról azonnal felismerhetni, hogy Rembrandt keze alkotta őket! Minden munkája egy új teremtménye a világnak. Feltűnt az is, hogy ez a hatalmas életmű — azzal a több ezer rajzzal és számos festménnyel, amit még ma is csak hírből ismerek — aránylag rövid életnek a gyümölcse: Rembrandt hatvanhárom évet, két hónapot és tizenkilenc napot élt. Ami igazán megdöbbentő, tizennyolc éves korában készült Önarcképe (a kasseli képtárban) már mint meglett férfit ábrázolja — a mai tizennyolc évesek még gyerekek! —, s méghozzá micsoda művészi érettséggel! Viszont a hatvan-két éves korában készülről aggastyán néz reánk, a mai hatvankét évesek nagy átlaga jóval fiatalabbnak látszik, mint ő.

Élete bámulatosan hasonlít a piktúrájához; nagy fények — nagy árnyékok, világosság—sötétség, piros öröm—fekete bánat, fényűző jólét — földhözragadt szegénység. Járt a boldogság legmagasán, állott nehéz koporsók mellett: a szülein kívül két feleségét, négy gyermekét temette el, örülhetett ragyogó művészi sikereknek, de nagyon csúf kudarcokat is el kellett szenvednie . . .

Az idén tett művészeti tanulmányutamnak egyik nagy öröme volt, hogy nyugati múzeumokban Rembrandtnak több mint húsz eredeti művét láthattam. Még a piktúrában járatlan szemlélőt is megállítja képeinek rendkívül meggyőző, elhíthető ereje, epikai, lírai, drámai elemeinek csodálatos egyensúlya, egymást kiegészítő koncentráltasága; a szakértő pedig elképed, mikor látja, hogy Rembrandt a cicomás, sallangos konvenciókkal, puffogó frázisokkal tele barokk idején milyen zseniális újító, milyen saját útját járó művész volt: képeiből mély humánus, póz nélküli egyszerűség, az élet valósága, kendőzetlen közvetlensége árad, az embernek, a népnek a szeretete, páratlan magas művészi szinten és hőfokon. A komponálásban elkerül minden merev szabályt, szokást, banális konvenciót, gondosan mérlegel, rafinált tudatossággal és izléssel rendezzi az alakokat s a

téma elemeinek ritmus-eltolódásaival, finom aszimmetriával szokatlan közvetlenséget, életet és valószínűséget teremt.

Rend, világos szerkesztés, ész és szív, értelem és érzelem, tudatosság és ihlet — zseniális összhangban és együtthatásban. Rembrandt csaknem minden képét a fény és árnyék optikai jelenségeire építette fel. Elődeinek vagy kortársainak munkáiban elvétve már akad ilyesmi, de programszerűen, ilyen tudatosan és következetesen senki sem tűzte maga elé festői feladatul. Eljárását több példán is szemlélhettem: az árnyékban maradó részeket valami hideg umbra-zöld-okker keverékével festi fel. A felületet jó rücskösen hagyja, ettől az erősen elnyeli a fényt. A megvilágított részek viszont simábbak, s a festéket többnyire vastag rétegben rakja fel, különösen a kiemelendő részeken, úgy, hogy szinte domborodik. Persze, az ilyen felület világító ereje hatványozódik. Az intenzív mély sötétnek és a maximális világosnak egy képen való felhasználásával Rembrandt nagyszerű festői hatásokat ér el. Képei valóssággal világítanak.

Jól megfigyelhettem ezt az Uffiziben; látogatásom napján borult volt Firenze felett az ég, de a nagy terem legsötétebb sarkában festőállványra tett kis Rembrandt-képek szinte sziporkáztak a saját fényüktől. A Mester nem elégedett meg a főtéma megvilágításával: a fény lesiklik róla, ráül a szomszédos részekre, s hol itt, hol ott csendülnek fel különböző fények, valóságos hangerővel. Akaratlanul is Palestrina kórusainak finom fluktuálását hallom, a téma rezdüléseit a különböző szólamokban...

Rembrandt nemigen ismerhette a munkával járó vajúdást, az anyag ellenállását, a küszködést. Úgy tűnik, hallatlanul biztos kezének minden mozdulata azonnal célba talált. Megoldásai elképesztően természetesek, magától értetődőek, kifejezőek, könnyen adódók, gátlás, kinlódás nélküliek. Rembrandtot az élet százszor is legyűrhetette, de a vásznon, a festésben korlátlan úr maradt: eleve győztesen indult minden harcába, s bármihez fogott, már a kezdés pillanatában biztos volt a sikerében. A festés öröme, az alkotómunka gyönyörűsége az élet minden bánatáért és külső kudarcáért kárpótolhatta. Művészi pályája a kezdettől az utolsó önarcképig megállás vagy visszaesés nélkül felfelé ívelt. Amint fogytak életének napjai, úgy nőtt naponként magasabbra a művészetben.

1669. október 4-én nagy szegénységben halt meg, 8-án temették Amszterdamban. A korabeli feljegyzés szerint lakásában „csak gyapjúból és vászomból készült ruhaneműit és mesterségének eszközeit” találták. Temetéséről távol maradtak a város nagyjai, nem dicsőítették — akkor szokásos — nagyhangú versek, kicirkalmazott búcsúztatók... Mindegy! Önarcképére hiába teszünk királyi koronát: nem lesz több tőle, hiába akasztunk rá koldustarisznyát, nem lesz kevesebb miatta. Magában álló érték — ma sokkal több, nagyobb, fényesebb, mint valaha. Aki csak ránéz, gazdagabb lesz tőle, a beavatottak éppúgy, mint a laikusok. Engem, tudom, megbabonázott; Bécsben az Édesanya portréja vagy kis, piroskabátos Önarcképe, az Uffizi számára készített másik Önarcképe, vagy a pesti Rabbinsula halálomig elkísér... Boldog vagyok, hogy él Rembrandt, és még engem is megajándékozott...

HAROLD MACMILLAN

EMLÉKIRATAI

Az első világháború utáni angol politikai élet jelentős képviselője, Harold Macmillan, ezelőtt 75 évvel, 1894-ben született Londonban egy arisztokrata, világszerte ismert könyvkiadó család gyermekeként. Középiskolai tanulmányait az előkelő etoni iskolájában végezte, egyetemre az oxfordi Balliol College-ba iratkozott, de az első világháború kütörése miatt kénytelen volt tanulmányait megszakítani. A háború folyamán súlyosan megsebesült. 1919–1920-ban Kanadában a devonshire-i herceg mellett teljesített fontos politikai szolgálatot, és ennek leányát, Dorothyt vette feleségül, aki — amint a közölt szemelvényből kiderül — 1955-ben a genfi csúcserkezesleten az egyik háziasszony szerepét töltötte be. 1920 után testvérével, Daniellel a kiadóvállalatot vezette, majd négy év múlva Stockton on Tees városa a konzervatív párt képviselőjének választotta meg. Alaposan képzett értelmiségi, s éppen intellektuális fölényéért idősebb kollégái hosszú ideig háttérbe szorították, a backbencher (a hátulülő) szerepére kényszerítették. Először 1940-ben, a Churchill-kormányban kapott miniszteri tárcát, a háborús közellátás nehéz feladatát bízták rá. Két év múlva colonial undersecretary (gyarmatügyi államtitkár) minőségben Észak-Afrikába küldték a Szövetséges Főhadiszállásra, ahol a valóságban miniszteri hatásköre volt.

Az angol politikai élet nagy fordulatának évében, 1945-ben, a választásokon ő is kudarcot vallott: abban a városban bukott meg, melyet 14 éven át képviselt; de még ugyanabban az évben az egyik megüresedett kerületben, Broomleyben ismét az alsóház tagjává választják, és képviselő marad 1964-ig, visszavonulásáig.

1951-ben, amikor a konzervatív párt a választásokon ismét győzelmet aratott, Macmillant először lakásügyi miniszternek nevezték ki, s ebben a minőségében óriási eredményt ért el azzal, hogy évente 300 000 házat építtetett. Később — rövid ideig — hadügyminiszter, ezt követően — 1955-ben — külügyminiszter. Ő készítette elő a genfi csúcstalálkozót, amelyről a közölt szemelvény részletesen beszámol. Még ugyanabban az évben a Chancellor of the Exchequers-i (pénzügyminiszteri) teendőkkel bízták meg, két év múlva pedig ráruházták a miniszterelnöki tisztséget. Kezdetben mint tősgyökeres arisztokratát nem nézték jó szemmel, azonban csakhamar meg-

Harold Macmillan

nyerte mind pártja, mind pedig az angol közvélemény nagy részének bizalmát. Ezzel magyarázható nagy sikere az 1959. évi választásokon. Mint egész politikai pályafutásában, most is a „haladó toryzmusért” harcolt. 1960-ban Cape Townban tartott híres politikai beszédet, melynek alapeszméje a Winds of Change — változnak a szelek. Benne kifejtette, hogy az afrikai népek függetlensége elodázhatatlan probléma, melynek megoldását a megváltozott világ politikai széljárása tűzte napirendre. Miniszterelnökségének utolsó évét politikai botrányok árnyékolták be, köztük néhány kémügy és a hírhedt Profumo-eset. 1963-ban operáción esett át; s ezt az alkalmat használta fel a visszavonulásra: lemondott a miniszterelnöki tisztségről, később a politikai életből is visszavonult. Szabad idejét memoárjai írásának szentelte. 1966-ban megjelent emlékiratainak első kötete Winds of Change (A változás szelei) címen. Ez az 1914—1939-es éveket foglalja magában. Egy év múlva napvilágot látott a második világháború időszakát (1939—1945) tárgyaló The Blast of War (A háború súvöltése) című második kötet, végül ez év folyamán került kiadásra a harmadik kötet, a Tides of Fortune (A sors árapályai), mely 1945-től tárgyalja az eseményeket.

Ez utóbbi kötetből közlünk néhány szemelvényt, melyeket úgy válogattunk ki, hogy egyrészt tükrözzék az angol politikai élet nagy hullámveréseit (a kötet címe is erre utal), másrészt az általános világpolitikai eseményeket, nevezetesen a genfi csúcstalálkozót.

Néhány adat a szemelvényekben szereplő fontosabb személyekről és fogalmakról:

Ernest Bevin (1881—1951) a Trade Union markáns egyénisége volt. A háborús Churchill-kormányban a munkügyi minisztériumot vezette. 1945-ben a Labour Party választási győzelme után külügyminiszter lett, fontos szerepet játszott a párizsi békeszerződések kidolgozásában.

Stanley Baldwin angol államférfi és miniszterelnök.

Lord William Henry Beveridge (1879—1963) az oxfordi egyetem principálisa, Churchill felkérésére kidolgozta a kapitalista feltételekhez igazodó munkabiztosítási és alkalmazási tervet: Social Insurance and Allied Services, melyet röviden Beveridge-tervnek neveznek. Ez előírányozza a háború utáni teljes foglalkoztatást, a munkások számára a létminimumot, az egészségügyi szolgálatot, továbbá a tanügyi reformot. Főműve a Full Employment in a Free Society (A teljes foglalkoztatás a szabad társadalomban). Terve lényegében nem valósult meg.

Aneurin Bevan (1897—1960) politikai pályafutását a Trade Union aktivistájaként kezdte. Az Attlee-kormányban egészségügyi és újjáépítési miniszter volt. Amerikabaráti politikát folytatott. 1959-ben a Labour Party elnöki tisztségét töltötte be.

Charles John Canning (1812—1862) államférfi, India kormányzója és első alkirálya.

Arthur Neville Chamberlain (1869—1940) angol államférfi és miniszterelnök, a rosszlelkű müncheni politika egyik fő képviselője.

Cherquers — kastély és birtok Buckinghamshire-ben, Londontól mintegy 80 km-re. 1920 óta a mindenkori angol miniszterelnök vidéki rezidenciája.

Lord Cherwell of Oxford (1886—1957) az oxfordi egyetem fizikatanára. 1940-ben Churchill technikai és tudományos tanácsadója, 1951 és 1953 között pedig az atomügyek tanácsadói szerepét töltötte be.

Hugh Dalton (1887—1962) a Labour Party egyik markáns képviselője. A Churchill-kormányban hadügy-, az 1945-ös labourista kormányban pedig pénzügyminiszter volt.

Edgar Faure, radikális francia polgári politikus, 1955-ben francia miniszterelnök.

Maurice Maeterlinck (1862—1944) híres belga író és költő; 1911-ben elnyerte a Nobel-díjat.

Herbert Stanley Morrison (1888—) ismert államférfi, Attlee miniszterelnöksége alatt az alsóház vezére, majd külügyminiszter.

A szemelvényeket a The Times 57 517. és 57 552. számai alapján közöljük.

A közölt szemelvényekben az események bemutatása — a szerző látszólagos objektivitása ellenére — egyoldalú és az angol konzervatív párt, valamint a NATO-katapulták álláspontját képviseli, amivel természetesen távolról sem érthetünk egyet.

A Labour Party győzelme

Churchill, ha belevetette magát a pártharcokba, határozott és leleményes küzdőfél volt. De akárcsak nagy őse, Marlborough, alapjában véve nem volt pártember. Mivel egész életében nagy ügyek foglalták le, legboldogabbnak akkor érezte magát, ha valamennyi párt koalícióba tömörült, vagy legalábbis a mérsékelték és a középírányzatok egyesítését hozhatta létre.

A második világháború kitörésekor, 1939-ben csatlakozott a Chamberlain-kormányhoz, és ezt összeomlásáig a rá jellemző hűséggel szolgálta. De a szerencsésebb időszak mind az ő, mind a nemzet számára csak 1940 májusában következett be, amikor közkívánságra, mint igazi nemzeti vezető, a legmagasabb tisztségbe került. Öt évig volt Anglia története legnagyobb és leghatalmasabb kormányának miniszterelnöke. Annak a bronzéremnek a feliratán, amellyel mindazokat megajándékozta, akik vele együtt szolgáltak, ezt a kormányzatot méltán nevezte „a nagy koalíció“-nak.

Igaz, Chamberlainnek 1940 őszén bekövetkezett halála után a sajtó nagy részének és sok személyi jóakarójának tanácsa ellenére elfogadta a Konzervatív Párt vezerségét. Nem felejtette ugyanis el, hogy Lloyd George pályafutásának utolsó éveiben politikailag azért vált tehetetlenné, mert semmiféle hathatós párttámogatásban nem részesült. Churchill elég okos volt annak megelőzéséhez, hogy akik őt a válság pillanatában jogosan a pártok fölött álló nemzeti személyiségnek vallották, később ki ne játszassák. Tudatában volt annak, hogy ha a hangulat megváltozik, ismét érvényesülni fog az a hagyományos rendszer, amely szerint Angliát oly hosszú ideig kormányozták. Bölcs dolog volt tehát, hogy előrelátó hadvezérként a jövő érdekében szilárd alapot igyekezett biztosítani. Ennek ellenére lelke mélyén a pártokkal keveset törődött. Mint annyi honfitársának, az ő érzelmei is részint a konzervatívok, részint a radikálisok között oszlottak meg.

Ezért, amint a háború vége közeledett — noha elfogadta annak szükségét, hogy a csaknem tíz éve választott parlamentet mással kell felcserélni —, szinte ösztönösen, inkább azt szeretete volna, hogy a választás kitolódjék, és ő tovább vigye a koalíciót, mindaddig, amíg teljesíti feladatát. Közben arról álmódozott, hogy a választási harc megvívása után ismét egy központosított kormányt fog alakítani. Ha a választás az egyik vagy a másik párt részére is csak elenyésző többséget hoz, ez valóban keresztülvihető tervnek bizonyult volna.

Már 1944 nyarán és őszén, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Németország végső veresége már nem lehet nagyon messze, az emberek gondolatai — mind a kormányon belül, mind azon kívül — elkerülhetetlenül az eljövendő politikai kibontakozás felé fordultak. Maguknak a kormányon lévő minisztereknek a figyelme sem összpontosulhatott teljesen a koalíció még hátralevő feladataira. Az újjáépítés kérdései és az eltérő nézőpontok, amelyekből a háború utáni problémák megközelíthetők majd, kötötték le mindinkább figyelmüket.

A legtevékenyebb pártvezérek, mint Attlee és Morrison, nem mulaszthatták el, hogy ne olyan fogalmakban gondolkozzanak, amelyek partjuk erejének újjaélesztéséhez vezetnének. Az akkori alsóház tagjainak nagy része nyilvánvalóan nem ismerte a katonák és a civilek körében kialakult közvéleményt. A baloldal legaktívabb hívei már bizonyos idő óta a szabadság nevében kezdtek agitálni, és a szocializmus elveire épülő politika folytatását helyezték kilátásba. Mi több, a munkáspárt lényegében továbbra is a *trade union*okon alapult, s ezeknek belső szerkezete teljes mértékben megmaradt, befolyásuk a háború miatt még erősebb lett. Ezzel szemben a konzervatív párt politikai szervezete csaknem teljesen felbomlott. Világos volt tehát, hogy a választás, bármilyen eredménnyel végződik is, az alsóházban a munkáspárt képviselőiténak gyarapodásával jár. Az 1935. évi választás a munkáspárt szempontjából igen kedvezőtlen körülmények között zajlott le, és azt a zűrzavart tükrözte, amelyet Baldwin zseniális taktikája okozott soraiban. Így azután, amint a hónapok teltek, a kormány tagjai kezdtek

saját pártállásuk szerint csoportokba elkülönböztetni. Churchill szavaival élve: „ahelyett, hogy fegyvertársak lennénk, versenytársak lettünk a hatalomban.“

1944 őszén ismét szükségessé vált, hogy a meglévő parlament életét törvényhozási úton meghosszabbítsák. Akkor az volt az általános feltételezés, hogy noha a német háború legkésőbb 1945 tavaszán befejeződik, a leszármazás a japánokkal Hitler bukása után még mintegy 18 hónapot igényelhet. 1944. október 31-én, amikor az erre vonatkozó törvényjavaslatot előrejesztette, Churchill kijelentette, hogy mivel ez a parlament már csaknem tíz éve működik, helytelen léte a német háború időszakán túlmenően meghosszabbítani. Ezekkel a szavakkal, amelyeket — azt hiszem — később megbánt, sokkal inkább elkötelezte magát, mintsem szükségessé vagy bölcs dolog lett volna. Nem lett volna ésszerűtlen, hogy a koalíció munkáját a japánok legyőzéseig folytassa, és — amint azt maga Churchill kijelentette —, ez idő alatt lehetséges lett volna egy nagyvonalú, közös megegyezéssel kidolgozott reform és a társadalmi haladást szolgáló program végrehajtása. Az első lépéseket a háború nyomására ebben az irányban már meg is tették. Mindenfelé átfogó tervekről beszéltek, mint amilyen a Beveridge-terv, a teljes foglalkoztatásról szóló Fehér Könyv, valamint más messzeható politikai elgondolásokról. E tervek megvalósításánál miniszterelnökként segídekzeni — Churchill hön öhajtott vágya volt.

Amikor májusban utoljára voltam Chequersben rövid látogatáson, úgy tapasztaltam, hogy e kérdés körül folytak bizonyos megbeszélések. Látogatásom első estéjén csak kevesen voltunk jelen — Churchill, Lord Cherwell, jómagam Jack Colville-lal, az egyik magántitkárral. Naplomban akkor ezt jegyeztem fel: *A vacsorán sok beszéd — főként a belpolitikai helyzetről. A miniszterelnök levelet írt Attlee-nek, javasolva, hogy a koalíció maradjon fenn egészen a japán háború utánig. Ha szükséges, tartsanak népszavazást a parlamenti élet további folytatásának kérdésében. A levelet megmutatták és felolvasták.*

Akkor Churchill azt hitte, hogy Attlee és Bevin, de különösen az utóbbi egy ilyen tervet képes és hajlandó is lenne keresztülvinni a munkáspárt konferenciáján. Én nem voltam ennyire bizakodó.

Nem hiszem — írtam naplomban. A munkáspárt sokkal inkább gyanakszik Bevinre, mint Churchillre.

Amikor két nappal később visszatértem Chequersre, megérkezett Attlee válasza.

A miniszterelnök javaslatát a koalíció fenntartására visszautasította. Természetesen azt akarták, hogy a választásokat októberben tartsuk meg; de teljesen lehetetlen a japán háború végéig vinni az ügyeket egy ilyen, a valóságban felbomló kormányval. Winstont sértette Attlee szükségtelenül csípős és egyenesen támadó válasza.

A válasz a vacsora idején érkezett meg. Az est nagyobb része a miniszterelnök Attlee-hoz intézett levelének megvitatásával telt el; a levéltervezet elkészítésében mindnyájan segítettünk neki.

Churchill „mélyen csalódott“

Amikor Attlee visszautasította Churchill tervét, hogy maradjanak együtt a japán háború végéig, ellenjavaslatot tett. S ebben nyíltan kifejtette, hogy csak októberig hajlandók együttműködni. Mivel még mindig azt hitte, hogy a japán háború legalább 18 hónapig eltart, Churchillt mély csalódás töltötte el. Az alternatíva, melyet a vezető konzervatívok határozottan sürgettek, az azonnali választás volt. Ez jobb megoldásnak tűnt, mint egy — távolról sem könnyű — öt hónapos választási kampány. Júniustól októberig túl rövid volt az idő ahhoz, hogy törvényhozás révén a belpolitikai fronton eredményes tevékenységet lehessen kifejteni; de ahhoz már túl hosszú, hogy a minisztereket, a parlamenti tagokat és mindenekelőtt a nemzetet hétről hétre növekvő politikai feszültségben lehessen tartani. Eltekintve a szembenálló politikai szervezetek helyzetét érintő, a párt előnyére vonatkozó megfontolásoktól, Churchillnek kétségkívül igaza volt, amikor úgy döntött, hogy a választásokat 1945-ben meg kell tartani, vagyis minél korábban, annál jobb.

Persze, volt egy kínos időszak, amelyen túl kellett esni. Churchill május 23-án átadta lemondását a királynak a maga és az egész kormány nevében. Mivel a konzervatív többség az összes többi párttal szemben együttvéve 180 volt, az új kormány megalakításának feladatát Churchillre bízta. Noha ennek összetétele főként konzervatív volt, a miniszterelnök mindent megtett, hogy egyes nem politikai személyiségek visszatartásával csökkentse a pártszínezetet.

A választási kampányt a lehető legjobb tehetségünk szerint folytattuk, de

nem sok sikerrel kecsegtetett. Sokan azt hitték, hogy Churchill első rádióbeszéde fordulópontot jelentett a mi hátrányunkra. A beszéd kétségkívül kiegyensúlyozatlan volt, és rossz tanácsokra épült. Mindannyiunk életének növekvő ellenőrzését jósolta arra az esetre, ha a szocialisták győznenek. Angliában a szocializmus végső megvalósulásának olyanszerű politikai jelleget tulajdonított, amelyet mi a Gestapóval szoktunk társítani. Ennek a rettenetes szónak alkalmazása ellenfeleire szörnyű hiba volt. Mi több, könnyű volt gyalázatos eljárásnak titulálni egy olyan támadást, mely azok ellen a kollégák ellen irányult, akikkel Churchill az utóbbi öt évben tökéletes megértésben dolgozott együtt, s akik olyan mérsékeltek voltak, mint Attlee, Morrison és főként Bevin...

Önműködő utópia

Churchillt lendületbe hozta az a lelkes fogadtatás, amelyben ezer mérföldes választási körútján részesült. A nagy tömegek, amelyek a háború kezdete óta őt személyesen nem látták, csak hangját hallották, a veszélyek idején beléjük lelkét öntő, a sikerek pillanataiban ihletet adó híres rádióbeszédeiben, most csoportosan tódultak, hogy lássák őt, és tapsoljanak neki. Meg akarták köszönni, amit értünk tett, és ebben mindnyájan őszinték voltak.

Ez azonban nem jelentette, hogy ré és tory kollégáira akarják bízni a vezetést a következő években. A civilek és a katonák a háború utolsó éveiben azt hitték, hogy mihelyt a küzdelem véget ér, egy önműködő utópia lép életbe. Az angol nép saját vezetői irányítása alatt nehezen tenne erőfeszítést a szocialista vagy a félszocialista állam irányában, amely az egyetemes béke világában példátlan jólétet hozna. De nem felejtette el a háború előtti éveket, vagy nem engedték, hogy elfelejtse. Pamfleteket és könyveket jelentettek meg, és ezek nagy példányszámban kerültek forgalomba, és mindezekelőtt „a müncheni bűnös embereket” támadták. Nem Churchill volt az, aki 1945-ben a választást elveszítette, hanem Neville Chamberlain kísérte.

A választás szürke érdektelensége eltartott egészen a zárójelenetekig. A helyett, hogy a szavazás eredményét a High Streeten, a választás napján délelőtt 11 óra és éjfél között hirdették volna ki tapsoló tömegeknek, három hétig kellett rá várni. Akkor végre a jelöltek néhány barátjuk társaságában délután elmentek a városházára, hogy meghallgassák az

eredményt. Nem voltak tömegek, nem volt lelkesedés; unalmas formalitás volt az egész...

A következő napon a kabinet ülése a Downing Street 10. szám alatt nagyon szomorú esemény volt. A régi parlament 166 munkásképviseelőjével szemben most 393 volt jelen. A konzervatívok száma 398-ról 213-ra csökkent. A munkáspárt győzelme valóban elsöprő volt. Nem lehetett kifogásként ürügyeket vagy *post mortem*-eket felhozni. Churchill még mindig szédültnek látszott a csapástól, de egyetlen szemrehányó szót sem mondott. Úgy érezte, nincs miért bocsánatot kérnie a párttól. Nem ő húzta le a minket, valahogy mi reménykedtünk abban, hogy átjuttat a nehézségen, ha a kabátja szélébe fogódzkodunk. Ami a jövőt illeti, csak az események kibontakozását láthatuk. Churchill maga idézi felesége vigasztaló szavait: „Lehet, hogy az egész áldás — álcázott formában”, melyre így válaszolt: „Pillanatnyilag úgy tűnik, nagyon alaposan álcázta magát.”

Ennek ellenére én csakhamar beláttam, hogy a miniszterelnöknek igaza volt. A háború utáni évek belpolitikai viszonylatban a nagy gazdasági és pénzügyi nehézségek, külpolitikailag pedig a súlyos problémák időszakát jelentették. Az angol nép egészséges ösztöne megérezte, hogy mindkét terület szempontjából bölcsőbb, ha a baloldal kormánya az irányító...

Pártunk néhány ifjabb tagja, a parlamenten belül és azon kívül, a vereséget követően elkezdte a szokásos vádaskodást, és úgy vélekedett, hogy az új alsóházzal a parlamentáris kormányzat véget ér. De az idősebb rókák, beleértve természetesen tapasztalt vezérüket, jobban tudták, hogy „ami felszáll, annak le is kell szállnia”, vagy — Canning híres mondásával —: „En ebben a házban nem félek a tűzcsovák-tól. Mihelyt padlót érnek, susztorogni kezdenek, és kialszanak.”

Churchill eltökélte, hogy visszaküzdí magát a hatalomra, bármilyen hosszú és fáradtságos is legyen ez a küzdelem. Amikor ki kellett költöznie a Downing Streetből, Londonban nem volt lakása. Csakhamar azonban egy szép házban rendezkedett be a Hyde Park Gate-n, s ebben lakott egészen haláláig. Hivatala és titkárai részére megvásárolta a szomszédos házat, és nemsokára — amint ezt megszokta, akár hatalmon volt, akár nem — nagystílusú magánhivatalt kezdett szervezni. Ez rövidesen méhkaptárhoz hasonló forgalmat bonyolított le...

Churchill idejét az ellenzék vezetése nem merítette ki, és nem foglalta teljesen le. Sok egyéb dologgal kellett törődni. Akadtak világ-problémák..., amelyek nagymértékben lefoglalták gondolatait. Ott volt *A második világháború* nagy történetének hat kötete (az öt első kötetet 1951-re, mielőtt még a hatalomba ismét visszatért volna, ténylegesen befejezte). Ott voltak a képek, amelyeket meg kellett festeni, a szabadságok, amelyeket ki kellett élvezni. Energiájának egy részét fizikai felépülésére fordította, mert, noha a szervezete erős volt, mégis szükség volt erre, mivel a háború öt éve szörnyen igénybe vette. Mindez nem akadályozta meg őt abban, hogy egy teljesen új vállalkozás — az európai mozgalom — egyik kitervezője és előmozdítója ne legyen.

Az alsóházban tekintélye, noha megintgott, még mindig nagy volt. Nem követte el azt a hibát, hogy túl gyakran hallassa hangját, akár beszédek, akár kérdések formájában. Ha olyan hangulatban volt, gyakran közbeszólt, egészen kíméletlenül, és nemegyszer zavarba hozta azokat is, akik a nagyságot összetévesztik a nagyképtűködéssel, és hősük jellemében nem vették észre az iskolásgyermek vonásait.

Az alsóház minden parlamentben csakhamar kifejleszti sajátos vonásait. Ez meghatározhatatlan, szövevényes, de valóságos valami. Ha mint kormány hathatósan akarjuk vezetni, ha mint ellenzék, sikerrel akarunk folyamodni hozzá, szükséges tanulmányoznunk, és megértenünk sajátos, egyéni hangulatait. Churchill szemében az 1945. évi parlament bizonyos fókig az 1906-osra emlékeztetett, amikor a radikális ár mindent elsepert maga elől. A munkáspárti képviselők a váratlan siker szédítő élményét élvezték — a mi szempontunkból büszkéek, túl beképzettek, sértegetők és szükkeblűek voltak. A saját szempontjukból, amint ezt Hugh Dalton kifejezte, „lelkesekek, önfeláldozók, felülemelkedettek, olyanok voltak, mint akik együtt haladnak a sorssal“.

Noha a kezdeti lelkesedés a parlamentáris élet sűrűke örlőmalmában és nehézkes formalitásaiban fokozatosan lelohadt, ez a Ház minden iránt türelmetlen volt, ami szemében a hagyományos módszerekre, magatartásra vagy vitákra emlékeztetett. Türelmetlen volt a hosszú beszédekkel szemben, bármilyen ékesszólóak voltak, és előadási formájukban a parlamentáris stílusnak megfeleltek. Ez a szellem nem korlátozódott csu-

pán az uralkodó pártra. Churchill először nehéznek találta, hogy az új feltételekhez alkalmazkodjék. Időről időre hosszú beszédeket tartott — valóságos remekműveket —, melyeket néhány hónappal korábban még figyelemmel fogadtak, és elragadtatással tapsoltak volna meg. De a beszéd felépítése gyakran mesterkélt volt, támadásai és szemrehányásai túl modorosak ahhoz, hogy tetszenek ennek a gyülekezetnek, amelynek túlnyomó része nem volt hozzászokva a parlamenti eljárásokhoz és módszerekhez.

Ezt tetézte az is, hogy Attlee miniszterelnök ritkán beszélt húsz percnél többet; beszéde halk tónusú, egyszerű, a banalitás felé hajló volt, bizonyos fifikussággal telített, ami nagyon elfogadhatóvá tette hívei számára, és olyannak tűntette fel, mint amely teljesen megégyezik a dolgok megközelítésének új szellemével. Bizalmi szavazások idején, vagy amikor az ellenzék valamilyen módon támadta a kormányt, rendszerint az első felszólalót igyekezett követni. Churchill általában átható erejű és nemesveretű beszéddel kezdte, melyet gyakran újszerű és szuggesztív elméletekkel szemléltetett, és itt-ott utánozhatatlan humorral tűzdelt tele. De szerkezetileg beszéde túl gondos, és főként túl hosszú volt.

Amikor Attlee felállt, hogy válaszoljon, egészen váratlanul jól vágott vissza, mint egy kisfiú, aki sikerrel pukkasztja ki néhány nyíllal vagy kövel a hatalmas léggömböt. Furcsán a tényhez ragaszkodó és prózai válaszai alatt az egész churchilli tákolmány inogni kezdett, majd összeomlott. Szarkasztikus és földhöz ragadt probléma-közéltése előtt a képzelet, a romantika és a méltóságtelenség mintha elhalványodott volna.

Egy ilyen alkalommal, amikor a kormány jóhíre még magasan állt, és a gyönyörű reggelt a belső és a külső zavarok ködei nem kezdték még befelhősíteni, Churchill jól begyakorolt és sokat hirdetett támadást intézett a kormány ellen. Ezt azonban Attlee egyszerűen mellőzte, érveire nem válaszolt, figyelmen kívül hagyta őket, azt a technikát alkalmazva, amelyet leírtam.

A dohányzóban Churchillt megszokott asztalánál találtuk, több képviselőtől körülvéve, s látszott rajta, hogy lehangolt, bosszús és zavart amiatt, ami történt. Tudta, hogy nagy beszédet mondott, s arra sok gondot és munkát fordított. De nem talált célba. Attlee néhány csiszolt mondattal vagy azzal, hogy nem értékelte érdemben, valahogy megkerülte

Ebben a pillanatban pártunknak egy népszerű, de nem mindig tapintatos tagja csatlakozott hozzánk. „Nem gondolja, Mr. Churchill, hogy nagymértékben feljött ez az Attlee? Nézzé csak a mai beszédét, rémesen feljött!” „Ó. Ön úgy gondolja?” — válaszolt Churchill dörmögő hangon. „Igen, miniszterelnök úr, én valóban így gondolom.” „Úgy — felelte Churchill — őrnagy úr, olvasta-e valaha Maeterlincket?” (esetlen, de szinte barátunknak ez volt a rangja). „Ó, nem, nem olvastam Maeterlincket.” (Valóban, még azt is kétkem, hogy valaha is hallotta volna Maeterlinck nevét.) „Nos, ha elolvassa majd Maeterlincket — hangzott a válasz — megtanulja, ha egy röfit királyi kocsonyán tartanak, anyakirálynó válhat belőle.” Sohasem határozta meg jobban a hatalom befolyását az emberi természetre. Churchill megvizsgálatódott. Az őrnagy azonban zavartnak látszott...

Attlee arcképe...

Attlee-t, a miniszterelnököt gyakran túlságosan lebecsülték még saját kollégái is. Az általam ismert miniszterelnökök között az egyik legjobb gyűlésvezető volt. Meghallgatta mások felfogását, maga nagyon ritkán nyilvánított önálló véleményt, és ez, bármilyen bizottság tagjainak a szempontjából, tökéletes elnökre vall. A végén röviden, tömören és határozottan foglalta össze a dolgokat. Igaz ugyan, nemegyszer az volt az ember benyomása, hogy mások véleményét kutatja, figyelve arra, hogy merre hajlik a többség. Ez hasznos adottság, különösen normális időkben. Ehhez járult az is, hogy higgadt, nyugodt volt, és sohasem vesztette el a fejét. Háború idején, persze, a fő teher erősebb és szélesebb vállakon nyugodott. De hat évi miniszterelnöksége alatt kénytelen volt, mint bármelyik miniszterelnök, átélni a válságok egész sorozatát és nehézségeit, amelyek közül egyesek személyi, mások közügyi jellegűek voltak. Az ország helyzete a háború után pénzügyileg és gazdaságilag nagyon ingatag lett. Ha a korábbi években a lappangó gyengeségek nem törtek fel olyan gyorsan, és ha 1946 kezdetétől a nagy amerikai kölcsön következtében enyhültek a bajok, mégis az állandó eltolódás az összeomlás irányába fájdalmas lehetett számára.

Ugyanakkor sok bosszantó személyi nehézséget is le kellett küzdenie. De mindezeket a bajokat erős önfegyelmel — sőt: nemtörődomséggel — legyűrte, legalábbis a kívülről szemlélőnek úgy tűnt. A szocialista doktrína legkivi-

hetlenebb vonatkozásaival szemben tanúsított hűségnyilatkozatai ellenére, a válságos pillanatokban a hazai érdekek védelmében szilárd határozatokat hozott.

Az amerikai döntés, hogy a japán ellenállásnak az atombomba bevetésével vessenek véget, nem foglalkoztatta őt túlságosan. Sikerült azt a fontos és felbecsülhetetlen értékű feladatot teljesítenie, hogy a parlament informálása nélkül előállítsa Anglia számára az atombombát, mégpedig úgy, hogy bizonyos manipulációval félretette az állami költségvetésből a szükséges 100 millió fontot. Az ügyet már jól elindította, mielőtt a párt kevésbé robusztus tagjai felébredtek és megakadályozhatták volna. Amikor a NATO-t létre kellett hozni, és Anglia, régi hagyományai ellenére, békeidőben erős védelmi szervezetbe lépett, amely egy nagy hadsereg állomásozását tétélezte fel Európában, aligha volt tudatában az általa támogatott politika forradalmi jellegének. A koreai háború kitörésekor nem habozott, és a hosszadalmas, ádáz küzdelemhez Anglia megfelelően hozzájárult, mint ahogy hozzájárultak a nemzetközösség haderői is. Ugyanakkor kollégáival szemben kíméletlen volt, „jó meszáros”. Olyan minősítés ez, amelyről azt mondták, a jó miniszterelnök lényeges vonása. Ha nem is állítható róla, hogy sokban hozzájárult a nagy események alakításához, rendíthetetlen volt a felmerült nehéz és veszedelmes kérdések intézésében.

Összegezve: ha Attlee-ből hiányzott a kedvesség, a bátorság nem hiányzott belőle. Ha rátörtek a bajok, általában megtalálta a kivezető utat. Leleményes volt és szilárd. Tekintélye a parlamentben és tekintélye az országban az évek múltával inkább nőtt, mint csökkent. Ellenfelei nem szerették ugyan, de csodálták. Az ő, valamint kormánya teljesítményeinek helye a történelemben biztosítva van.

Cripps portréja

Dalton bukása Cripps emelkedéséhez vezetett. Furcsa excentrikus jelleme először mint nagyon értelmes „szalon bolsevistáé” a háború előtt vált hírhedté. Feldühösítette a konzervatívokat, sokakat megijesztett saját pártjának soraiból is, nézeteinek extravaganciájával és azzal az elkeseredettséggel, amellyel az ősi intézményeket támadta. Megsértette a koronát, nem hagyott kétséget afelől, hogy a parlamentet a szocialista diktatúra hízélgő-jévé akarja lefokozni. Hitler világbékét fenyegető legkritikusabb éveiben Cripps arra bujtogatta az angol munkásokat,

hogy ne gyártsanak fegyvert a tőkés társadalom védelmére.

E közéleti tevékenységével párhuzamosan, amely a munkáspártból való kizárásához vezetett, sikeres ügyvéd volt, annak idején ő dicsekedhetett a legnagyobb klientúrával. Ebben az országban az üzletemberek nem ostobák. Ugyanaz az ösztön, amely Churchillt rávette arra, hogy Sztálint mint Hitler-ellenes szövetségest üdvözölje, a vezető társaságokat és egyéneket arra készítette, hogy a magán- és üzleti tevékenységben, ahol hatalmas összegek forogtak kockán, elfogadják Cripps szolgálatait, még ha politikai nézeteivel ellenszenvet és undort váltott is ki belőlük. Mert becsülték ügyvédi képességeit. A marxista vonzalmú, rosszindulatú lázadó, az ügyvédi kamarában a legdrágább ügyvéd, Cripps gazdag és nemes család sarja volt, még hozzá buzgó keresztény is. A magánéletben csodálatra méltó csevegő, kivéve az étkezéseket, mert nem evett, nem ivott, csak dohányzott. 1942-ben, amikor visszatért Oroszországból, én pedig a földközi-tengeri küldetésem előtt állottam, közelebről megismertem őt.

A következő néhány éven át közülünk sokan igen sajnáltuk Hugh Daltont. Cripps és ő olyanok voltak, mint Salamon és Rehoboam: az előbbi korbáccsal fenyegetett, az utóbbi skorpiókkal. Cripps furcsa ellentét volt Daltonnak, a munkáspárt jókedvű Nagyevőjének. A mértékletes Cripps nem volt mogorva puritán, de mégis a jajok és a szenvedés meshősének szerepében lépett fel, melyet nap mint nap eljátszott. Pozíciójának ereje bizonyos erényein nyugodott. Jogi képzettsége páratlan előadói tekintélyt biztosított számára. A legbonyolultabb számsorok az ő előterjesztésében érthető formát öltöttek. De nem csupán intellektuális megnyilatkozása érvényesítette személyiségét. Öszintesége, aszkétikus lelkesedése, drámai felhívásai a magasabb hatalomhoz, olyan szavakkal, amelyek mindenki mástól eltérhetetlenek lettek volna, mélyen meghatották a Házat. A későbbi időben olyan helyzet alakult ki, hogy helytelennek, sőt egyenesen szentségtörésnek tartották őt felbeszakitani, vagy éppen kérdésessé tenni kijelentéseit. Leghűségesebb csatlósai alkották buzgó híveinek seregét.

A gazdasági kérdések azonosítása a vallással, amit többben emelyítőnek tartottunk, csak azért járt sikerrel, mert Cripps meggyőzte önmagát, hogy politikája nemcsak megbízható anyagi érvekre épül, hanem erkölcsi igazságokon is

nyugszik. Lassanként egészen különös, az izzásig emelkedő buzgóság, sőt fanatizmus hatotta át. Elődjétől kétségbeejtő anyagi helyzetet örökölt, és ebből a néptömegek olyan nagyfokú áldozatvállalása árán akart kilábalni, amely a háborús nélkülözéseket is felülmulta. A pénzügyminiszter szívében felbűgő ének melankolikus gyászdal lett, melyet ragyogó eszének mindeneket átható tisztaságával ismételtgetett. Az angol nép, mely Woolton idejében kevés élelemmel megelégedett, mert ekkor a nincsent a világnak ez a legjobb elárúsítója mosolyogva kínálta megvételre, mélysegesen felháborodott, amikor a háború utáni években a jegyes fejadag fennmaradt, sőt még csökkent is egy olyan miniszter miatt, aki mintha egy remete érzésvilágával még élvezné is a nélkülözéseket. Cripps nem ivott szeszest, és azt tartották róla, hogy dión meg vízben főtt tormán él, és miután a megterhelő munka szőrnyű feszültsége kikezdete egészségét, mindinkább indiai fakirhoz kezdett hasonlítani.

Amikor azok a reményei, hogy 1949-ben a font sterling devalvációja elkerülhető, szertefoszlottak, mélyen megrendült.

Ezen felül, mivel tisztességes ember volt (még a miniszterelnök elleni összeküvéseiben is elég nyílt volt ahhoz, hogy értesítse a rettegett vezért éppen ellene irányuló terveiről), nagyon szenvedett azok alatt a hosszú hónapok alatt, amelyekben a sterling leértékelésére vonatkozó kérdéseket szűkségképpen vissza kellett utasítania, noha neki és tanácsadóinak tudniuk kellett, hogy a devalváció már-már elkerülhetetlen. Nem szerte, egyenesen szégyellte, hogy ilyen kontórfalazásra kényszerült, mielőtt gyenge egészségi állapota miatt kénytelen lett volna lemondani, az események kiemeltlen nyomása és a felelősség súlya megtörték ellenállását. De tovább küzdött.

Amikor megismertem, a háború éveiben, a humor, sőt a jókedély alkalomadtán fel-felcsillant benne. Ezek a hangulatok azonban elhervadtak. Külseje elárulta a terhet, amely alatt dolgozott. Végül is teste fellázadt, s 1952. április 21-én egy svájci kórházban meghalt. Benső barátainak szűk körén kívül sokan meggyásolták; azok, akik felismerték önzetlenségét és odaadását minden iránt, amit kötelességének tartott. Mély keresztény hite kétségtelenül ihlet adó forrása volt életének. Mégis mint minden magas hivatást érző ember egoista volt. és igaz az, amit Dalton mondott róla: tehetsége csaknem a lángésszel ért fel, de ítélete kevés volt.

CSÜCSÉRTEKEZLET

Eden elfogadta a királynő megbízását, és 1955. április 6-án, amikor a királynő kinevezte miniszterelnöknéket, kezét csókolt neki. A következő nap én külügyi államtitkár lettem. Eden ezt a posztot kétségtelenül Lord Salisburynek szánta, és őszintén megmondta, miért esik rá választása. Végül mégis úgy döntött, hogy a külügyi államtitkárságot ne helyezze a lordok házába, ez ugyanis túl nagy terhet róna a miniszterelnökre, hiszen az alsóház azt kérte volna, hogy a miniszterelnök, és ne csak egy államtitkár irányítsa a külügyi hivatalt.

Alig vártam, hogy legalább néhány hétig végezhessem ezt a lebilincselő munkát és amennyiben a választást megnyernék, én pedig látható eredményekről tehetnék tanúságot, akkor négy vagy öt éven át dolgozhatnék a nagy jelentőségű állásban. Ezek a gondolatok foglalkoztattak, amikor megkaptam kinevezésem; mint olyan sok, saját jövőnkre vonatkozó jósolat, ez is szinte minden részletében pontatlannak bizonyult.

Csakhamar arra a meggyőződésre jutottam, hogy a legfontosabb hozzájárulásom az lenne, ha a nemzet aggodalmait, a harmadik, kétségtelenül atomháború veszélyét illetően szétoszlathatnám.

Remény volt arra, hogy létrehozható egy négyhatalmi konferencia Macmillan javaslatának megfelelően, aki úgy vélte, hogy „a legfelső-szintű” találkozók inkább kezdenek, mint végnek tekintendő.*

En úgy gondoltam, hogy a tárgyalások hosszú, talán évekre, sőt nemzedékekre kiterjedő időszakának eszméjét kell támogatnom, mintsem egyetlen találkozóért harcolnom, amely szinte bizonyosra vehető, hogy kudarcba fullad. Ennek megfelelően a terv körvonalazásával megkövettem egy táviratot Eden számára, hogy küldje el Eisenhowernek. Egy másolatot eljuttattam Dullesnek, s ugyanakkor meghagytam washingtoni nagykövetségünknek, Roger Makinsnek, úgy intézkedjék, hogy tervünket mindketten vonzónak lássák. A napot azzal fejeztem be, hogy látogatást tettem Chartwellben. Churchill nemcsak jó hangulatban volt, hanem egyenesen boldognak tűnt. Egy kissé odavágott Anthony Edennek, amikor megjegyezte: „Mennyivel vonzóbb a

A *-gal jelzett sorok az emlékirat tartalmi kivonatai.

legfelsőbb szintű találkozó, ha mi magunk vagyunk a csúcson!”

Mialatt a tárgyalások a csücsértekezlet kérdésében továbbfolytak, Angliában megtartották az általános választásokat. Az alsóházban a konzervatív többség 17-ről 60-ra emelkedett.*

Az oroszok hivatalos válasza a csücs-találkozóra tett javaslatunkra vonatkozóan éppen a választás napján érkezett meg, de szándékuk már korábban ismertté vált. Miután bizonyos viták kezdtek a gyűlés helyét illetően, június kezdetén a szovjet kormány hozzájárult javaslatunkhoz, vagyis hogy az államfők július 18-án — Genfben — találkozzanak.

Sok energiát fordítottunk a titkos megbeszélésekre; ezek a különböző fő kérdésekre: Oroszország, Németország és a lefegyverzés kérdésében a konferencián előterjesztendő tervekhez vonatkoztak.

Az ún. „Eden-tervet”, annak minden változatát és permutációját sokat vitattuk mind szűkebb táborkban, mind a szövetségeseinkkel. Ez a terv egy keskeny demilitarizált övezetet irányozott elő, hogy elválassa a keleti és a nyugai haderőket. Noha a megegyezés szerint a csücs-találkozó célja formálisan a problémák „agnoszkalása”, valamint a napirend kidolgozása és előkészítése lett volna a további tárgyalásokhoz, ezt a feltételt, amellyel az amerikai elnököt rávettük, hogy a találkozóon részt vegyen, csendes megegyezéssel félretettük, mivel hallgatólagosan feltételeztük, hogy a konferencia tartalma és formája nyílt vita tárgya lesz.

Június 16-án Macmillan New Yorkba utazott, hogy tárgyaljon Dulles-szel*

Június 19-én San Franciscóba repültünk, mert azt reméltem, itt lehetőségem lesz találkozni régi barátommal, Eisenhowerrel. De kölcsönös sajnálatunkra egyetlen alkalom sem mutatkozott erre anélkül, hogy ne zavarjuk meg az ünnepélyes célra összegyűlt sok államfőt és külügyminisztert. Mégis a megérkezésünket követő nap reggelén 8 óra körül Eisenhower felhívott engem a szállodában...

A kapcsolatfelvétel nem volt ugyan nagyon mély. De kötetlen volt.

Este a San Franciscó-i híres Union Clubban vacsorát rendeztek, amelyen, miután megválasztottak tiszteletbeli tag-

nak, a házigazda szerepét töltöttem be. Dulles, Molotov, Pinay és én teljesen magunkban, csupán a tolmácsok jelenlétében vacsoráztunk egy általam lefoglalt magánteremben. Furcsa gyülekezet volt ez ebben a híres, valóban konzervatív környezetben. Vacsora után átmentünk egy másik terembe, ahol hozzánk csatlakoztak tanácsadóink; ezeknek számát valamennyi félnél háromra korlátoztuk.

A mindannyiunktól alig várt megbeszélés, amelyért én ezt a sok-sok mérföldes utat megtettem, kudarcot — vagy legalábbis viszonylagos kudarcot — vallott. Molotov tréfás hangulatban volt. Többé-kevésbé elfogadta a júliusi találkozóra vonatkozó neki bemutatott összes ügyrendi tervet, de azután azzal a kéréssel állt elő, hogy az egészet a három nagykövet tárgyalja meg egymás között és a washingtoni külügyminisztériummal. Ez dühbe gurította Pinay-t. Végeredményben a négyórás megbeszélés kudarc volt (a fordítási eljárás olyan lassú és bonyolalmas). Az emberek kint az utcán azt hitték, hogy a világ sorsát intézzük, mi pedig semmiségek körül hadakoztunk.

Eden „három összetevő”-je

A csúcsértekezlet színtere készen állt. A nyugati vezetők számtalan tervet és tervváltozatot vitattak meg. Mindenesetre messze jutottunk ez értekezletnek attól a kezdeti elképzelésétől, mely szerint egyetlen célja a különböző problémák „agnoszkalása”, nem pedig komoly erőfeszítést tenni azok megoldására.

Eden fejében már tisztán megfogalmazott a gondolat, hogy a kollektív javaslatnak három összetevőből kell állnia. A demilitarizált övezet mellett, melyet meghatározott feltételek alapján kell majd kijelölni, léteznie kell egy — Európa bizonyos területeire vonatkozó — fegyverkorlátozási tervnek is. Ez magába foglalna egy megegyezés alapján létrejött plafonlást, és — amennyiben lehetséges — az ellenőrzés valamilyen általános rendszerét, mert a lefegyverzés és a fegyverkorlátozás bármilyen formája mind az ellenőrzést, mind a felügyelet megköveteli. Az „Eden-terv” harmadik része az európai biztonsági egyezményt tartalmazta, mely részint hivatalos akción, részint biztosítékokon alapult. A hivatalos akció általában a két első javaslatra terjedne ki.

Noha brit kollégáink is elégedetlenek voltak, még meg kellett győzni az amerikaiakat, akik nagyon macacsul ragaszkodtak elhatározásukhoz, hogy szilárdan

kitartanak a csúcstalálkozó hivatalos meghívójának feltételei mellett. Én úgy éreztem, ezt a kérdést csak maga a miniszterelnök és az elnök képes megoldani; mégis bizonyosra vettem, hogy az események tényleges nyomása és a tárgyalások irányítása megoldja majd néhány nehézségünket. Például nem kifogásolta senki, hogy megvitassuk egy kérdés számos különböző jellegű megoldását, feltéve, ha ezeket mint „szemléltetési módokat” vetjük fel, és nem vonják maguk után az egyik vagy másik megoldás melletti elkötelezettséget. Ez a dullesi gondolkodási mód egyik furcsa, tipikus példája volt. Én magam természetesen amellett kardoskodtam, hogy miután szemléltető példák szabadon felvethetők, szükséges, hogy a kormányfők valamilyen szöveget szerkesszenek a külügyminiszterek számára, amely iránymutatóul szolgálhat azok további munkájában. Például egy tanulmányt szerkeszthetnének arról, hogyan lehetne megvalósítani Németország egyesítését anélkül, hogy az kedvezőtlenül befolyásolná a Szovjetunió biztonságát.

Bár megegyeztünk abban, hogy a megbeszélés főkérdései: Németország problémái a leszerelés és Oroszország, valamint a nyugati hatalmak kapcsolatai lesznek, mégis a Távoll-Kelet veszedelmei mindig ott settenkedtek a háttérben. Sok beszélgetésünk során ezek voltak az elmélkedés főproblémái és a nyugati hatalmak beszédtemái.

Genf kedvező feltételeket nyújtott. Meleg volt, de nem túl nagy, a villák, amelyekben a nagy emberek el voltak szállásolva, kényelmesek és hűvösek voltak. Eden, Eisenhower és Dulles mindnyájan külön házban laktak. Ezeket tekintélyes genfi polároktól vették bérbé. Faure, a francia miniszterelnök és a franciák valamennyien külön villát foglaltak el nem messze az elnök lakásától. Az oroszoknak kissé távolabb, a városon kívül volt nagy telepük. Én mint kisebb rangú, szállodában laktam, a híres *Beau Rivage*-ban. Ugyanitt kapott elszállásolást külügyi hivatalunk legtöbb tanácsadója. Volt valami megnyugtató ennek az épületnek tömör és cirkalmas edwardi díszítésében.

A csúcsértekezlet nagy izgalmat keltett és szép reményeket fakasztott szerzte a világon. Ez volt az első ilyen szerű összefövetel a háború vége óta és amióta a világ végzetesen megoszlott... Olyan légkörben ült össze — erre máig alig emlékezünk —, amelyben az atomfegyverek erejének első revelációja elterjedt, alapos riadalmat, sőt rémületet kelte, ami csak

idő múltával enyhült. Eisenhower elnöknek — az egyesült hadseregeket vezető tábornoknak — személyes megjelenését a találkozón jó jelnek tekintették. Ismeretes, mennyire tisztelték őt az élvonalbeli orosz hadvezérek. Ha a szovjet kormány részéről nem volt jelen olyan valaki, aki Sztálin tekintélyének örvendett, mégis remény volt arra, hogy enyhébb rendszerben kialakulhat a megbékélés légköre.

Vasárnap, a konferencia előtti nap reggelén rövid gyűlést tartottunk az elnök villájában. Az elnök jó hangulatban volt, és mielőtt a megbeszélés megkezdődött volna, engem külön rövid sétára hívott, de inkább régi, mint mostani problémáinkról beszélt.

Az értekezletet villájának könyvtárában tartottuk. Edem meg én Faure és Pinay, az elnök és Dulles, valamint mind-egyik fél részéről két-két tanácsadó vett részt (a mieink közül Kirkpatrick és Normann Brook). Az elnök beszéde vagy inkább annak kivonata sorra járt a jelenlévők között...

A francia miniszterelnök, Faure részletesen kifejtette eszméit. Németország kérdésével nem sokat törődött, elsősorban azon volt — nem tudni, bel- vagy külpolitikai okokból —, hogy a leszerelésben érjen el valamilyen haladást.

Alapos tervet dolgozott ki, s ebben egy nemzetközi testület felállítását irányozta elő; szerinte ide kellene mindannyian befizetnünk a leszerelés következtében megtakarított összegeket. E pénzt azután ismét szétosztanák az „elmaradt területek” felsegélyezésére. Azt állította, hogy ez a fizetési kötelezettség lehet az igazi garancia arra, hogy a leszerelés valóban megtörténik. Sem az amerikaiak, sem az angolok nem lelkesedtek érte.

Szerencsére az államkincstár képviselői nem voltak velünk, és így udvariasan, ha nem is őszintén, egyetértettünk eszméivel.

Ezután Eisenhower adta elő elgondolásainak körvonalait, de nem bocsátkozott részletekbe, mivel szükségképpen még ahhoz az amerikai felfogáshoz tartotta magát, mely szerint nem „terveket”, hanem csak „szemléltető javaslatokat” terjesztünk elő. Mivel Pinay számára fordítani kellett (Faure tudott vagy legalábbis értett angolul), ez a megbeszélés lefoglalta az egész délelőttöt.

Mindannyian az elnöknel villásreggeliztünk. Förtelmes étkezés volt, nagy húsdarabok narancslekvárral és dzsemmel, filippinók szabdalták és szolgálták fel. A franciák el voltak képedve.

A konferencia másnap délelőtt negyed tizenegykor kezdődött. A gyűlésteremhez — az egykori Népszövetség épületéhez — vezető út zsúfolásig megtelt bámészködökkel, rendőrökkel. A gyűlésterem, mielőtt beléptünk, borzalommal töltött el. A szereplőket derékszögben elhelyezett asztalokhoz ültették, de az asztalok közötti tér akkora volt mint egy kisebb méretű ökölvívó szorító. Magát ezt a küzdő porondot is pad- és széksorok vették körül, amelyeket, feltehetően a tanácsadók számára helyeztek el, de úgy láttam, hogy az érdeklődők tömege foglalta el. A falakat terjedelmes, alig érthető, a világ végét vagy a titánok harcát, vagy talán a szabin nők elrablását, vagy mindhárom egyvelegét ábrázoló freskók díszítették. Nem tudtam elképzelni elrendezést, amely kevésbé járulhatott volna hozzá a bensőséges vagy a hasznos tárgyalásokhoz, mint ez. A konferencia egész hivatalos része elkerülhetetlenül a szóbeli beszédek sorozatává fajult. Csak amikor a kormányfők vagy a külügyminiszterek egy külső kis teremben találkoztak zárt ülésen, kerülhetett sor komoly megbeszélésre.

Az oroszokat Bulganyin, Molotov és Hruscsov képviselte; a főmegbízott látzólag Bulganyin volt. A hivatalos beszédek betöltötték az egész napot. Bulganyin modora barátságos, de lényegében mégis inkább merev volt. Eisenhower mondott néhány szép szót, és azt javasolta, hogy a külügyminiszterek találkozzanak másnap reggel, és dolgozzanak ki egy napirendi javaslatot.

A kormányfők délután ismét találkoztak. Benyomásaimat annak idején a következőkben foglaltam össze:

Az első menet:

EDEN: Mi van a biztosítékokkal?

BULGANYIN: Erősek vagyunk, nincs szükségünk biztosítékokra. Töröljék el a NATO-t.

AZ ELNÖK: Biztosítom Önt, hogy a NATO a békét szolgálja.

FAURE: Egyesítenünk kell Németországot.

Második menet:

EDEN: Ön azt állítja, hogy nincs szüksége biztosítékokra. Miért javasolja az európai egyezményt?

BULGANYIN: Töröljék el a NATO-t. Többé egy szót sem Németországról.

AZ ELNÖK: Én elmondtam a magam szerepét.

EDEN (közbeszólva): Németország kérdése nincs kimerítve. Gondolkozunk kell erről.

BULGANYIN: Térjünk át az európai biztonság kérdésére.

FAURE: Rendben van, de a két kérdés egymásba kapcsolódik.

Ezután mindnyájan eltávoztunk. Mind-az mintegy három órát vett igénybe.

Mivel soha korábban ehhez hasonló értekezleten nem vettem részt, kivéve a bécsi találkozót, aggasztott a nagy idő-pazarlás, de Kirkpatrick megnyugtatót, hogy ez a bevett forma. Sőt, a napirendre vonatkozó viták némelykor igazán nagy jelentőségűek, és nem csupán a felszint érintik. Például, amint erre Edén első két pontját. Ezt követően az oroszok nem voltak hajlandók Ausztriáról tárgyalni mindaddig, amíg az olasz békét meg nem kötötték.

A végnélküli beszédek elviselhetetlenül fárasztók lettek volna, ha nincs gyakran szünet, amikor együttesen beszélünk a remek büftökhöz, hogy igyunk valamit. Itt mindenki jókedvű volt, sokat kedveskedtünk egymásnak és barátságosak voltunk.

Az első este a miniszterelnök meghívta az oroszokat villájába vacsorára. Kifejezetten angol-orosz találkozó volt ez, és megmondottuk az oroszoknak, hogy komolyan akarunk tárgyalni, amit ők látható helyesléssel fogadtak.

Küzdelem a határozati javaslat elkészítéséért

Edén ragyogóan irányította az egész találkozót mind a vacsorán, mind pedig utána elbűvölő kedvességet tanúsított...

Amikor július 21-én az egész konferencia közgyűlésre ült össze, az elnöki tisztet Bulganyin töltötte be, és hosszú beszéddel nyitotta meg. Noha tulajdonképpen tárgya a lefegyverzés volt, a valóságban az európai biztonságról, a NATO-ról és minden egyébről beszélt. Sőt egy új európai egyezmény szövegével is előhozakodott, amelynek a NATO és a varsói szerződés között kellene életbe lépnie. Azután átváltott a vita tárgyahoz közelebb álló új témára. De terve előirányozta a nukleáris fegyverek azonnali megsemmisítését minden hathatós ellenőrzési rendszer nélkül, emiatt hozzájárulása nem volt különösképpen értékes.

Ezután Eisenhower beszélt — beszéde bár nagyon megható volt, nem tartozott szorosan a tárgyhoz. Azt javasolta, hogy a vasfüggöny mindkét oldalán nyissanak meg mindent, hogy bárki ellenőrzést gyakorolhasson. Nyilvánvaló, az elnök ennek a drámai javaslatnak nagy jelentőséget tulajdoníthatott, de a sorsa az lett, hogy az oroszok, miután visszatértek Moszkvába, elutasították. Eisenhower azt hitte, hogy a kölesönös légi ellenőrzés számára biztosított lehetőségek valóságos előrehaladást jelentenek az igazi biztonság érzete felé. Ezután Edén tett egy másik szerény, de gyakorlati javaslatot.

Miért ne vonatkozhatna az ellenőrzés először 100, azután 200 mérföldre és így tovább, és miért ne szolgálhatna kiindulópontul a jelenlegi határ?

Elmélkedve ezeken a diplomáciai színlalak mögött megbúvó realitásokon, Kirkpatricknak ezt az írásos megjegyzést nyújtottam át:

„Az atomfegyver megszüntetése most egész Európában rémületet keltene.“

Mert egyre többet és többet kezdtem gondolni arra a különös tényre, hogy a békét az atomfegyverek megőrzik és nem veszélyeztetik. Ez a paradoxon elkerülhetetlenül zavart okozott és nagymértékben érvénytelenítette a lefegyverzésre ké-sőbb felhozott érveket.

A következő nap, július 22-én reggeli-re Edén villájában gyűltünk össze.

Ott volt Dulles, és valósággal egészben falta a főtt tojásokat... Rá akartuk venni, hogy beszéljen... De ő folyton evett, és olyan lassan beszélt, hogy kevés dolgot vettünk ki belőle, amelyet azelőtt ne tudtunk volna.

A külügyminiszterek, amikor az irányvonalnak megfelelően reggel találkoztak, valóban értek el bizonyos előhaladást.

Megegyeztek az európai biztonság irányelvének szövegében. Megegyeztek a Németországra vonatkozó szövegben, kivéve Németország keleti és nyugati kormányainak részvételi „jogát“ illetően. Az ilyesmit Adenauer sohasem fogadta volna el.

Mindéz sok időt elfecsérelt. Valóban, amikor az óra mutatója túljutott a déli 1-en, Pinay, akinek ez volt az első tapasztalata az ország tárgyalási technikáról, nagyon zavarba jött. Molotov ingerkedve azt javasolta, hogy fél háromkor ismét találkozzunk. Ez a kilátás Pinay számára betöltötte a mértéket, és Molotovval szemben fél négyet javasolt.

Ami engem illet, elismertem, hogy a franciákhoz vagyok hivatalos ebédre, és már alig várom, de úgy véltem, délután

3 óra megfelelné. Molotov ekkor így szólt: „Macmillan mindig kompromisszumokat köt — és hozzá még jókat, legyen hát délután 3 óra.“

Ebben megegyeztünk.

A francia villásreggeli kétségkívül fenéges volt. Feloldódott és vidám légkörben folyt le. A vendéglátó hölgyek Clarissa, Dorothy és Mme Faure voltak. A franciák nem felejtették el a filippinóknál szerzett tapasztalataikat és kitűnő fogások hosszú sorával szolgáltak, hozzá hasonló kiváló minőségű borokkal. A régi világ kifinomult ízlését mutatták be, mind a keleti, mind a nyugati új világgal szemben.

Ezután nehéz napunk volt, kevés eredménnyel. A külügyminiszterek és kormányfők közös gyűlését csak este negyed kilenckor fejeztük be. Az angol delegáció azután részt vett azon a vacsorán, melyet az oroszok rendeztek tiszteletükre. A légkör hangulatos és könnyed volt. Az oroszok nagy vendégeskedők: élvezik az összejövetelket. Mi is a magunk részéről minden formában kedveskedtünk, majd pohárköszöntők hangzottak el a múlt háborúról, a bajtársiasságról, az eljövendő együttműködésről, érzelmes csevegéssel tarkított beszédek...

Zsukov marsall is jelen volt; aktív katoná, aki egyaránt szolgálhatott volna a régi orosz és a brit hadseregben. Ezen a vacsorán hívta meg Eden Bulganyint és Hruscsovot a következő tavaszra. A meghívást láthatóan őszinte örömmel fogadták...

Bizonyos értelemben a konferencia munkálatai ezzel befejeződtek. A legtöbb, amit tenni lehetett, csupán az volt, hogy

a külügyminiszterek megegyezzenek egy későbbi, az év folyamán tartandó találkozó irányvonalában. A nagyon hosszú nap végén megegyezés jött létre abban a formában, ahogyan én azt eredetileg javasoltam: az európai biztonságot és a német egyesítést egyetlen cikkelyben foglaltuk össze. Talán éppen ilyen jelentősnek értékelhető az is, hogy a lefegyverzés irányelvét elfogadható formában jóváhagyják. A végső megbeszélések zárt ülésen folytak. Az oroszok most készek voltak arra, hogy kifogásolják a szöveg csaknem minden szavát, és voltak kétségbeejtő pillanatok, amikor az elnök láthatóan olyan helyzetbe került, amelyből nem volt visszaút. De öt órára mindent elvégeztünk, ami lehetséges volt. Csak az maradt hátra, hogy a nagyteremben megtartsuk a hivatalos közgyűlést, amelyet fél hétre tűztünk ki. Az elnöki tisztet Faure töltötte be, és először Edennek adott szót, akinek beszéde rövid és pontosan odaillő volt. Utána Bulganyin következett...

Az elnök nagyon mérges volt, de csak egyetlen szemrehányó mondatot engedett meg magának, s utána nemesveretű rövid beszédet tartott.

Ezzel a hat napon át a tárgyaló asztalnál és a kulisszák mögött folyó megfeszített munka után az értekezlet véget ért. Az elnök és Dulles egyenesen a repülőtérre mentek; mi elbúcsúztunk a franciáktól, és visszatértünk vacsorázni.

Bevezette, a részleteket válogatta és fordította

Bodor András

Székelyudvarhely művészeti élete

Tárgyilagos ismertetést adunk közre egy kisváros — a ma 20 000 lélekszámú Székelyudvarhely municípium — élénk művészeti életének százados előzményeiről. Bár a szerző az önképzés és műkedvelés intézményes kereteit helyezi előtérbe helytörténeti visszatekintésében, az adatokon át kiütköznek azok a tartalmi ellentmondások is, melyek a főleg egyházi jellegű kulturális hagyományokkal a század eleje óta felerősödő polgári haladó, népi demokratikus és munkásmozgalmi törekvéseket állították szembe, majd a mi időszakunkban — a szocializmus gazdasági és művelődési berendezkedése során — a modern ember kulturális eszmélkedésének adnak helyet. Amennyire érdekesek és helytállóak tehát a keret- és formai folytonosságok (mert általános értelemben termékeny érdeklődést biztosítottak és továbbítottak a közéletben a művelődés iránt), olyannyira időszerű feladatként áll elénk a különböző kulturális szintek tartalmi szembesítése és szociológiai elemzése, annál is inkább, mert éppen a hagyományokban rejlik a ma kiküszöbölendő vagy felerősítendő elemek, vagyis a ma tisztázandó kérdések gyökérzete. Úgy gondoljuk, e kis-monográfia közlésével elősegítjük egy esedékes és korszerű művelődéstörténeti elemzés kibontakozását.

KORUNK

Gyökértelen fa nem hajt virágot. E város művelődési életének mai gazdag termésében föllelhetjük a távoli múltat is, amelyből kultúrája viharállóan kibontakozott.

Székelyudvarhelynek sohasem voltak színházai, operaházai, szimfonikus zenekarai, képtárai. Voltak azonban iskolái, amelyek már évszázadokkal ezelőtt világitottak. 1593: a városban letelepedett jezsuiták középiskolát alapítanak. 1670: a reformátusok lerakják egy új középfokú tanintézet alapjait. A néhány száz lelket számláló település sok jeles gondolkodóval büszkélkedhetett; többségük nyugati egyetemeken végzett, világjáró ember, akik megkísérelték kialakítani az iskolai színjátást, lerakni az irodalmi és zenei élet alapköveit.

Szabó Dezső a „Gorkij-hangulatok és Rembrandt-képek“ városának nevezte Székelyudvarhelyt. Ez a jellemzés igaz. De európai mérték szerint Kolozsvár is a feudális dermedtség városa volt akkor. Persze, Székelyudvarhely művelődési élete nem mérhető sem európai, sem kolozsvári mértékkel. Reális képet e félreeső, hegyek közé szorult település szellemi életéről csak úgy kapunk, ha minden összehasonlítás kerülve feltárjuk legjobbainak kitartó, fáradhatatlan küzdelmét a szellem világosságáért.

A művészet első csíráiról, az ének- és zeneoktatás bevezetéséről a XVIII. század második feléből vannak adataink. 1768-ban került a református kollégium élére Backamadarasi Kis Gergely, aki 19 éven át nagy hozzáértéssel vezette az iskolát. Minden osztályba énektanítót nevezett ki, és biztosította a hangszeres zeneyakorlást. Az ő nevéhez fűződik az első énekkar, a Hármonia létrehozása (Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi Ev. Ref. Kollégium múltja és jelene*, 1893).

1797-ben jött a kollégiumhoz Szigheti Gyula Mihály, aki nagy barátja volt a színjátszásnak, s Marosvásárhelyen többször játszott iskoladrámákban. Az Udvarhelyen gondosan ápolt kéziratai között több drámafordítása és önálló drámai alkotása őrizi a színpad szenvedélyes szeretetének emlékét. 1801-ben megteremti az iskolai színjátszást. Ez már nem a hagyományos iskoladráma, hanem a világi színműirodalom termékeinek diák-színpadokon való előadása. 1805-ben kelt jelentésében írja Szigheti: „Meghatározatott, hogy minden esztendőben kétszer, a canicula végén s a diligencia kezdetén az eddig való mód szerint játékok tartassanak.“ Kis Ferenc, aki az 1845—1881 közötti időszakban vezette a kollégiumot, ezt írja: „a köteles tantárgyak mellett régóta virágzott mindig tanodánk körében a hangászat (harmonia), a zenészet (muzsika). A zenekar 1838-ban alakult“ (Kis Ferenc: *A Székely-Udvarhelyi Ev. Ref. Collégium története*, 1873).

A katolikus gimnázium énekkara legelőször 1856-ban szerepelt az évszázó ünnepélyen „a legszebb és legkiválóbb négyes dalaival“ (*A Székely-Udvarhelyi Római-Katolikus Fő-gymnásiumnak Első tudósítványa*, 1857/58. tanév). Száz évvel ezelőtt, 1869-ben létrejött a gimnázium zenegyulete is.

A XIX. század utolsó negyedére esik a város kulturális életére erős befolyást gyakorló iskolai műkedvelő művészi mozgalom fellendülése. 1875-től bekapcsolódik a város művészeti életének vérkeringésébe a hetvenes évek elején alapított főreáliskola zenekara, majd 1882-től a dalköre. Ebben az időszakban a három nagy iskola mindegyikében az énekkarok taglétszáma 50—90, a zenekaroké pedig 13—16. Évenként többször is hangversenyeztek, évszázókon, jótékonyági estélyeken muzsikáltak. Említésre méltó, hogy például az 1893/94-es tanévben a kollégium énekkara három nyilvános hangversenyt tartott (kettőt Székelyudvarhelyen, egyet Segesváron), ezenkívül kilenc alkalommal lépett közönség elé, a zenekar pedig hétszer.

A múlt század második felétől egyre-másra alakította meg a többségében kisiparos, kiskereskedő, tisztviselő értelmiségi családokból álló városi lakosság a maga egyleteit, művészeti intézményeit.

1868. április 26-án megalakult a Dalár Egylet (később Székely Dalegylet) férfikórus, amely sikerekben gazdag 100 éves fennállása alatt központja volt a város kulturális életének. Megalakulása után néhány évre már jelen van a kolozsvári dalosünnepélyen, 1892-ben Budapesten elnyeri a Nemzeti Zenede nagydíját. 1894-ben sikert arat Fiumében. Serleget nyer 1912-ben a budapesti, 1928-ban a segesvári, 1935-ben a marosvásárhelyi országos dalosversenyen. Több nagyszerű hangversenyt tartott Erdély különböző városaiban és fürdőhelyein. Itthon minden évben megrendezte hangversenyeit. Csupán 1887—1897 között 140-szer lépett dobogóra.

1875-ben megalakult a Nőegylet, nemsokára az Iparos Önképző Egylet, amelyek fillérestélyeiről évtizedeken át megemlékezik a helyi sajtó. Megrendezésükben segítettek a tanárok, orvosok, jogászok, tisztviselők, akik előadást, felolvasást tartottak. A művészi műsorban szavaltatok, monológok, egyfelvonásos színművek, énekszólók, duettek szerepeltek. Gyakran fellépett a városi énekkar, közreműködtek az iskolai énekkarok és zenekarok.

A különböző jótékonyági egyleteknek, a nőegyleteknek, a polgári önképzőkörnek nagy szerepük volt a városi műkedvelő színjátszás alapjainak lerakásában. A múlt század második felének kezdetétől gyakoriak a jótékonyági műkedvelő színházi előadások. Az *Udvarhely* című lap 1872. január havi 1. száma két műkedvelő színelőadásról számol be, amelyet a katolikus gimnázium zenekarának segítségével rendeztek. Bemutatták Kisfaludy Károly két vígjátékát. A *Baloldal* című lap 1876. 15. száma arról a sikerről tájékoztat, amelyet a kollégium tanárai rendezésében a műkedvelő színelőadás aratott. Az *Udvarhelyi Híradó* 1877. március 3-i

száma négy bérletes műkedvelő színházi előadást hirdet. Ugyanennek az évnek a végén arról ad hírt, hogy a műkedvelők Kisfaludy Károly *Csalódások* című vígjátékát adták elő.

Gyakran különböző egyletek közös színelőadására is sor kerül. Egy ilyen híradást olvashatunk a *Székelyudvarhely* című lap 1895. március 10-i számában, amely Szígligeti Ede *A szökött katona* című népszínművének bemutatását hirdeti „az iparos önképző és a dalegylet kebeléből alakult színházi műkedvelő társaság” előadásában.

Századunk első felében az első világháború kitöréséig egyre gyakoribbak a műkedvelő színházi előadások, hangversenyek, irodalmi matinék. A Székely Dalegylet és az iskolák rendszeres hangversenyein kívül gyakran fellép a tízévi stagnálás után 1898-ban újjászervezett Polgári Zenekar, majd a dalegylet 1912-ben létesült zenekara, az 1900-ban megszervezett vegyeskar, az 1902-ben alakult Katolikus Dalkör és más alakulatok.

A műkedvelő művészet kibontakozása és fejlődése korántsem egyenes vonalú. Gyakran áll be hosszabb-rövidebb ideig tartó pangás. 1907-ben például szinte kétségesnek tűnik a dalegylet fennmaradása. A válság a következő évben is tart, ami arra készteti a művelődési élet intézőit, hogy Városi Ének- és Zeneegylet s Műkedvelői Társulat címen egyesítsék a műkedvelőket. A következő években beállott fellendülésnek az első világháború vetett véget. A húszas évek elején beköszönt az új virágzás korszaka. Hangversenyek, színházi előadások sorozata kezdődött. 1921-ben már három műkedvelő színházi előadáson és négy műkedvelő hangversenyen tapsol a nagyszámú közönség. Ugyanebben az évben kezdődik az irodalmi matiné-sorozat. 1925-ben egy színdarabot és három operettet, 1926-ban egy operettet és négy színdarabot, 1927-ben két operettet mutatnak be a műkedvelők. Kialakul bizonyos munkamegosztás, illetve szakosítás az egyletek és egyesületek között. A Polgári Önképző Egylet, a Nőegylet és más jótékonyági egyesületek főleg prózai művek, a Székely Dalegylet és az 1921-ben alakult Filharmonikus Társaság műkedvelői pedig kizárólag zenés darabok bemutatására vállalkoznak. Közös operett-előadás rendezésére is van példa, 1922-ben a Filharmonikus Társaság és a Székely Dalegylet együtt adja elő az *Iglói diákok* című operettet.

Az igényesebb zeneértőknek sem volt okuk panaszcra. A Székely Dalegylet művészi színvonalon folytatja hangversenyeit, dalos estélyeit. A Filharmonikus Társaság évenként legalább egyszer új műsorral lép a közönség elé. A két világháború közötti időszakban új jelenség, hogy hivatásos muzsikuskok elég gyakran hangversenyeznek városunkban, köztük nem egy Európa-szerte ismert művész is. Joggal következtethetünk ebből arra, hogy a zenei ízlés formálásáért végzett műkedvelő munka nem volt hiábavaló.

A Székelyudvarhely művelődési életét bemutató képvázlat nem volna teljes, ha nem szólnék azokról a nemes törekvésekről, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a székelylakta város lakossága megismerje a román nép kulturális értékeit, hogy baráti kapcsolat létesüljön a magyar és román lakosok között. A hagyományos szabadlíceumi előadásokon román előadók is közreműködtek. Ugyanitt előadás hangzik el Eminescu költészetéről. 1921-ben a Nőegylet előadásorozatában Eminescu- és Alecsandri-ismertető szerepel. Az Állami Líceum „Şt. O. Iosif” önképzőköre 1925-ben farsangi estélyen előadta román nyelven Caragiale *O noapte furtunoasă* című vígjátékát, magyar nyelven pedig Kisfaludy *Három egyszerre* című egyfelvonásos darabját.

„A klasszikus zene intenzív művelése és a különböző nemzetiségek és társadalmi rétegek közötti közeledés és harmónia elősegítéséért — olvassuk a *Székely Köz-*

élet egyik 1924. évi számában — új zenetársaság alakult.“ A következő évben be is mutatkozik Városi Szimfonikus Zenekar néven Beethoven-, Haydn-művekkel. A zenekar tagjai és a szólisták között egyaránt vannak románok és magyarok. A kulturális közeledés, együttes szereplés számos hasonló megnyilvánulásával találkozunk a jelzett időszakban.

*

A művészetek iránti érdeklődés és fogékonyság kialakulásában rendkívüli jelentősége volt annak, hogy a múlt század elején megalapozott iskolai műkedvelés nem rekedt meg a kapukon belül, hanem kilépett az iskolákból, és egyre nagyobb városi tömeghez szólt. Nem lebecsülendő tényező a kedvező feltételek létrejöttében, hogy a város megyeszékhely volt, és így a tanárok mellett jelentős számú más entellektüel is szerepet vállalt a kulturális életben mint aktív műkedvelő, irányító vagy mint egyleti vezetőségi tag. Említésre méltó jelenség, hogy a város értelmiségije felekezeti különbség nélkül bekapcsolódtak a különböző egyletekben kibontakozó művelődési tevékenységbe. A református kollégium és a katolikus gimnázium tanárai összhangban dolgoztak a jótékonyági egyletekben, a szabadlíceumban, a dalegyletekben és zenekarokban.

A város szellemi életének állandó izmosodása nagymértékben a hagyománytisztletnek köszönhető. Meglepő az a következetesség és állhatatosság, amellyel fenntartották és fejlesztették a bevált meghonosodott műkedvelő és ismeretterjesztő formákat. Az Ipari Munkások Szabadlíceuma, például 1898 telétől — két évi megszakítással — a harmincas évek végéig rendszeresen megszervezte az előadás-ciklusokat. A gondos és hozzáértő vezetés, a rendszeres munka, a céltudatosság a művelődési tevékenység állandósulásának legfőbb biztosítékai. Kipuhatólták a közönség igényét, kívánságát, és ezt egybehangozták a szükséglettel, a haladás és a korszerűség követelményeivel. Hónapokkal előre összeállították a repertoárt, és kijelölték a hangversenyek időpontját. A ciklus megkezdése előtt kidolgozták a szabadlíceumi előadássorozat tematikáját, és azt a hallgatóság tudomására hozták. Azonnal átvettek minden olyan új formát, módszert, amelyet a sajátos udvarhelyi keretek között és feltételek mellett alkalmazni lehetett. Néhány nagyváros után az elsők között honosították meg a szabadlíceumi előadássorozatot Solymossy Endre kollégiumi tanár kezdeményezésére. Nem sokkal első feltűnése után, 1911-ben városunk tanítói megkezdik az „Uránia-típusú“ vetítőképes előadásokat falvakon.

A város szellemi életének irányításában nagy szerepe volt a nyolc évtizeden át, 1872-től 1950-ig megjelenő helyi hetilapoknak, folyóiratoknak. Hirdettek, mozgósítottak, lelkesítettek, bíráltak, egyszóval: szerveztek és ízlést formáltak.

A művészi tevékenység folyamatosságának biztosításáért kiépítették a műkedvelők nevelésének egész rendszerét. Legfőbb utánpótlás-forrás az iskola volt. A múlt század közepétől számos alapítvány nyújtott anyagi alapot a zeneoktatás fejlesztéséhez. Nyilvános vetélkedőkön kellett a pályadíjért megküzdeniök a diákversenyzőknek. Az iskolai zenekarba való bejutás dicsőségnek számított. A magánóra-adó zene tanárok sokszor rendeztek tanítványaikkal igényes művekből összeállított hangversenyt. A szabadlíceumi előadásokat, felolvasásokat követő kis műsor a szereplni vágyó munkásifjak valóságos iskolája volt.

A sokoldalú, tömegeket mozgó művelődési élet minőségileg is elérte azt a szintet, amely — betöltve ízlésalakító szerepét — hidat vert a jelen felé, a ma művészetének megértéséhez.

A minőséget biztosító tényezők közül elsődleges, hogy a művészi tevékenység irányítói kezdettől fogva a tanárok voltak. 15 évig vezette például Vajda Emil

a város zenei életét, aki amellet, hogy kiváló karmester volt, gazdag irodalomtörténeti és publicisztikai munkásságával is kitűnt. A polgári egyletekben, művészi alakulatokban vezető tisztséget töltött be sok-sok tanár és más értelmiségi, mint például Solymossy Endre, Félegyházy Antal, Embery Árpád, Pogány Kornél, Tompa Árpád, Voszka István, Dobos Ferenc, Lévai Lajos, akik mint lapszerkesztők, írók és közírók is ismertté tették nevüket. Székelyudvarhelyi tartózkodása idején aratta legnagyobb sikereit Balázs Sándor, aki drámáival több ízben nyert pályadíjat a Magyar Tudományos Akadémián, színműveit budapesti, sőt németországi színpadokon is sikerrel játszották. Finta Gerő, Fülöp Áron, id. Szemlér Ferenc versei megjelentek lapokban és önálló kötetekben. 1909-ben helyezték városunkba Szabó Dezsőt. Alig négy évi ittléte alatt széles körű ismeretterjesztő és irodalomnépszerűsítő tevékenységet fejtett ki. *Ő rendezte itt 1911-ben az első Ady-estet.* Irodalomtörténeti, irodalomterjesztői munkát végzett Bakóczy Károly, Jaklovszky Dénes, Szabó András. A városi műkedvelő mozgalomnak is lelkes támogatója volt Haáz F. Rezső múzeumszervező, képzőművész és etnográfus. Külön tanulmányban kellene foglalni Tompa Lászlónak a város művelődési életében betöltött szerepével. Tompa — bár időnként fojtogatta a kisvárosi sivár élet, és gyötri a társtalanság („itt úgy lefog és fojt ma minden!”) — cselekvő részese volt a szellemi élet mélyítésének, gazdagításának, művészibbé és tartalmasabbá tételének. Több mint húsz évig szerkesztette a *Székely Közélet* című hetilapot, amely tevékenyen szervezett, irányított, ízlést formált és igényt követelt. Itt élte le az életét Tomcsa Sándor is. Megficskázta a kisváros jellegzetes kispolgár-figuráit, de eltávozni innen sohasem tudott. Az évtizedekig minden évben megismétlődő Tomcsa-est Székelyudvarhely művészi és irodalmi életének sajátos színfoltja volt. Gyakran konferált olyan alkalmakkor is, amikor Tompa László legújabb verseiből, Nyíró József novelláiból olvasott fel. Mert Nyíró is gyakran tért vissza iskolavárosába, akárcsak korábban Benedek Elek és Orbán Balázs.

A műkedvelő énekkarok és zenekarok műsorán kezdettől fogva szerepel Mozart, Beethoven, Haydn, Schubert, Mascagni, Verdi, Wagner, Grieg, Corelli, Bellini, Mendelssohn, Donizetti, Erkel. A műsorpolitikát illetően bármilyen összehasonlítás a műkedvelők és a rendszeresen Udvarhelyre látogató szintársulatok között, városunk művészalakulatainak kedvez. A helyi lapok hosszú évtizedekig bírálják a vendég szintársulatok műsorát. A műkedvelők repertoárja igényesebb volt. Vigjátékok sőt bohózatok kerültek ugyan túlsúlyba, de ennek a műfajnak irodalmibb — sőt világirodalmi mércével is mérhető — alkotásai. A múlt században Kisfaludy Károly vigjátékai uralták a műkedvelő színpadot. A század elején fel-feltűnt Gábor Andor, Anatole France, Oscar Wilde neve is, akiknek számos humoros, satirikus darabját, kabaré-jelenetét játszották. Udvarhelyi műkedvelők előadásában ismert meg a város közönsége néhány jelentős drámai alkotást, köztük 1910-ben Thury Zoltán *Katonák*, 1930-ban Möricz Zsigmond *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című színműveit.

A *Székely Közélet* 1929-ben szellemes gúnnyal bírálja egyes vendégtársulatok semmitmondó darabjait és az ízléstelen rendezést. „Meséje kevés, de a mai operetknél ez nem is fontos, fő a zene, a tánc, a kiállítás, a rendezés, amiben nem is volt hiány. Elkezdve az imitált hullámfürdőtől az óriási kifli vásárfiáig és a különböző kosztümökben megjelenő görlok táncáig, minden volt.” Kétségtelen tény viszont, hogy ezzel szemben a helyi műkedvelő gárdák játéka mértéktartó, szemérmesebb és ezért ízlésesebb volt. Egyébként a két világháború közötti időszakban olyan műkedvelő színészgyűjtemények tűnnek fel, akik nagy tapasztalatra tettek szert. Ez a lelkes színész-, rendező-, zenész-, műszaki műkedvelő gárda jelentős szerepet vállalt a felszabadulás után is a műkedvelő mozgalom újjászervezésében.

A felszabadulás, a kialakuló és egyre erősödő új rend új utakat nyit a város művelődési életében is. Új tartalmat, új szint, új lendületet hoz, új tehetségeket dob felszínre. Mindenekelőtt tömegméreteiben jelentős a kibontakozó kulturális élet. A negyvenes évek végén, a szocialista építés kezdeti szakaszában egyre-másra alakulnak az énekkarok, tánc- és színjátszó csoportok. A bemutatott kórusművek, színdarabok tartalmukban merőben újak. Lényegében ekkor ismerkedik a város lakossága a népi táncsal, a tiszta népi muzsikával. Gyakoriak és nagyméretűek a műkedvelők versenyei. Sok száz dalos, táncos, zenész, színjátszó vonul fel színpompás székely népviseletében. A fiatal népi demokratikus rendszer nem sajnálja az anyagi áldozatot: ajándékokkal megrakodva térnek haza a vetélkedő csoportok. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy kezdetben ez a főleg tömegjellegre alapozott műkedvelés a művészi kivitelezés, a művészi színvonal tekintetében még eléggé alacsony fokon állt. A felrészített régi gárda viszont — hol a Magyar Népi Szövetség, hol az Athenaeum vagy éppenséggel a KISZ égisze alatt — gyakran lepi meg a város közönségét kiemelkedő művészi teljesítménnyel. Színpadra kerül több operett, közöttük a *János vitéz*, a *Gül Baba*, a *Szabad szél*, sőt Kodály Zoltán dalműve, a *Háry János* is. Osztatlan sikert arat több klasszikus és szovjet drámai alkotás is az új tehetségekkel megerősített régi gárda előadásában. Több zenés és prózai darab rendezője Tomcsa Sándor volt.

1959-ben a város lakosságának évszázados álma teljesült: felépült a palotának is méltán nevezhető Művelődési Ház. Megnyitása jeladás volt egy tömegméretű, de már magas művészi szintet képviselő műkedvelő mozgalom megindulására, egyben kaput nyitott nagyhírnevű színházak előtt. Korszerű színpada ugyanis minden igényt kielégít.

És most lássuk a jelent.

A kulturális élet mai állapotának felmérését az 1968. év adataira alapozom. A lakosság egyre nagyobb tömegét érdekli a művészet. Abban az évben színházak, operák, dal- és táncgyűttesek, szimfonikus zenekarok 69 előadást tartottak, amelyen 34 000 néző vett részt. Vendég- és helyi műkedvelő színjátszó csoportok és esztrádegyüttesek 29-szer léptek színrre 10 500 néző előtt. Állami ünnepek, dal- és zenefesztiválok, évfordulók, versenyek, emlékünnepek, ifjúsági matiné alkalmával városunk műkedvelői mintegy ötvenszer szerepeltek több mint 20 000 néző jelenlétében. (Nem soroltam ide az iskolákban, szabadtéri színpadokon alkalomszerűen bemutatott műsorokat). A mozilátogatók száma meghaladta a 554 000-et.

Javul a közönség összetétele, szerkezete társadalmi és életkori kategóriánként a különböző művészi megnyilvánulásokon. Kialakulóban van egy állandó színház- és hangverseny-látogató közönség, amelynek sorai állandóan gyarapodnak, főleg fiatal értelmiségiekkel, munkásokkal és műszaki középkaderekkel; a város gazdasági fejlődésével párhuzamosan megnövekedett az egyetemi és főiskolai végzettségűek száma.

Székelyudvarhely iskolaváros. Az elméleti líceum, a szaklíceumok, a szakiskolák végzettjeinek jó része ittmarad, vagy ide tér vissza. Mivel gyakoriak az ifjúsági színelőadások, az ifjak jelentős része már diákkorában megkedveli ezt a nemes szórakozást. 1953 óta működik esti tagozat a líceum mellett. Újabbban a közgazdasági szaklíceumnak és a szakiskolának is nyílt esti tagozata. Az igazgatóságok lehetővé teszik, sőt támogatják, hogy az estisek megnézzék a vendégszínházak szerepléseit és a színvonalasabb műkedvelő előadásokat. Egy részük az iskola elvégzése után sem lesz hűtlen a művészethez.

Dicséretes hagyománnyá vált, hogy az iskolák osztályonként, szaktanár vezeté-

sével megtekintik a rendszeresített képzőművészeti kiállításokat, amelyeken nagy vendégművészek, különböző művészeti irányt képviselő fiatalok, a helyi művészek és a képzőművész körök műkedvelői mutatják be alkotásaikat. Növelik a művészpártolókat a Művelődési Ház és az üzemi klubok mellett működő művészi körök tagjai. A Művelődési Ház népi egyetemén évek óta zenetörténeti fakultás működik, amelynek hallgatói közül kerül ki a hangversenylátogatók egy része. Helyenként az iskolai zeneoktatás is betölti hivatását. Jó példaként idézhetem a Pedagógiai Líceumot; tanulói közül mintegy százan váltottak bérletet a marosvásárhelyi szimfonikus zenekar havonkénti koncertjeire. Az új közönség növekvő sorait kiegészítik a művészet régi tisztelői. A város lakosságának derékhada, a „tösgyökeres“ udvarhelyiek, a hajdani kisiparosok, az ebbe a rétegbe beépült tisztviselők jórészt „átnevelődtek“. A múltbeli eléggé színvonalas és gyakori műkedvelő előadások megvetették az alapot a nehezebb fajsúlyú művészet befogadására.

Utaltam már néhány „minőségi mutatóra“, olyan jelenségekre, amelyek művészi igényt jeleznek, a művészet és a művész őszinte és hozzáértő megbecsülésére utalnak. Ne hallgassunk azonban az aggasztó jelenségekről sem. Fontos minőségi értékmérő — ilyen értelemben —, hogy az összlakossághoz viszonyítva mennyien érdeklődnek a komolyabb, nehezebb fajsúlyú művészetek iránt. A tények azt bizonyítják, hogy ezen a téren nincs jogunk dicsekvésre. A „hetedik művészetben“ a vadnyugati és a bűnügyi filmek vonzanak nagyobb tömegeket. Viszonylag kevés a hangversenylátogató. Az irodalmi estek, a szavalóestek, általában a versek iránti érdeklődést főleg a tanulóifjúság egy részénél tapasztaljuk, a felnőtt lakosság igen kis hányada vesz részt ilyen rendezvényeken. A drámai műfajok közül a vígjátéknak van tömegsikere. Ezeket a megállapításokat alátámasztja az elmúlt évben kérdőív alapján végzett közvéleménykutatásunk anyaga is. Megnyugtató és távlati szempontból lényeges viszont az, hogy a lakosság *minden kategóriájából* észrevehetően *gyarapodik* a művészetek kedvelőinek száma.

Tanúságtételként elsőnek a komoly zene szerény, de biztató térhódítását idézem. 1965-ben kettő, 1966-ban egy, 1967-ben nyolc hangversenyt nyújtott a marosvásárhelyi filharmonikus zenekar. 1968-ban még tíz koncertre került sor átlag 395 hallgató előtt. Az előző években még szükségesnek mutatkozott „közérthetőbb“ operett-zénet is műsorra tűzni. 1969-ben már nem volt erre szükség a filharmónia — immár bérletes — hangversenyein. Másik bizonyító adatot a képzőművészet köréből idézek. Szervátiusz Jenő kiállítását 10 600-an, Gy. Szabó Béláét 9500-an tekintették meg. (Emlékeztetőül: a város összlakossága alig 20 000!) Bizonyít a színház is. Évről évre többször keresik fel városunkat hazánk hat magyar színházának művészei. A múlt évben mintegy negyvenszer léptek színpadra állami színi együttesek. Átlag 515 néző előtt játszottak.

Műkedvelő mozgalmunk nagy érdeme, hogy lépést tudott tartani a fokozódó művészi követelményekkel és igényekkel. A műkedvelő csoportoknak — ezeknek a helyi érdekű és jellegű ünnepek, évfordulók, emlékestek megrendezésében nélkülözhetetlen alakulatoknak — sikerült erőfeszítéseket követelő, de sikerrel kecsegtető közeli és távoli távlatokat nyitni. Példa erre az elmúlt évben a Székely Dal-egylet 100. évfordulóján rendezett ünnepség, a dal-, zene- és táncfesztivál, az udvarhelyi dalárdák hangversenye, a *Szülőföldünk* című irodalmi összeállítás (a Caragiale fesztiválon országos II. díjat nyert), a színjátszók és az esztrádegüttes néhány előadása, 1969-ben a székely népballada-est, a Tompa László irodalmi est, a Tomcsa-emlékest, a Petőfi-est.

Minden műkedvelő alakulat megtalálta helyét a város kulturális életében. Egyik sem kíván versenyre kelni az egyre sűrűbben idelátogató hivatásos művész-

együttesekkel. Vállalják az úrpótló — sokszor nem hálás, de szükséges — szerepét. A Művelődési Ház férfikórusának, vegyeskarának, fúvós-, népi és kamarazenekarának, színjátszóinak és bábosainak, a szakszervezetek folklóregyütteseinek, a KISZ „Siculus“ néven ismert esztrádegyüttesének munkájában nincs szünet. Városi bemutkozásuk után közeli és távoli falvakban lépnek fel.

Tömören így jellemezhetném művelődési életünk állapotát: sokasodik az egyre sokoldalúbb érdeklődésű, művészetpártoló közönség, finomodik a művészi ízlés, nő az igény, a műkedvelés színvonalban igyekszik felzárkózni a hivatásos művészalkulatok mögé.

Lokálpatriotizmustól mentesen vallom: Székelyudvarhely művészeti életének múltja példamutató. Jelene biztató és előremutató. Jövője? Bizalommal nézünk elébe!

Hermann Gusztáv

Maszelka János: Udvarhelyi táj

Szívem-vesém, pihenj meg

Elég egy sercentés, és lángba borulok. Szívem és vesém vizsgálom, miért? Egy alkonyodó életre vagyok féltékeny? Életem értelmét féltém? Bizonyára eltúlzom a dolgokat, de kicsinységeken át nagyságokra ébredni, egy piciny részletből is ráhangolódni az egészre és örökre nem haszontalan kábulat. Jelzést adhatok révületemből fiatalok felé, akik még épek és szükségképpen a teljességet hordozzák magukban. Ők időben is megoldhatják mindazt, amire belőlem már nem jut.

Valaki ezt írta egy népszerű lapunkban: „...kiteljesítjük a két háború közt felcsillant kísérletezések erkölcsi forrását.“ Zavaros. Mert mi is az, hogy „kiteljesítjük“? Lehet teljesíteni valamit, egy feladatot, mire álmunk-tervünk beteljesül, de ez a „ki“ képtelen kép a „teljesíteni“ előtt, legfeljebb „ki“-fordíthatnám a teljességet, amire az meg is szünnék teljesség lenni. A „kísérletezések erkölcsi forrását“ azonban sem teljesíteni, sem „be-“ vagy „ki“-teljesíteni nem lehet. A képzavart, a nyelvtani botlást, a stílustalanságot én követtem el — a szóban forgó cikk aláírása szerint! Itt jön a második szív- és veseroham. Előveszem a kézirat másolatát, mert számos írotársammal együtt mindent el szoktam tenni, hogy — a sajtóhibákra és szerkesztőségi belenyúlásokra való tekintettel — az eredeti igazoljon újabb közlés esetén (cikkeimet többször is adtam már ki összegyűjtve, benső összefüggésük szerint), vagy majd a szeminaristák fedezzék fel valamikor, hogy miképpen is álltam ezzel a „kiteljesíteni“ igével. Nos, akkor majd egy másik kutató diák előveheti az eredetit, ahol ezt írtam Szentimrei Jenő népi színjászó törekvéseivel kapcsolatban: „...el fogunk még találni a két háború közt felcsillant kísérletezések tiszta forrásáig“. Ami magyarul van.

No de szabad-e egy átíráson vagy sajtóhibán ennyire felízgulni? Ki vette észre kivüllem? Valójában mi bánt? Apróka hiúság? Lehet, de benne feszül éppen az élet-egész, mindennek teljes értelme: helytelen fogalmazásra éppen én nem akarok példát szolgáltatni, aki az anyanyelv ápolásában, tökéletes gyakorlásában és korszerű fejlesztésében, fűzéseinek gondolati gazdagításában nemcsak szépírói, hanem közügyi hivatásomat is láttam diákkorom falukutató és népköltészetgyűjtő vándorlásaitól a munkásmozgalom értelmező szemináriumáig, tanítóságban is, egyetemen is, és lapjainkban mint munkatárs és szerkesztő a Brassói Lapoktól a Világosságig és a mai Korunkig. A szavaimat ügyetlenül felcserélő folyóirat rossz nyelvezetű szerkesztője (nem érdeklődöm meg, ki volt az) nem ott hibázott, hogy belejavított a szövegbe, hiszen ezt a szerkesztés műszakilag nemegyszer megkívánja, s bizony én is élek ezzel a szükséggel, no de egy szöveget nem a hátrányára, hanem az előnyére kell kijavítani, s ehhez a szerzőknél éberebb szerkesztők, jeles nyelvápoló stílizátorok kellenek.

Itt kiáltok fel és szólítom az én kis ügyemből a közös-nagyot. Tagadhatatlan, hogy irodalmunk megújhódott, elsősorban líránk, de már prózánk is (most olvastam végig nyelv-izgalommal Bálint Tibor új regényét), és hazai drámánk eljutott végre a gondolatiság és mondandóság tömegeket mozgató hatékonyságáig. Napi- és heti sajtónk tartalmas, olvasmányos, sokoldalú lett. Az Ifjúmunkás és a Művelődés eredetiségben felsorakozott a Napsugár, az Igaz Szó és az Utunk hagyományos szintjére, s most a Falvak Dolgozó Népeinek a reneszánszát figyeljük. Mindez az előtörés visszacsap magára a köznyelvre, serkenti és emeli nemcsak elemi fokon, hanem a korszerű gondolatiság, a szakmai haladás és a tudományos forradalom sokoldalú igényessége szerint is. Egy ponton azonban még komoly tennivalónk van, s a sajtónkban különben helyesen és örvendetesen feltűnedező alkalmi nyelvművelés nem elegendő. Szervezettebb, összehangoltabb nyelvmozgalom kell, példát véve a román nyelvűpolás igazán európai szintű s minden tudományos erőt mozgósító akcióiról. Az iskolán kívüli ismeretterjesztés olyan nyelvtudatosító mintájáról van szó, mely a dinamikus iparosodás történelmi szakaszában a kor új fogalmainak a nyelvbe való betáplálását és ezáltal magának a közgondolkodásnak a korszerűsítését szolgálja.

Költők, regényírók, drámaszerzők, de még szerkesztők sem tölthetik be nagy népszolgálati hivatásukat, ha az erőátvitel, az áttétel eszköze, a nyelv-gazdagítás és nyelvtudatosítás, a tudományos-műszaki időnek megfelelő nyelvűpolás maga is szakszerűvé nem emelkedik s el nem terjed. Igenis, a nyelvészek sajátos szerepére gondolok, akiknek mindenült és mindig a közérthetőség kettős feladatára kell magukat beállítaniuk: egyfelől a nagyközönség értelmi fokának, befogadóképességének nyelvi tágitására, lexikális kiegészítésére, másfelől az úttörő, kísérleti jellegű szaktudományi és irodalmi-művészi alkotások állandó stíluskritikájára a közérthetőség szempontjából. Nos, a modern nyelvészmisszionáriusok közé kell tartoznia minden szerkesztőnek is a maga legfelelősebb stilizátori minőségében.

Munkám van elég. Öröömöm, hogy a Korunk szerkesztőségéből hozzájárulhatok a modern romániai magyar értelmiség formálásához. Öröömöm, hogy számos író- és tanártársammal együtt végezhetem a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szellemi erőket felmérő és eligazító munkálatait. Öröömöm, hogy a pártunk nemzetiségi politikájának újabb vívmányaként városainkban szerre megindult magyar népegyetemi előadássorozatokba s az irodalmi körök fellendülő életébe magam is bekapcsolódhatom. És még írnom is kell, emlékirataimon dolgozom s egy Tanulmányok Könyve is készül a fiataloknak, valójában tehát a dolog könnyebbik végét ragadom meg, amikor szebb és jobb, főleg tudatosabb stílusért kiáltok s általános nyelvművelő mozgalmat sürgetek. Nyelvészeink és íróink, irodalomtörténészeink és kritikásaink, tudományos szakíróink és szerkesztőink okos összefogásáról van szó, s ama felajánlott keretek igénybevételéről, melyeket államunk megfelelő szervei — hatalmas áldozattal — a tudományterjesztés és közművelődés vonalán nyelvűpolásra is nyújtanak.

Forrj be hát, sebem. Higgadj, háborodásom. Szívem-vesém, pihenj meg. Jelzés, szólj! S mert igazat adok Temesvári Pelbárt egykori parabolájának, mely szerint ocsmány helyről is fakadhat tiszta forrás, nemcsak megbocsátók cikkem ismeretlen elstilizálójának, hanem áldom is, mert alkalmat adott érzelmeim kiborítására az álmainkat és felelősségünket utódló ifjabbak elé.

Balogh Edgár

A jó és a gonosz képzelet

Egy bölcs középkori francia az erkölcsökről értekezvén, valami olyasmit írt, hogy nincsen a földön veszedelmesebb ostobaság, mint a képzelet tompasága. Ha csupán általánosságban jegyezte volna ezt meg, széljegyzetképpen az egész világhoz, kesernyés végkövetkeztetészerűen mindazok után, amit kietlen tekintetek pergőtüzében, szikkadt agyak között elviselt és végigunt, nem volna most miért fölidézni mündezt. Hiszen a képzelet szegénysége avagy tompasága a mai érzéseink szerint lehet ugyan súlyos rokkantsága a léleknek, beszűrkeheti a világ valóságos, de csak a képzelet erejével meglátható, színes képét, megkötheti mindazt, ami csak eloldozva és szabadon élheti önnön életét — ám mégsem mondanók, hogy ez minden ostobaságok közül a legveszedelmesebb. S mi több: vitatnók talán azt is, vajon egyáltalán ostobaság-e a fantázia fékezettsége vagy akár teljes kihagyása. Ostobaság? Talán inkább fájdalom. S azt gondolnók, hogy az ilyen félemler roppantmód unhatja a mindenséget, gyönyörű kockázataival és ördögös szépségeivel egyetemben; és még sajnálnók is...

Csakhogy a derék francia, akire itt tudatos felelőtlenséggel hivatkozom, a képzeletnek egy bizonyos irányú vakságáról értekezett. Azt hümmögte, hogy jaj annak, aki még nem tudja fölélni az emberi hívságok — bűnök, vétkek, alacsonyságok — alávaló gazdagságát; jaj annak, aki nem tudja képzelete erejével fölélni, hogy minő álnokságokra, hazugságra, rablásra, gyilkosságra, képmutatásra képes némely ember.

Vajon miért minősíti a képzelet ostobaságának a derék porrá lett bölcs vakságunkat a lehetséges bűnökkel szemben?

Hiszen a józan ész a tapasztalat rövidlátására gondol inkább, arra, hogy a tegnapi empiriát elmoszuk mai feledékenységünkkel, vagy még inkább arra, hogy az átélt tények nem alakulnak át következtetésé bennünk, tanulsággá, mely védekező reflexként működik bennünk. A kisegérnek nem kell sokszor megégetnie magát a kísérleti doboz áramütéses etetőjénél; hamar megtanulja, hogy a másik etető ártalmatlan, s kikerüli még a legkövérebb szalonnafalatot is, mely orrba vágja. Hamar választ a kettő között, reflexet alakít ki. Az ember azonban ötször, tízszer, százezerszer tapasztalhat gonoszat, fájdalmat — igen hajlamos mindig újra elfelejteni, mindig újra kételkedni a rosszban, kivételnek minősíteni a félelmetes tapasztalatot, és remélni mindig a jót. Magunkban tehát a tapasztalat és a következtetni tudás, a reflex-kialakítás és az önvédelem betegségének minősítjük értelenségünket az „emberi hívságokkal“ szemben.

Igen ám, de — szinte iskolai kellékként — idézett franciánknak mégis némi igaza van. Minden következtetésben jelen van csomózóként, összekötőként, kapcsolóként a képzelet is. Az, amit mi tulajdonképpen egyetlen szóval naivságnak nevezünk — gondoljunk mindazokra, akiket újra és újra „behúztak a csöbe“, újra és újra „átejtettek“ — ez a naivság végül is egyet jelent azzal, hogy delikvensünk minden, valójában el nem felejtett tapasztalata ellenére az újabb élethelyzetben nem képes feltételezni a vele szemben állóról a végső rosszat. Nem tudja elképzelni, hogy a másik valóban — ilyen ártatlan képpel és nyájas mosollyal — becsapni készült őt. Nem tudja elképzelni, hogy a másik röhg a markába, vihogva készül arra a pillanatra, amikor vére-

sen lecsaphat rá. A jó ember fantáziája kevés ahhoz, hogy följérje a gonosz ember tetteit.

No persze ez természetes is. Van egy modern mese, amelyben a vasaló elhívja a sodrófát a bálba, melyet a villa és a kés a kemence paraszában rendez. A vasaló el nem tudja képzelni, miért kap kosarat — hiszen vas-mivoltával gondolkodik, nem tudja, hogy a sodrófa elég a tűzben. Egyszer aztán a sodrófa hívja a patakra úszóversenyre a vasalót — és nem tudja elképzelni, miért viczorog dühösen ajánlatára a vasaló: nem tudja, könnyű fa-mivoltában nem tudja, hogy a vas elsüllyed a vízben...

A becsületes ember képzelete valóban nem tudja utolérni a gonosz ember legegyszerűbb gondolatmenetét sem. Nem tudja elképzelni, jóember-mivoltában képtelen följérni ésszel, hogy a másik: ellenfele, s hogy azon töri a fejét, miképpen árthatna.

*

Ha etikával foglalkoznék, ha tanitanom kellene, első dolgom lenne megfordítani a példatárat. Évezredek óta az erkölcsi nevelés elsősorban az erények szemléltetésére épül. A jólelkeket meghatották a szelíd szentképek, az ártatlanok önfeláldozó hite, önmegtartóztató ereje — de vajon hány gonoszra hatottak a szelíd szentképek?

Példám persze erősen elavult, s épp egyszerűségében vitatható. A lényeg azonban talán mégiscsak igaz. Én az erkölcsstan lényeges részévé tenném a bűn pszichológiájának a tanítását; az erkölcsstan egyik fő feladatává tenném a jók fölkészítését a rosszak ellen; azt tanítanám, milyen rosszak és miképpen ártanak a rosszak; kiteljesíteném a jók fantáziáját; hadd ismerjék meg az életben természetes ellenfeleiket, hadd tudják meg pontosan, milyen lelki cselgáncs fogással tehetik ártalmatlanná azt, aki öv alá üt, aki orvul döf le; arra tanítanám a jókat, hogy a sokféle lehetséges felosztáson kívül — mert hiszen az emberiség nőkre és férfiakra, felnőttekre és gyerekekre, szőkékre és nem szőkékre, dolgozókra és kizsákmányolókra, hívőkre és hitetlenekre is osztható — nos tehát, hogy a sokféle felosztáson innen és túl még lehetséges egy olyan felosztás is, hogy jók és rosszak.

Igen, igen, tudom. Látszólag társadalmi tartalmaitól megfosztott fogalmakban beszéltem. Látszólag a priori kategóriákból indultam ki, mintha feltétlenül volnának eleve és mintegy biológiailag avagy genetikailag determinált jók és rosszak. Tévedés. Pusztán arról van szó, hogy a kísérletezés pillanatában — márpedig minden igazság-megfogalmazás kísérlet — bizonyos fajsúlyú entitásokból indulunk ki, anélkül, hogy kizárnók változásukat s akár az átcsapást egyik kategóriából a másikba...

*

Be kellene mutatni az emberi rosszat, mely minden rosszak közül a legrosszabb. A földrengés, a tigris, a jéghegy, a tűz vagy az árvíz nem rossz vagy jó — erkölcsileg nem minősíthető. A tigris, ha rámuگریk, és megöl és fölzabál, nem akar nekem rosszat. Éhes. Nem az állásomra pályázik, nem a világ előtt akar nevetségessé tenni, nem a lakásomból akar kitúrni — csak a húsom és a vérem és a csontjaim kellene neki, szegénynek, mert éhes, és kalóriára van szüksége. Én sem gonoszságból fejtem meg a tehenet és vágom le a disznót. A vulkán sem karrierizmusból tör ki, és az óceán sem akar a főnökei szemében érdemeket szerezni. Viharzik, mert ez hozzátartozik

alapanyagcseréjéhez, ez a viszonyulása a szélhez. Talán még azok a ragadozók sem rosszak, amelyek jóllakottan is megtámadják áldozataikat: bizonyára életbevágóan szükségük van a tréningre, ahogyan az egérke is elpusztul, ha nem rágicsál akár jóllakottan is.

Képzelet, légy erős. Tégy erőszakot önmagadon, világíts be a gyilkosok agyába: lássuk, mi működik ott és hogyan.

Figyelem életünk néhány szembetűnő karrieristáját. Mindhiába figyelem: fantáziám örökké alulmarad — még a szememnek sem hiszek. Nem tudom elképzelni, hogyan mondhat valaki igent, amikor a szemem láttára és a fülem hallatára bizonyították be tizen, hogy — nem. Figyelem őket, és nem értem, hogyan képesek egy egész közösség érdekei ellen föllépni, csak azért, mert ebből hasznuk származik. S hogyan képesek ezt olykor csupán személyes gyűlölködésből, bosszúból megtenni. Nem értem. Csodálom a szemrebbenés nélkül hazudozókat, a gyötrelmet és gyötrődés nélkül hallgatókat, csodálom még az arcizmaikat is, hogyan tudnak mosolyogni.

A legveszedelmesebb ostobaság a képzelet tompasága.

Ne legyünk ostobák hát: szítsuk föl képzeletünket. Tanuljunk a lángelméktől; a zenik képesek voltak fölélni fantáziájukkal a rosszat. Gondoljunk Dantéra, gondoljunk Shakespeare-re, gondoljunk Goethére, gondoljunk Dosztojevszkijre, gondoljunk Tolsztojra.

Bodor Pál

G. Gaudaen
fajetszete

Nemzetközi élet és filozófia

A történész azon kesereg — s joggal —, hogy a történelemtudomány csak nagy erőfeszítések árán tudja újságcikknél időtállóbb igénnyel tükrözni a jelenkori nemzetközi életet (Imreh István: *Saját korunk történetírása nemzetközi mérlegen*. *Korunk*, 1969. 5). Mit szóljon akkor a filozófus? Számára még inkább probléma: vajon a bölcslelettudomány hozzányúlhat-e napjaink nemzetközi viszonyaihoz, e folyékony halmazállapotú valósághoz, amely még a történész-szakember ujjai közt is kifolyik. A történésznek legalább megadott az az elégtétel, hogy a ma minden bonyolultságával előbb-utóbb úgyis belekerül a historikus vizsgálódás körébe, hiszen a történelem mindent könyörtelenül magába szív, múlttá tesz. A történelemtudomány művelője számára tehát csak idő kérdése, mikor kutatja azt a szövevényt, amelyet — most — saját korunknak nevezünk. A filozófusnak még ez sem adatik meg teljesen.

S mégis! A filozófusban is él a vágy, sőt, kötelességének érzi azt, hogy kivegye részét a jelenkor tudományos értékeléséből. Az *újságcikknél időtállóbban* követelmény a bölcselő számára is norma. Ő sem elégszik meg azzal, hogy majdan — miként a véletlenül megkövesedett növényekből következtetnek a fajokra — a múlttá vált jelen fennmaradt, de megritkult történelmi tényeinek elméleti általánosításával segítsen a történésznek az általános fejlődési vonal rekonstruálásában. A filozófus *a mát ma* akarja átfogni, nem várja meg, hogy tegnap legyen belőle.

*

A filozófiában napjainkban igen jól megfigyelhető az *ember*, az *egyén* felé fordulás. Jelentkezik ez a tendencia a maga módján az idealista, a polgári filozófiákban is. Csakhogy az ember a társadalmi viszonyok összességének terméke és hordozója, így a filozófus az egyén-kutatásban szükségképpen beleütközik az egyén-környezetbe, enélkül nem lehet tudományos igénnyel felmérni az embert, az ént, akit oly sokszor nagybetűvel írnak a szubjektivista bölcséleti rendszerekben. S ha már az egyén és környezete közötti kapcsolat felismeréséhez eljutottunk, a következő lépés csakis a *környezet* kategóriájának felbontása lehet. Ma már minden józanabbul gondolkodó filozófus előtt nyilvánvaló, hogy a környezet-fogalom nem redukálható a *természeti* környezetre: az ember és a természet viszonyán túlmenően elsősorban a társadalmi kapcsolatok összességét jelenti. S ezek között a környezeti kapcsolatok között fontos helyet kapnak a nemzetközi életben formálódó viszonyok.

Íme tehát, ez az az egyszerű felismerés-lánc, amely napjaink filozófusainak tekintélyes részét arra készíti, hogy az ember-kutatás szerves részeként fogja fel a világpolitikai, világgazdasági környezetet. A filozófián belül a ma is egymásnak feszülő felfogások ütközőpontja nem annyira az a probléma, vajon szükséges-e a jelenkor napi eseményeinek filozófiai értékelése. (Bar ismerünk irányzatokat, amelyek a világtól való elfordulást propagálják, s így egyenesen szentségtörésnek

tartják az olyan köznapi problémák filozófiai jellemzését, mint, mondjuk, az államközi kapcsolatok vagy a világgazdaság kérdései.) A hagyományos ellentmondás inkább abban jelentkezik, ahogyan ábrázolják a jelenkort filozófiai szinten.

A marxista filozófia szemszögéből egy pillanatig sem kétséges, hogy szükség-e vagy sem a filozófia tárgykörébe vonni a mai nemzetközi életet. Ez a bölcsélet az ember önmegismerését is szolgálja, az ember pedig nem valamilyen társadalom felett lebegő „viszonytalan“ lény. A társadalmi szintű önmegismerés megköveteli a nemzetközi viszonyokba is beágyazott emberek és embercsoportok filozófiai jellemzését.

Nyilvánvalósága miatt nem nehéz megfogalmazni e követelményt. Annál nehezebb eleget tenni neki. A nehézségek ugyanis akkor jelentkeznek, amikor a filozófus a szükséglet felismerésén túl megpróbálkozik a jelenkor-kutatást valóban filozófiai eszközökkel végezni.

Raymond Aron, neves történelemfilozófus megfogalmazott néhányat azok közül a nehézségek közül, amelyek a nemzetközi kapcsolatok filozófiai érvényű elméletének kidolgozása előtt tornyosulnak. A *Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales?* című tanulmányában (*Révue française de science politique*, 1967. október) rámutat arra, hogy egyesek könnyelműen használják az *elmélet* kifejezést olyankor is, amikor sokkal inkább a társadalmi viszonyok eszmei modelljéről, bizonyos elvont fogalmak megalkotásáról, vagy csupán empirikusan tapasztalt szabályosságról lehetne beszélni, ami még nem elmélet. Ez az „elméletteremtő túlbuzgóság“ azt jelzi, hogy a nemzetközi élettel foglalkozó szakemberek — politológusok, szociológusok, filozófusok — türelmetlenek, mivel az általános elméletalkotás tekintetében elmaradtak más tudományok, például a politikai gazdaságtan művelői mögött (nem is beszélve a természetkutatókról); azokon a területeken általános elméletek a szó teljes értelmében léteznek.

Aronnál elkülönül az elmélet két értelme. Egyfelől az elmélet mint a kontemplatív elme lényegét feltáró eszméinek bizonyos csoportja, amely eszméknek „tisztán“ elméleti jellegű van, s szemben állnak a gyakorlattal, a tevékenységgel. Ez nála a nemzetközi kapcsolatok „filozófiai elmélete“. Másfelől, az elmélet szűk értelme: a teória mint hipotetikus-deduktív eszmék, szigorúan tudományos terminusok, definíciók, tételek rendszere. Ez utóbbi szűk értelmezés a szaktudományok egyes elméleteihez — az einsteini relativitáselmülethez vagy a kvantumelmülethez — hasonlóan fogja fel a nemzetközi kapcsolatok elméleti értékelését.

Függetlenül attól, hogy nem érthetünk egyet Aron munkásságának merev szétválasztásával, s azzal, hogy a filozófiai elmélet tisztán kontemplatív jellegű és a gyakorlattal összeegyeztethetetlen, mégis van valami elgondolkoztató ebben a fejtegetésben. Tény az, hogy a nemzetközi viszonyok egyik vagy másik oldalának aroni szűk értelemben felfogott elméletét még nem dolgozták ki a természettudományok vagy legalábbis a közgazdasági elméletek szigorú pontosságát megközelítő fokon. A jelenkori világméretű társadalmi viszonyok filozófiai elméletéhez — s most már a filozófiai teóriát a szó marxista értelmében használjuk — még nem végezték el minden vonatkozásban és teljességgel az előtanulmányokat. Valóban hiányoznak a nemzetközi relációk „relativitáselméletei“ meg „kvantumelméletei“, amelyek megkönnyítenék az általános filozófiai elmélet kidolgozását.

Ez azonban nem vezethet ahhoz a következtetéshez, hogy az ilyen nehézség a lehetetlenséggel volna egyenlő. A teljesebb részelméletek hiányában vagy azok kidolgozásával párhuzamosan a filozófia vállalkozhat arra, hogy a nemzetközi élet

általános elméletét kiépíti, annál is inkább, mert ennek a teóriának az alapjait már lerakták, és a további szükséges „nyersanyagot“ a társadalmi szaktudományok művelői — a nemzetközi jog szaktudósaitól a politológusokig, a világgazdaság szakembereitől a jelenkori történészekig — a maguk szakterületén kidolgozott általánosítások formájában becsülettel szállítják.

*

A nemzetközi élet filozófiai értékű megragadásának van egy másik akadálya is. A nemzetközi politikai, gazdasági, ideológiai kapcsolatban túlteng az *egyesítés*, az, amit mi nemzetközi életnek nevezünk, sokak számára úgy tűnik, mint konkrét, összefüggéstelen vagy csak lazán egymáshoz kapcsolódó események konglomerátuma. A tisztavirágéletű újságcikk valóban alkalmasabbnak látszik az események regisztrálására és *ad hoc* értékelésére, mint az utódoknak is szóló tudományos értekezés. A filozófia viszont a legkevésbé sem az egyedit, a holnap már nem érvényest emeli ki. A sokféleségben az általánost kitapintani, az egyediben a törvényszerűt, a máskor, máshol is ismétlődőt kutatni — ez a filozófia feladata. S az egyesítés olyan fokán, mint a nemzetközi kapcsolatok, nem könnyű ennek a feladatnak eleget tenni.

Ugyanez a probléma más megfogalmazásban az *egység* és *sokféleség* viszonyaként jelentkezik. Ami most, itt vagy ott, a földgolyó egyik vagy másik pontján létezik mint történés, mint viszony, az a maga egyediségében a rendkívüli *sokféleséget* mutatja. Az emberiség azonban a konkrétság minden sokszínűsége ellenére mégis *egység*. A filozófiai nézőpont éppen ennek az *egységnek* — az általánosnak — jelenlétét emeli ki. Vagyis a jelenkor bonyolult reláció-halmazában azt keresi, ami az emberiséget általában jellemzi. (Persze ez nem azonos az osztályszempontok feladásával, nem jelent valamilyen megosztás nélküli, társadalom felett lebegő misztikus egységet.)

Az emberiség fejlődéstörténetében jelentkező *egység* és a mai nemzetközi viszonyokban megnyilvánuló *sokféleség* filozófiai problémája nemcsak a marxista filozófusokat érinti. Számos nyugati, nem marxista történelemfilozófus beleütközött ebbe, függetlenül attól, hogy náluk az emberiséget jellemző egység nem a marxista történelemszemlélet beállításában jelentkezik. A történelmi materializmus értelmezésében ugyanis az emberiséget egységbe fogó tényező az, hogy a társadalmat egyetemes érvényű törvényszerűségek uralják, amely törvényszerűségek minden történelmi korban megnyilvánulnak. Ez az egység tehát nem abszolút, hiszen például a társadalom belső ellentétessége is egyike azoknak az általános törvényeknek, amelyek különböző konkrét formákban, de minden társadalmi körülmények között jelen vannak.

A mai polgári történelemfilozófiában az *egység* gyakran a civilizációk és kultúrák folytonosságának, az emberiség valamilyen lineáris előrehaladásának a képzetében jelentkezik. Ebben az összefüggésben tehát a jelenkor filozófiai jellemzésének az lenne a feladata, hogy a ma sokféleségében a múlt egyenesvonalú, törésmentes folytatását fedezze fel.

Példázzunk kiragadott, de jellemző esettel. B. David Richardson amerikai történész-filozófus *Linear history and the unity of mankind* című közleményében (*The personalist*, 1966. január.) megfogalmazza azt a tézist, mely szerint „két nagyszerű elvre támaszkodik az emberi történelem: az első a természeti törvény, a második egy rejtett erő vagy sík, amely a történelmet az események számos egybefutásával befolyásolja, olyan konvergenciákkal, amelyek előre nem láthatók és le nem írhatók“. Az a bizonyos „természeti törvény“ nála távolról sem természeti a szó

igazi értelmében, inkább erkölcsi törvény, amely — úgymond — utat tör és biztosítja az emberiség egyenesvonalú, minőségi ugrások nélküli fejlődését; a jelzett második „sík“ pedig semmi más, mint a mai történelmi viszonyok összessége, amelyen belül az események bonyolult egybekapcsolódása adja a sokféleséget. A közleményben sajátos módon elkülönül egymástól a két „nagyszerű elv“, a második síkon — vagyis a konkrétumok, a nemzetközi politikai események szintjén — a történelmi véletlenszerűség dominál, ezt a szintet nézve a napi történelem a kudarcok, az időleges visszalépések, negatív irányú események láncolata. S mily csodás, ennek ellenére, mintegy az „isten gondviselés“ megnyilvánulásaként, mégis érvényesül az egyenes vonalú, felfelé ívelő, törésmentes fejlődés, az erkölcsi tökéletesedés „természeti“ törvénye.

Richardson jelzett történelemszemléletében, minden misztifikáció ellenére, végső soron egy reális probléma húzódik meg: hogyan viszonyul a ma történelmének kaleidoszkópja — a napi, változó politikai események sokasága — az általános fejlődésirányhoz. Nála egy huszárvágással megoldódik a dilemma: bármi is történjék a nemzetközi porondon ma vagy holnap, az általánost ez nem érinti, az egész emberiség törvényszerű morális tökéletesedése ettől függetlenül, sőt ennek ellenére megvalósul, a sok kudarcot sikerré gyúrja a történelem. Vagyis filozófiai-lag: az egyes lényegileg nem befolyásolja az általánost.

Közismert a marxista filozófia álláspontja az egyes és az általános viszonyára vonatkozóan. Az általános sok egyesben keresztül érvényesül, minden egyesben van valami általános; az egyedeken kívül létező általános abszurdítás. Nos, az ilyen filozófiai alapigazságoknak érvényesülniök kell az emberiség történetének általános törvényszerűségei és a mai nemzetközi kapcsolatok konkrét egyedisége közötti viszonyban is. Az egyedj itt is tele van tüzdelve az általános szilánkjával, az általános itt sem kerülheti ki az egyedit. Persze az is igaz, hogy az általános nem fészkeli bele magát minden egyesbe. Tehát az adott konkrét napi politikai esemény a csepp, lehet sósabb vagy kevésbé sós, mint az óceán, sőt adott esetben édes is, vagyis egyediségében ellentmondhat az általánosnak. A cseppek tömegéből azonban mégiscsak az óceán valóságos sós ízére lehet következtetni.

Ebből az összefüggésből fontos következtetés származik a jelenkor-filozófiára vonatkozóan. A mai nemzetközi élet eseményeit minden filozófiai felfogás a maga kidolgozott elvei, kategóriarendszere, általánosításai alapján közelíti meg. Mivel az általános benne van az egyediben, a mai történelem konkrét eseményeinek alakulása a filozófiai elmélet ellenőrzőjévé, igazság-kritériumává válik. A nemzetközi élet teória-ellenőrző szerepe éppen abban nyilvánul meg, hogy olyan egyediség halmazt jelent, amelyben a filozófiai tétel rangjára emelt általánosításoknak benne kell lenniük. Feltéve, hogy a filozófiai általánosítás valóságú.

Persze, ez elől a „nemzetközi filozófia-ellenőrző“ funkció elől el lehet menekülni. A kibúvó kettős: vannak polgári filozófiai irányzatok, amelyek tartózkodnak attól, hogy bölcséleti téziseiket a jelenkori nemzetközi társadalmi viszonyokra is alkalmazzák, másrészt — mint Richardson példája is igazolja —, vannak akik az „annál rosszabb a tényeknek“ elvet vallják, s nem tartják szükségesnek, hogy a ma eseményei igazolják általánosításait, amelyek — úgymond — ezektől az egyedi tényektől függetlenek.

A történelmi materializmus híven kitar az egyedi és az általános viszonyára vonatkozó dialektikus elvek mellett, s a marxista filozófia feladatának tartja a máig vinni következtetéseit abban a biztos meggyőződésben, hogy az események világméretű változásának mai iránya is általános filozófiai tételeinek igazolásához vezet.

*

A jelenkor-filozófia kidolgozásának lehetőségével szemben táplált kételyek közül az egyik az, hogy filozófiai általánosításokhoz — állítólag — csak akkor lehet eljutni, amikor a valóság jelenségei már kibontakozott, jól körvonalazott formát öltenek. E szerint tehát meg kellene várni, amíg a nemzetközi síkon kialakult erőparalelogrammák már jól követhető irányba mutatnak, s csak azután vonhatnánk le belőlük filozófiai következtetéseket. A filozófia társadalmi önmegismerő szerepét ez a felfogás — amely egyébként a marxista filozófián belül is jelentkezett — alaposan leszűkítené. Hiszen így a többé-kevésbé szimultán össztársadalmi önmegismerésre nemigen kerülhetne sor.

A filozófia társadalmi önismeret-funkciójának ilyen leszűkítése ellen felhozott érvek eléggé meggyőzőnek tűnnek. A „post festa“ bölcseledés a szemlélődő filozófiák egyik tartozéka volt, a marxista filozófia azonban nem elégedhetik meg az „utólag okosnak lenni“ normával. A filozófia feladata az *alaptendenciák* értékelése, nem pedig minden egyes konkrét jelenség megítélése. Ezek az alaptendenciák menet közben is kirajzolódnak, nem kell tehát megvárni, amíg a konkrét események mindegyikét be tudjuk építeni egyik vagy másik ilyen tendenciába.

A többé-kevésbé szimultán társadalmi önmegismerés szükségessége mellett szól az is, hogy a filozófiának aktív társadalomalakító szerepe van, márpedig az események után kullogó értékelés csökkentji a tevékenység-elv érvényesülését.

Végül a világesemények egyidejű filozófiai megvilágításának a lehetetlensége ellen felhozott érv az, hogy a filozófia nemcsak regisztrál, hanem prognózis-érvénye is van, tehát nem rekedhet meg az egy lépéssel elmaradt önmegismerésnél, hanem az alapvető tendenciák ismeretében ezek irányát vetíti előre. Természetesen itt sem a sokféleség előrelátásáról van szó, a filozófia nem vállalkozhat arra, hogy — mint a jövőt mondó papagáj — kihúzza az eseményeket pontosan leíró céduletárból a jövőbeni történés részletes leírását.

S ezen a ponton újabb kétely merülhet fel. Vajon a jövőbe néző, „nemzetközi önmegismerés“ napjainkban a filozófia feladata-e, vagy pedig ezt a szerepkört átadta már a szaktudományi kutatásnak? A kérdés azért jogos, mert a jövőkutatást ma valóban szakosodott, nem filozófiai apparátussal és módszerekkel is végzik. A *futuroológia* néven ismert új tudományág a nemzetközi kapcsolatok, a gazdasági viszonyok, államközi relációk jövőbeni alakulásával behatóan foglalkozik, s látszólag szükségtelenné teszi az ilyen jellegű „filozofálgatást“.

Tény, hogy a jövőkutatás napjainkban túllépte az íróasztal melletti álmodozások, több-kevesebb értékű jóslatok formáját. Az Egyesült Államokban, Angliában vagy Franciaországban a nagy konszernek olyan intézeteket pénzelnék, amelyeknek nincs más feladatuk, mint feltárni a technikai, gazdasági, tudományos, társadalmi előrehaladást meghatározó tényezőket, s előrejelzéseket megfogalmazni a tényezők kölcsönhatására, a jövőre vonatkozóan. A *General Electric* finanszírozta *Rand Corporation* és a *Technical Management Planning Organization* például 28 különböző területen tevékenykedő mintegy 300 „futuresológust“ foglalkoztat. Mit tehet a filozófus az ilyen apparátussal dolgozó jövőt vizsgáló intézmény mellett? Szükség van-e rá akkor, amikor a jelenkor jövőjét kell summáznia?

A jelenkor-filozófia szükségességét éppen az igazolja a legpregnansabban, hogy a jelen és jövő ilyen részletekbe menő szakvizsgálata a megfelelő elméleti-filozófiai alap nélkül a legpontosabb számítások ellenére is „melléfog“. Nem lehet szűk technicista-practicista kérdésnek felfogni, mondjuk, a világgazdasági viszonyok alakulását, s a legkevésbé a világpolitikai relációk formálódását, tekintettel arra, hogy

a mennyiségileg jól összegezhető és modellálható faktorokon túlmenően a nemzetközi kapcsolatokban jelen vannak olyan elemek is, amelyeket fokkal, százalékkal, ütemmel és így tovább nem lehet pontosan kifejezni, amelyeket csakis filozófiai vizsgálódással lehet emberközelbe hozni.

A jelen és jövő megismerésének fő eszköze a meglévő és alakuló viszonyok modellálása. Joggal állapíthatjuk meg: a jelenkori társadalom ilyen modelljének elkészítése filozófiai probléma is. Persze modellen itt nem valamilyen kicsinyített makettért értünk, hanem a mai társadalmi valóságot leíró, egymást koherensen kiegészítő megállapításokból, összefüggésekből, egyenletekből összeálló gondolati rendszert.

Ma már kevesen kételkednek abban, hogy a nemzetközi viszonyokat is lehet modellálni. Talán nem is a modellkészítés lehetetlenségének a hirdetése jelenti a túlzást e tekintetben, hanem sokkal inkább a modellhez kötött túlfűtött remény. Vannak, akik a nemzetközi viszonyok modelljét valamilyen varázseszköznek képzelik el, amellyel egyből érthetővé tehetünk valamely nemzetközi politikai eseményt. Egyre többen döbbennek rá arra is, hogy a modellkészítést filozófiai alapokra kell építeni. Figyelembe kell vennünk ugyanis a nemzetközi viszonyok eszmei modelljének elkészítésekor azt is, hogy a modell eredetije — a valóságos társadalmi viszonyok — szubjektív tényezőktől átszőtt objektív kapcsolatok. Éppen ez a szubjektív oldal kvantifikálható sokkal nehezebben, az emberi akaratot befolyásoló tényezők, a célok és célirányosság, a tevékenység tudatosságának a foka és így tovább filozófiai értékelést követel, csak így kerülhet be a jelen- és jövő-modell alkotóelemei közé. Meggyőződéssel állíthatjuk: a modellált pusztá tények, matematikai öltözetben és egyenletkeretbe zárva, bármilyen pontosan is mérjék fel a valóságot, mégis „érzéketlen“, nem emberi eredményt adnak, ha a kalkuláció nem veszi tekintetbe a társadalmi élet filozófiai oldalát, azt, hogy az emberi tettek gondolkodó, érző lények tevékenységét fejezik ki.

Jellemző ebben a vonatkozásban egy kiváló amerikai fizikus, Ralph Lapp véleménye, aki erélyesen tiltakozott az ellen, hogy az emberiség sorsát érzéketlenül számítógépekbe gyömöszölve vizsgálják. „A számítógépek — írja — kimutatják, hogy meghatározott körülmények között »nyerhetünk« a nukleáris háborúban. A számítógépek, sajnos, csak azért jutnak ilyen következtetésre, mert nincsenek érzékszerveik, és teljes közömbösséggel préselik ki magukból a válaszokat... Ha A ország 30 millió embert veszít halottakban és elveszti gazdasága 27 százalékát, s a számítógép szerint A országot kiáltják ki győztesnek, vajon mennyiben öröm és vigasz ez A országnak?“

Megértjük a jőzan gondolkodású fizikus kifakadását. Minden becsületes ember tiltakozik az ellen, hogy a mai társadalom dinamikus modelljét anélkül készítsék el, hogy figyelembe vennék a lényegét: azt, hogy a mai nemzetközi viszonyok nem élettelenedek, változásuk az ember húsába vág, millió és millió ember magánügye is. Ezt a vonatkozást viszont társadalmunk filozófiai értékelése nélkül nem tudjuk „belekalkulálni“ a modellbe.

*

A világméretű társadalmi önmegismerés filozófiai bázisának szükségességét mindezekon túlmenően az is igazolja, hogy a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó részleméleteket — vagyis e kapcsolatok egyik vagy másik oldalát megragadó teóriákat — sem lehet sikerrel kidolgozni és alkalmazni anélkül, hogy ne adnának megfelelő filozófiai értelmet nekik. Ragadjunk ki egyetlen ilyen, a nemzetközi élet előrelátása szempontjából lényeges részleméletet, az úgynevezett *játékleméletet*, amelyet nap-

jainkban egyre szélesebb körűen alkalmaznak a nemzetközi kapcsolatokban, bár egzaktságában valóban nem közelíti meg — mondjuk — a kvantumelméletet. Hatékony lehet-e a filozófiamentes játékelmélet az országok, társadalmi rendszerek közötti relációk jellemzésében és alakításában? Előrebocsáthatjuk a feleletet: semmiképpen!

De talán előbb néhány szóban a játékelmélet lényegéről. A kiindulópont egyszerű analógia: a kártyajátékosok, ugyanúgy, mint a diplomata, „összemérik erejüket“. Mindkét esetben különböző tendenciák, célok, törekvések, vágyak, érdekek ütköznek össze, egyéni döntéseket hoznak, konfliktusok alakulnak ki a felek között, az egyik fél cselekedete, illetve annak eredménye a másik fél válaszcselekedetétől függ, és így tovább. Nos, a játékelmélet — elvonatkoztatva attól, hogy diplomata vagy kártyások ülnek egymással szemben — azt vizsgálja, hogyan lehet előre látni az ilyen konfliktusok kimenetelét, s ami a legfontosabb: hogyan kell cselekedni ahhoz, hogy a konfliktus még akkor is a legkedvezőbbben alakuljon, ha a másik fél minden lehetőt megtesz e törekvés megakadályozására. A játékelméletet Usztyinov így határozta meg: „matematikai elmélet optimális döntések kiválasztására konfliktus-helyzetekben, vagyis olyan helyzetekben, amelyeknek kimenetele a különböző résztvevők (»játékosok«) alkalmazta döntésektől (»stratégiáktól«) függ, miközben ezeknek a résztvevőknek az érdekei eltérők, sőt gyakran szöges ellentétben állnak“. (*Matematikai módszerek a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatában, Mezdunarodnaja zszizny, 1968. 12*).

A játékelmélet tehát legfőképpen azt vizsgálja, hogy a nemzetközi konfliktusokban, eltérő érdekű felek kapcsolataiban mi legyen az optimális tett, s mi lesz az ilyen cselekedetek következménye. Központi helyet foglal el ebben az elméletben a *cél* kategóriája, vagyis az, hogy adott esetekben mire kell törekedni.

A lehetséges szituációk, persze, szinte kimeríthetetlenek. Gyakori az az eset, amikor a cél valamilyen egyensúlyi helyzet létrehozása. Ez akkor lehetséges, amikor a szembenálló felek jól meghatározott stratégiával rendelkeznek, döntéseikben kitartanak e stratégia mellett, s a helyzet úgy alakul, hogy egyik félnek sem érdeke ezt a stratégiát feladni, mert ezzel nem nyer, esetleg egyenesen veszít. Ezek azok az ideális helyzetek, amikor ellentétes érdekű felek között is létrejöhet megállapodás, mivel egyiknek sincs oka arra, hogy elsőnek szegje meg a szerződést. Más szituációkban viszont értelmetlen bármiféle szerződéskötés, mivel az egyik vagy másik félnek előnye származik abból, ha megszegi.

A játékelméletnek számtalan alkalmazási lehetősége van az országok közötti kapcsolatoknak nemcsak megítélésében, hanem helyes irányba terelésében is. Mit ér azonban az a játékelmélet, amelynek nincs biztos filozófiai alapvetése? S hogy a filozófiai megalapozásnak milyen jelentősége van, azt többek között az is példázza, hogy ugyanazt az elméletet különböző világnézeti alapon más és más célok érdekében — különböző osztálytartalommal — lehet érvényesíteni. A játékelmélet szovjet szakértője, N. N. Vorobjov vagy az NDK-beli Georg Klaus és mások a történelmi materializmusból táplálkozó játékelméletet dolgoztak ki, míg az Egyesült Államokban tevékenykedő Kahn vagy Rapoport egészen más filozófiai alapelvekből kiindulva jut el merőben ellentétes következtetésekhez.

Jellemző, hogy még az Egyesült Államokon belül is a póker és a háború analógiáját a legkülönbözőbb módokon érvényesítik. Vannak, akik a hidegháború folytatásának szükségességét olvassák ki ebből a párhuzamból, James Reston neves amerikai kommentátor viszont publicisztikai hangszerelésben az Egyesült Államok vietnami kalandjának bírálataira használta fel a játékelméletet, amikor így vélekedett az Egyesült Államok volt elnökéről: „Nagyon jól pókerезik, de Vietnamban a játék

szabályait semmibe véve licitált, megfélelvezve arról, hogy nem tud nyerőlapot az asztalra kirakni.“

A játékelmélet már keletkezésében magában rejt egy ferdítési lehetőséget, amelyet csak a helyes filozófiai hozzáállás tüntet el: a túlfeszített analógiából származó téves konklúziót. A játékelmélet valóban a társasjátékok és a politikai, gazdasági kapcsolatok hasonlóságából kelt életre. De az analógia nem azonosság. A kártyajáték szabályait az emberek dolgozzák ki, tehát önkényesek, végső fokon a szubjektumtól függenek. A nemzetközi politika asztalán folyó „kártyapartinak“ viszont objektív törvények meghatározta szabályai vannak. Itt nem lehet megegyezéses alapon kiválasztani azt a játékot, amelynek szabályaihoz konvencionálisan alkalmazkodni akarnak, hogy ha akarom, pókerezünk, ha akarom kanasztáznak... A politikában a játékszabályokat társadalmi törvények írják elő.

A ma olyan divatos matematikai játékelmélet alapvető kategóriái — döntés, cél, érdek, konfliktus — nem „filozófiátlaníthatók“, mert ezek a fogalmak ugyanakkor filozófiai kategóriák is, s nem lehet beleépíteni őket egy részelméletbe anélkül, hogy filozófiai tartalmukat meg ne őriznék.

*

Felvillantottunk néhány észrevételt a nemzetközi élet és a filozófia kapcsolataira vonatkozóan, olyanokat, amelyek többé-kevésbé gyökeret vertek már a nemzetközi filozófiai szakirodalomban. A végső következtetés már menet közben körvonalazódott, és nem követel egyetlen mondatnál többet: lehetséges, sőt szükséges a jelenkor-filozófia, ami nem más, mint a nemzetközi valóságnak a társadalmi szaktudományok eredményeit filozófiai szintre emelő tükröképe.

Balázs Sándor

Darmstadt, 1969

Ez év nyarán a Darmstadti Nemzetközi Modern Zenetudományi Intézet meghívására három hetet töltöttem Németország Szövetségi Köztársaságában. A hivatalos meghíváshoz „mellékel“ ösztöndíj biztosította az intézet által évente szervezett nyári művészképző tanfolyamon való részvételt, szabadjegyet az összes hangversenyekre és zenetudományi rendezvényekre, valamint a lakást és a teljes ellátást. Emellett a nagy nyugatnémet városokban (Frankfurt, Heidelberg, Stuttgart, Nürnberg) tett látogatásaim során alkalmam nyílt közelebbi kapcsolatba kerülni az ottani zenei élet jeles képviselőivel és — ami számomra talán a legfontosabb volt — a legmodernebb avantgard-irányzatok tanulmányozásában rendkívül érdekes és értékes tapasztalatokra tehettem szert.

Időm legnagyobb részét Darmstadtban, ebben a Frankfurt tőzsomszédságában fekvő, körülbelül Kolozsvár méreteinek megfelelő városban töltöttem. Darmstadt a második világháborúig főleg kiváló technikai főiskolájáról és több mint 200 éves múltra visszatekintő gyógyszeriparáról volt híres. A háború alatt a város 80%-a teljesen elpusztult. Az azóta teljesen modern urbanisztikai elvek alapján újjáépült Darmstadtban (háborús nyomokat sehol sem láttam) megalakult a Nemzetközi Modern Zenetudományi Intézet, mely az elmúlt 22 esztendő alatt a modern muzsika fellegvárává nőtte ki magát, maga köré gyűjtve a különféle avantgard-zenei irány-

zatok legjelesebb képviselőit. Az intézet ma már hallatlanul gazdag dokumentációs könyvtárral, lemez- és magnószalag-készlettel rendelkezik, rendszeresen megjelenő zenei közlönye azonos nívón áll a jelenkori szakirodalom legigényesebb folyóirataival.

Az intézet megszervezésében és hírnevének megalapozásában a döntő érdem Ernst Thomas professzoré, akinek szakmai tekintélyét és nem utolsósorban művészi és zenetudományi nagyvonalúságát még az avantgard-irányzatok legkonzervatívabb ellenzői is elismerik. A professzor, aki ma is az intézet élén áll, az évek folyamán olyan zenei központot épített ki Darmstadtban, mely napjainkban már a modern muzsika képviselőinek zarándokhelye. Zeneszerzők, zenetudósok, kritikusok, tanárok és növendékek a világ minden tájáról évente összejönnek Darmstadtban az intézet szervezte nemzetközi nyári művészkepző kurzusokon. Az 1946 óta összegyűlt zenei anyag (minden elhangzó művet, előadást, koncertet magnószalagra rögzítenek) idővel szükségessé tette az intézet égisze alatt működő nemzetközi zenei információs központ megszervezését is. Megkapható itt könyv, kotta vagy magnószalag formájában minden, amit 1946 óta az avantgard-zeneirodalom produkált. Emellett Darmstadtban, az intézettől formális szempontból különválva, de vele szorosan együttműködve dolgozik az új zenét és zenei nevelést propagáló intézet (Institut für neue Musik und Musikerziehung). Ezenkívül Darmstadtban természetesen „rendes” zenekonzervatórium is működik, továbbá szimfonikus zenekar, kamaragyűttesek, zeneművészeti akadémia (Städtische Akademie für Tonkunst); az állandó énekkari és egyházi zenei kultusz mellett rendkívül elterjedt a házi muzsikálás.

Az évente megrendezésre kerülő, nyári művészkepző kurzusok századunk zenekultúrájának történetében szinte példátlanul álló viharokat kavartak fel. Volt egy időszak (1955—1960), amikor a legszélsőségesebb kísérletek és kétes értékű kezdeményezések fórumaként váltak ismertté a nemzetközi zenei életben. Feltűnik ez a jelenség már az intézet dokumentációs anyagának felületes lapozgatása során is. A sok vihart kiváltó bemutatók, a sokszor öncélú mesterkedések és bohóckodások határát súroló kísérletezések látszata azonban az évek folyamán kibontakozott a darmstadti intézet *valódi* szerepe és jelentősége, számos olyan értékével, melyet tudomásul kellett vennie minden valamirevaló zeneszerzőnek vagy zenetudósnak, hogy aztán maga ítélje meg, mit tud ezekből az anyagokból termékenyen felhasználni. Néhány éve — és ebben a nyári kurzusoknak és hangversenyeknek határozott irányt adó Ernst Thomasnak döntő érdemei vannak — Darmstadtban mindjobban érezhetővé válik valamiféle tisztulási, leszűrődési folyamat. Ez a jelenség egyébként az intézet tudományos közlönyeiben is feltűnően észlelhető. Mintha a mindenáron való újítás vihara lecsendesedett volna, hogy átadja helyét a magasabbrendű művészi értékeknek. Talán ez volt a számomra legmegnyugtatóbb tapasztalat. Meg erősített abban a hitemben, hogy az avantgard-irányzatok élőképessége döntő módon függ a hagyomány és avantgard viszonyának alakulásától.

Egyébként ezt a tézist húzták alá a mai avantgard-iskolák „nagyjainak” a nyári kurzusokon elhangzott előadásai is. Ligeti György magyar származású zeneszerző például részletesen beszélt a tradíció—avantgard viszony alakulásáról. Elméleti fejtegetéseit állandóan Bach- és Mozart-példákkal fűszerezte. Természetesen kizárólag a legmodernebb muzsikáról volt szó, de az előadó állandóan aláhúzta a múlt nagy hagyományainak a jelentőségét. Nem nosztalgikus múltbeteintés volt ez, hanem a fejlődésnek egy olyan deklarációja, mely nem tagadhatja meg a hagyományt. Továbbá: a mai muzsikának már nem kell „félnie” a hagyománytól, a „nyomasztó tradíciótól”, tehát már nincs miért megtagadnia sem. Ezzel a gondolatmenettel Li-

geti egyébként tudatosan folytatta azt az eszmefuttatást, melyet már a tavalyi nyári kurzusokon elkezdett, és amelyekről annak idején Fábián Imre budapesti zenetudós részletes értekezést is közölt a *Muzsika* 1968. 11. számában.

Rendkívül érdekes problémákat vetett fel előadásában Lucas Foss német származású amerikai karmester és zeneszerző. Neve, sajnos, nálunk kevésbé ismert; művészi reputációjára — kiváló kompozíciójával — jellemző, hogy Schönberg halála után ő töltötte be Los Angelesben a megüresedett zeneszerzési katedra professzori székét és — mellékesen — még a buffalói filharmónia főzeneigazgatója is egyszemélyben! Két egymástól teljesen különböző műve hangzott el a hangversenysorozat keretében: egy darmstadti hangversenyen a *Paradigmák ütőhangszerekre, elektronikus vezérlőapparátusra és négy szólóhangszerre*, és a sok vitát kiváltó *Barokk variációk*, mely a Frankfurtban megrendezett szimfonikus hangversenyen került előadásra. Ez utóbbi hangversenyt egyébként teljes egészében ő is vezényelte (a frankfurti Rádió és Televízió hangversenyterme tökéletesen sztereo-akusztikus, négyemeletes zenekari dobogója, 140 tagú zenekara van, 2200 férőhelyes). Háromnapos előadássorozatában Lucas Foss is sokat beszélt a modern zeneszerzőnek a bach-i hagyományhoz fűződő viszonyáról. Előadásában részletesen elemezte saját művét, a *Barokk variációkat*. Az előadásait követő vitaszemináriumokon elsősorban az ellenérvek és ellenvélemények érdekelték. (Volt is belőlük jó bőven; egyszer a vita hevében még a vacsorát is elkéstük.)

Lucas Foss szerint kétféle változata lehetséges a modern zeneszerző Bachhoz fűződő viszonyának:

a) *Vonzás-reláció*, mely a barokk tradíciójának tiszteletén, a bach-i hagyomány szellemének mai nyelvezetre való átültetésén alapszik. A zeneszerző teljesen azonosul koncepciójában, gondolatmenetében, művének technikai felépítésében a barokk művészet esztétikájával, építkezésével, formaszervezésével, még akkor is, ha a megszülető kompozíció a lehető legmodernebb hangvételű.

b) *Taszító reláció*. A zeneszerző teljesen egyéni esztétikai elvek alapján viszonyul Bachhoz. Konkrétan: Foss szerint még Bach átértelmezése, sőt, esetleges félreértelmezése is relációt jelent! Ebben az esetben olyan művek születnek, melyekben, különböző Bach-művekből vett témák a legképtelenebb tematikai elferdítésekben és hangszerelési kombinációkban szólalhatnak meg. „Bachhoz közeledni úgy is lehet, hogy *tudatosan félreértem*. Lehet, hogy ez már nem Bach, de én így láttam Bachot művem megkomponálásának idején“ — mondja Lucas Foss, és ennek megfelelően, barokk variációiban egyszerre szólal meg a Bach-citátum eredetiben, clavicembalon és frívól klarinétregiszterben, földhöz csattogtatott cintányérokkal, szaxofon-karikatúrával, rézfúvós-glisszandóval, vagy egy már méreteiben is szédítő ütőhangszer formációra írt variációban. Nem kétséges, hogy egy lipcsei vagy bécsi Bach-fesztiválon az ilyesmi — valljuk be őszintén — némi jogos fejcsoválást eredményezne; Frankfurtban azonban óriási sikere volt Lucas Fossnak: szemináriumain lehetetlen volt nem odafigyelni. Előadásai és az ezeket követő párázs viták még akkor is hallatlanul érdekesekek voltak, ha elveivel nem mindig érthettünk egyet.

Karlheinz Stokhausen, az avantgard-muzsika koronázatlan fejedelme, „az avantgard szimbóluma“ (így lanszirozza műveinek összkiadását a Deutsche Gramophon Gesellschaft), négy teljes napig uralkodott Darmstadtban. Jelenlétét, tevékenységét, személyiségének és egyéniségének hatását túlzás nélkül nevezhetjük uralkodásnak. Elveit, esztétikai felfogását lehet elfogadni vagy elutasítani, gyakorlati demonstrációit — melyek néha a képtelenség határát súrolják — lehet lelkesen megtapsolni vagy egyszerűen kinevetni (ez egyébként meg is történt), de zeneszer-

zési elveinek és gyakorlati demonstrációinak a közönségre gyakorolt hatását — pozitív vagy negatív irányban — elvitatni nem lehet. Elméleti fejtegetései, melyeket mindig bőséges demonstráció követett, valamint legújabb műveinek előadásai Darmstadt sportszínházában hangzottak el.

Felvonult a csarnok játékkerén a modern elektronika és rádiótechnika teljes arzenálja, valamint Stokhausen ún. „kisegyüttese“, melynek tagjai az improvizatorikus-aleatorikus rögtönző muzsikálás számomra eddig elképzelhetetlenül gazdag, szüldületes variációit nyújtották. Maga a szerző közepén ült, kapcsolótáblák, vezérlőasztalok, mikrofonok és hangszórók között; karmester, hangmérnök, rendező és ügyelő volt egyszemélyben. A négy nap élménysorozatából csak egyet említenék, talán a legjellemzőbbet; az élmény hitelességének megértéséhez azonban a helyszínt is vázolnom kell. A sportszínház közvetlen szomszédságában terül el, hatalmas lelátóival a labdarúgópálya. Mögötte a parkolóhely; néhány száz autó még késő este is parkol itt. Stokhausen sohasem kezdte pontosan az előadásait. Előfordult, hogy amikor a 8 órára meghirdetett előadásra pontosan megérkeztünk, már ott ült kapcsolótáblái között és élénken magyarázott. Máskor viszont félrás késéssel kezdődött az előadás. A régebbi darmstadti törzsvendégek közül néhányan megjegyezték, hogy ez is tüntetés a hagyományos konvencionális pedantériája ellen.

A szóban forgó estén is késéssel kezdődött az előadás. Stokhausen aprólékosan elmagyarázta, mit fogunk hallani, majd egy zárómondatban odavetette: „Lehet, hogy egy búcsúszimfónia-szerű hatás kerekedik ki belőle, lehet, hogy nem.“ Miközben a publikum a lehető legelképezhetőbb rendtelenségben „elhelyezkedett“ (egyesek hanyatt feküdtek a lelátó padsorain, mások egyszerűen leheveredtek a terem sarkaiban levő torna-priccsekre), lenn a páston elkezdődött a „muzsikálás“. Körülbelül 15—20 perc múlva Stokhausen lassan felállt és kiment. Először azt hittük, hogy kiment „valahova“, és vártuk, hogy visszajöjjön; később aztán rájöttünk, hogy valószínűleg hazament. Néhány perc múlva felállt a harsonás és hangszerét tovább fújva lassan sétálni kezdett a közönség sorai között, majd az egyik kijáraton keresztül ő is távozott. A többi muzsikus (klarinét, fuvola, brácsa, ütőhangszerek) néhány pernyi eltolódással követték példáját. Végül ottmaradt egyedül a nagybőgős; letette hangszerét, felvette kabátját és gondolataiba mélyedve kiballagott. Ekkor jöttünk rá, hogy vége a hangversenynek, de nemsokára kiderült, hogy tévedtünk. Lassan szedelőzködni kezdünk és elhagytuk a sportszínházat. Kint a szabadban a következő látvány tárult a szemünk elé: a labdarúgópálya lelátóján, vaksötétségben ült a trombonista, és megszállottan fujta tovább a magaét; az autóparkolóhelyről csendes fuvolászó hallatszott: ott ült a fuvolás az egyik autó tetején és improvizatorikus futamokkal ellenpontozta a tribünről odáig hallatszó harsonaszót. A labdarúgópálya gypén pedig, lehorgasztott fejjel, magabamélyedten sétált fel és alá az ütőhangszereket kezelő beatnik, mindkét kezében egy-egy maracas-csörgővel, melyeket megszállottan rázogatózott. Mi pedig ott álltunk, előbb hűledezve, majd gondolatainkba mélyedve, végül elindultunk hazafelé. Már jó kilométernyi távolságra lehattunk tőlük (valószínűleg végül teljesen egyedül maradtak), de hangszereik hangját még mindig hallottuk.

Másnap délelőtt, mintha mi sem történt volna, Stokhausen bejött, leült, és elkezdte magyarázni a következő tételt.

Szólnom kell még Dieter Schönbach előadásairól is, melyek témája a happening kultusz és a multimedia volt. Vetítésekkel és elektronikus magnófelvételekkel tarkított expozéjának mondanivalója helyenként az utópisztikus fantasztikum határait súrolta. Elképzéseinek megfelelően az 1990—2000-es esztendőök zenei színházaiban

gombnyomásra emelkedő vagy süllyedő nézőterek lesznek, a publikum egy része váratlanul a színpadra kerül; maga a színpad is süllyeszthető lesz, és hol elől, hol hátul, hol a nézőtér közepén fog felbukkanni a föld alól. Legalább négy perspektívából történő filmvetítés társul majd minden előadáshoz, a terem kupolája természetesen állandó mozgásban levő forgó filmvászon lesz. Az író egyszemélyben lesz zeneszerző, karmester, rendező, hangmérnök és ügyelő; ő maga a helyszínen fogja a közönség soraiból kiválasztani az ott helyben elkészülő darab főszereplőit. Megszűnik majd a színház tradicionalista kötöttsége, mindenki akkor jöhet be, és mehet ki, amikor akar, aszerint, hogy pillanatnyi hangulatának megfelelően van-e kedve végignézni a darabot vagy sem. Schönbach szerint ennek megfelelően természetesen jelenlegi színházépületeink (még a legmodernebbek is) 2000-ben már csak múzeális érdeklődésre számítható építészeti kuriózumok lesznek...

A szélsőséges megnyilvánulások közül elsősorban Vinco Globokar öt oboára írt *III-ik diskurzusát* említeném meg, mely nyilvános kamarahangversenyen hangzott el. Az öt oboista játéka fokozatosan hörgéssé, üvöltéssé, végül kutyaugatássá változott. Az általános ugatás tetőpontján a muzikusok egymás után kiejtették kezükből a hangszerüket, és ájulást színelve, kottatartóikra dőltek. Így végződött a darab. Terry Riley amerikai komponista *In C* című „szabad muzsikálása” is alaposan próbára tette a közönség idegeit. Körülbelül negyedórás „szabad muzsikálás” után füttyülés, majd harsány „abbahagyni!” kiáltások hallatszottak a nézőtérrel. Nem hagyták abba. Ekkor valaki az első sorokból felállt, felment a színpadra, odament a zongoristához és megkérdezte, meddig tart még? A válasz a következő volt: ameddig a közönség bírja. Lucas Foss ekkor megjegyezte, hogy tavaly Amerikában egyszer másfél napig játszották megszakítás nélkül...

Szerencsére ezek a szélsőséges megnyilvánulások elszigetelt jelenségek voltak (füttykoncert ezután már csak egyszer volt), és maga az öncélú mesterkedés, e bohóckodó szélhámosság nem volt szembeötlően jelentékeny. A hangversenyeken elhangzott művek legnagyobb része osztatlan elismerést és sikert aratott. A számtalan meghallgatott kiváló munka közül első helyen említeném Ligeti clavicembalóra írt *Continuum* és csodálatos *Lux Aeterna* című művét, ez utóbbit a stuttgarti Schola Cantorum énekkarának minden várakozásomat felülmúló előadásában; Günther Becker és Heinz Hollinger kamaraműveit, Earle Brown két, zongorára írt *Corroborree*-jét (előadták Alfons és Aloys Kontarsky, modern muzsikában ilyen hangszeres virtuozitát még nem volt alkalmam hallani). Rendkívül érdekes volt Helmut Lachenmann nagyzenekarra írt *Air-Music*-ja és Morton Subotnick zenekarra és magnószalagra írt *Laminatio*-ja (mindkettő Frankfurtban hangzott el). Végül még meg kell említenem a Bruno Maderna vezette karnagyképző-tanfolyam hallgatóinak záróhangversenyét is, melyen a fiatal karmesterek Schönberg csodálatos op. 21-es *Pierrot lunaire*-jét és Pierre Boulez *Le marteau sans maître*-jét vezényelték, megérdemelt sikerrel.

Befejezésül talán nem lesz érdektelen megemlítenem, hogy hazafelé jövet néhány napot Salzburgban és Bécsben töltöttem. Az avantgard-muzsika legelőretolttabb hadállásaiból egyik napról a másikra visszacsöppentem a tradicionalizmus legszolidabb bástyái közé. Stuttgartban még remekül mulattam a Rossini belcantóját kifigurázó zenei karikatúrán. Salzburgban elgondolkozva böngésztem a Festspielhaus plakátjait: október 1-től 15-ig minden este Rossini: *Stabat Mater*-e megy, egy hónappal az előadások előtt minden jegy eladva. Münchenben és Frankfurtban egy pillanatra elszedéftett a beatnik-örület, az életforma amerikai tempója és a sex- vagy rémfilmek, pornográf vagy ponyvairodalom minden képzeletet felülmúló áradata. Bécsben csendesen lapozgattam Arthur Schnitzler összes műveinek leg-

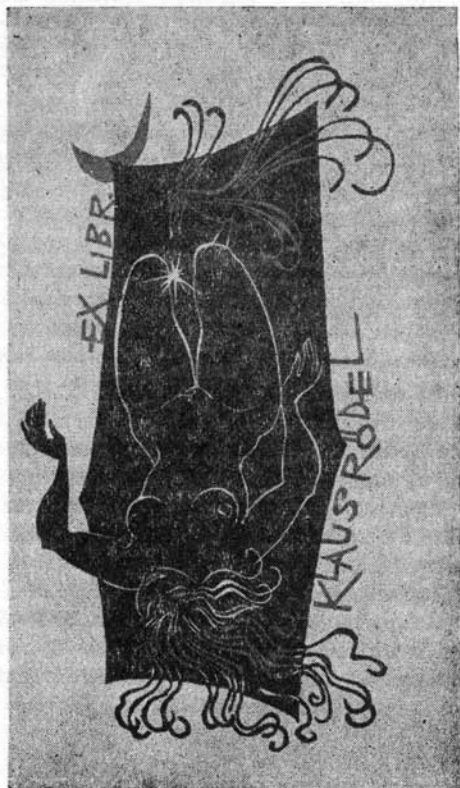
újabb bibliofil kiadását. Eszembe jutottak Frankfurt gitárklubjai és a bálványimádásig fajult slágerénekes-kultusz; kimentem Heiligenstadtba és figyeltem a szakadatlan zarándoklatot a Beethoven- és Grillparzer-házhoz. Valahonnan sramlizene hallatszott; negyedmagammal beültünk egy fiákerbe, és kikocogtunk a Práterbe. Felültem a nagykerékre, és fenn a magasban hirtelen eszembe jutott Hugo von Hoffmanstahl egyik halhatatlan, azóta közhellyé vált mondata: „Az ember néha önkéntelenül a fejéhez kap, hogy megbizonyosodjék róla, vajon ott bent minden rendben van-e...”

Azt hiszem, sokan, nagyon sokan állunk most így, gyakran tanácstalanul, tétovázva, határozatlanul a korunk minden vívódását és vajúdsát magában hordozó művészetek előtt. Egy dolog bizonyos: elhamarkodott következtetéseket levonni nem szabad. Az avantgard-irányzatok szülte viharban sok virág hull le, és csak nagyon kevés hoz gyümölcsöt az egyetemes zeneművészet fáján. Ha egy jelenség túlságosan közel van, hajlamosak vagyunk túlzásokra, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Sokszor még kortársaknak is téves véleményük volt egymás nagyságáról; a művészetek története azt bizonyítja, hogy az utódok rendszerint tárgyilagosebbak. Meg kell várni, mi marad meg és mi fejlődik tovább, mi a meddő és mi az, ami halandó; az idő mindig konfirmál vagy infirmál. Sok száz művet kell bemutatni ahhoz, hogy közülük néhány kiállja az időtállóság próbáját.

Ha ebből a szempontból elemezzük Darmstadt jelentőségét korunk zenéjében, túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az, amit a darmstadti intézet rövid 22 esztendő létezése alatt produkált és felmutatott, minden bizonnyal jelentős lapokkal fog bevonulni századunk zenéjének történetébe.

Junger Ervin

*Kertes-Kollmann
Jenő metszete*

Műszaki nevelésünk problémái

A tízéves oktatás általánossá tétele mintegy másfél éve jelentőségteljes változások, módosítások szakaszát nyitotta meg a tanügyben. Változások-módosítások kísérték eddig műszaki nevelésünket is. A műszaki tantárgy bevezetése, majd kiiktatása, később más osztályokban való újra bevezetése, a laboratóriumi gyakorlatokra való széles körű áttérés, a szakköri tevékenység szorgalmazása mind azt bizonyítja, hogy e téren még nem állandósult a helyzet.

Lapjaink gyakran foglalkoznak a tartalékenergiák felkutatásával (lásd Salló Ervin és Demény Dezső cikkeit a *Korunk* 1968. 1. számában). Úgy vélem, joggal, mert a műszaki nevelés lehetőségei még nagyrészt kimerítetlenek. A kérdés tehát: a műszaki nevelés milyen eljárásait kellene szorgalmaznunk? Hogyan lehetne műszaki nevelésünk egyes ágait kis anyagi ráfordítással magasabb szintre emelni? E kérdésekre szeretnék rámutatni — a teljesség igénye nélkül.

A műszaki nevelés első szakasza — a játékok révén — az óvodában és napköziben valósul meg. Ez a folyamat otthon, a „második iskolában“ folytatódik. A modern hírközlő eszközök — főleg a televízió — gyors elterjedésével az otthoni nevelés valamennyi területén mind nagyobb szerephez jutnak. Növekszik jelentőségük a műszaki nevelés szempontjából is.

A második szakasz a kisiskolás kor. Ebben a játékjellegnek össze kell olvadnia a tanulással, úgy, hogy a játéknak még mindig nagy legyen a részaránya. Emellett azonban mind hangsúlyozottabbá válnék a tanító irányító szerepe. A cél a műszaki tapasztalatszerzés, valamint az, hogy tanulóink a játék folyamán mind nagyobb mértékben ismerjék meg a műszaki nyelvezetet. Természetesen játékon itt főleg tanulójátékot értek. E folyamat következményeként a tanulók zökkenőmentesen térhetnek át a szabályok, képletek birodalmába. A jelenleginél jóval kevésbé érzik így a tanulási kényszert, s nem történik meg, hogy jelentős részük visszasírja a napközit.

A harmadik szakasz a tízosztályos iskola felsőbb osztályaiban valósul meg. Itt fokozottabb szerephez jutnak a műszaki körök. Az eddiginél jelentősebb mértékben be kellene avatnunk tanulóinkat a barkácsolásba, az amatőr munkába. E szakasz magasabb szinten folytatódna a középiskolákban úgy, hogy mind fokozottabban érvényesülne a szakmai differenciálódás.

Végül az utolsó szakasz műszaki nevelése az iskolán kívüli területeken valósulna meg; különböző körök, amatőrök, valamint a széles körű tudományépítési formájában.

Amint látható, a műszaki nevelés magában foglalja a gyermekkori, serdülőkori és felnőttkori tanulást úgy, hogy ez a tízosztályos iskolában és főleg a középiskolában szakmai differenciálódáshoz vezessen, és így egyrészt lényegesen hozzájáruljon a pályaválasztás kérdésének megoldásához, de ösztönözze az egyéni, szakmán kívüli képességek kibontakozását is.

Általános vélemény, hogy nem méltányoljuk kellően a *korai* oktatásban rejlő műszaki nevelési lehetőségeket. Ezért is foglalkoznak mind többen a kisebb korosztállyal. Nálunk, ahol az óvodák, napközik széles hálózata működik, könnyebben elérhető, hogy a játékok révén a gyermek is nagyobb műszaki tapasztalatra tegyen szert.

Játékkiparunkban még mindig érvényesül a „játék a játékért“ elv. Igaz, az utóbbi években sok oktatójáték jelent meg. Az ilyen játékszerek azonban az egész állománynak még mindig csak kis százalékát alkotják. Sok a modell, de kevés a felnőtt technikához közelálló játékszer, ritka az olyan játékeszköz, amely számolásra-mérésre adna különböző lehetőséget. Hiányoznak a valódi gépek, berendezések csak méretekben különböző másai, a tanítógépek, politechnikai játékszerek, amelyek alapvető természettudományi ismeretek elsajátítását tennék lehetővé, amelyek mérnöki konstrukciós problémák felé irányítanak a gyermek figyelmét, amelyekkel nemcsak a tárgyakat, de a környezetet is modellezhessék. Még kevésbé talá-lunk félig kész játékszereket, amelyeket a gyermek vagy szülő maga készít el, noha e tekintetben szinte korlátlanok a lehetőségek. Nem lenne érdektelen a játékkölcsönzés gondolatával foglalkozni. Főleg a nagy és költséges játékok jönnének számításba, valamint azok, amelyek a gyermek fejlődése miatt csak rövid ideig használhatók. Szükséges lenne olyan játékkészletek kidolgozása, amelyekkel valamennyi óvodát, bölcsődét, napközit ellátnánk.

A középiskolában a technológia tantárgyának megszüntetése és a laboratóriumi gyakorlatok nagyobb méretű bevezetése pozitív megoldás. A hiba csupán az, hogy e gyakorlatok eddig megfelelő mérőműszerek és eszközök hiányában inkább fizikai kísérleteknek, mintsem gyakorlatoknak tekinthetők. Hiszen szabványozott, azonos típusú és megfelelő didaktikai jellegű mérőműszerek nélkül aligha képzelhető el tudományos nevelés. Műszerek nélkül nincs hibaszámítás és így nem vonhatók le következtetések a gyakorlat minőségi kivitelezése, az eredmények értékelése végett.

A műszaki nevelés, valamint a pályaválasztás szempontjából a műszaki köröknek jelentős a szerepük.

A pionírkörök újraindítása óta lapjaink jelentős sikerekről számoltak be. Úgy látszik, e tevékenység jó úton halad, gazdagodó témakörrel. Másrészt az iskolai programok megfelelő óraszámot irányoznak elő fém- és fémegymunkálásra. Jó volna, ha a tevékenység a liceumi körökben, valamint az iskolán kívüli körökben magasabb szinten, differenciáltabban folytatódna. Ezt az amatőrök szélesebb körű hálózatával, valamint a műszaki körökben egyes speciális ágakkal való foglalkozással lehetne megoldani (kibernetika, szabályozástechnika, szimulátorok, automatika, információelmélet). Úgy vélem, a tudományok gyors fejlődéséből adódó differenciálódás is megköveteli a differenciált foglalkoztatást. Mivel egy liceumon belül is több szaktanár működik, helyes munkaerőgazdálkodással e területen már jelenleg is sok minden megvalósítható volna.

Eddigi tapasztalataim azt igazolják, hogy a műszaki körök jelentősen hozzájárulhatnak a tanszerek gyarapításához, a laboratóriumi gyakorlatok hatékonyságának növeléséhez. Ezzel egyidőben, a gyakorlati eredmények felkeltik a diákokban a szélesebb körű érdeklődést a szakirodalom iránt. E körű tevékenységben jól összekapcsolható az elmélet a gyakorlattal.

Úgy vélem, e köröket (és más tárgyak köreit is) főleg a szombat délutáni napokon kellene megtartani. Gyakorlati jellegüknél fogva ezek aktív pihenési lehetőséget biztosítanak, másrészt e napon a tanulónak nem kell a másnapra való készülődés gondolatával foglalkoznia. A helyes az volna, hogy az egy bizonyos időpontra kitűzött körű tevékenységet semmi se zavarja meg. A körű munkának hagyomá-

nyossá kellene válnia, szokássá, tagjait a foglalkozás idején semmiféle más tevékenységre ne vegyék igénybe.

A körülmények nyíltak legyenek olyan értelemben, hogy más körök tagjai is látogathassák, minden kötelezettség nélkül, szakjuktól függetlenül. Így ismerkedne meg a jövő zenésze, biológusa, írója a kibernetikával, információelmélettel, szabályozástechnikával, a jövő fizikusa az irodalom és művészet problémáival. Ez megteremtené a tanulóknak a határtudományi kérdésekbe való betekintést.

A korunkra jellemző differenciálódási és integrálódási folyamat kihat a szakirodalomra is. Ezzel magyarázzuk, hogy számos országban a fizikaszakos tanároknak külön szaklapjuk van. A szakpedagógiai kérdéseken kívül a fizikatanárnak ismernie kell a fizikai kutatások eredményeit, azok technikai alkalmazásait, a fizika-és technikatörténetet. Másrészt a jólinformáltsághoz szükséges, hogy a szaklap tartalmazzon minél több, a „termelő”-munkájával összefüggő hasznosíthatót, újat, váratlant. Legyen ez az információátvitel gyors és hozzáférhető.

Nos, ha ilyen szempontból vizsgáljuk hazai lapjainkat, megállapíthatjuk, még mindig túlzott mértékben érvényesül az enciklopédikus jelleg, nem eléggé differenciáltak. Kevés bennük a tanár közvetlen termelőmunkájával kapcsolatos anyag, majdnem teljesen hiányzik a tanszerekhez fűződő írás, noha számos értekezleten bírálták az e téren megmutatkozó egy helyben topogást. Emiatt a kísérletező tanár csak kollégáival való közvetlen kapcsolata révén szerezhet tudomást egyik-másik megoldásról. Ezért a megfelelő szaklapok mellett érdemes lenne foglalkozni az évkönyvek gondolatával több okból is. Ha az évkönyvek felölelnék az oktató-nevelő folyamat valamennyi területét, általános képet szolgáltatnának egy iskola egész évi tevékenységéről. Cseréjükkel az iskolák kölcsönös megismerése, információcseréje válna lehetővé.

Ha felmérjük a könyvtárainkban található hazai és külföldi műszaki könyveket, megállapíthatjuk, hogy ezek csak igen kis töredékét alkotják a többi anyagnak. Főleg a szélesebb olvasóközönséget érdeklő népszerűsítő könyvek hiányoznak.

Salló Ervin az „Előrebemegjelent régebbi cikkében említi, hogy az egyik nagyváradi iskola tanulói nagy tájékozatlanságot árultak el a hazai magyar nemzetiségű tudósok, jeles emberek ismeretében. A cikket olvasva — megvallom — magam is pirultam, mert hasonló helyzetbe kerülhettem volna. Mi, az ifjabb generáció nem rendelkezünk ilyen ismeretekkel, hiszen évtizedek óta nem jelent meg efféle munka. Ezért is lenne szükséges olyan technikatörténeti mű kiadása, amelyben a külföldi eredmények mellett a hazaiak is helyet kapnának, s természetesen a magyar nemzetiségű jelesek is.

A barkácsolás terén legnagyobbak a hiányosságaink. Az ezermesterség ma már nemcsak hobby, öncélú foglalatosság, hanem az ipari fejlődés alapján kialakult szükséglet s mind nagyobb teret hódít. Fejlettségi fokát illetően két szakaszra oszlik: a barkácsolás népszerűsítése, valamint a barkácsolás szükségességét és hasznosságát felismerő közönség igényeinek maximális kielégítése.

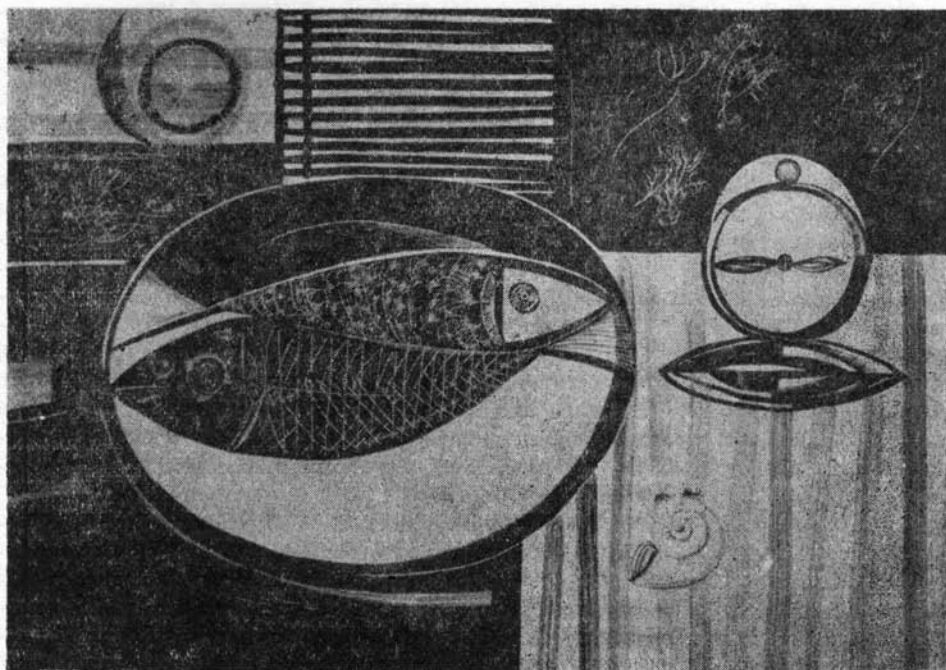
Még a kezdetnél tartunk. A múlt évben jelent meg a csupán 200 lejért kapható igen ötletes kis lakatos-készlet. Barkácsolásra kitűnően felhasználható. Mégis kevés az iránta mutatkozó érdeklődés, noha a tapasztalatok azt mutatják, hogy még a saját házzal rendelkezőknek sincsenek meg a legszükségesebb szerszámaik.

A szülők körében nagyobb propaganda-tevékenységet kellene kifejtenünk a barkácsolás érdekében, hiszen előfordul, hogy a szülők nem engedik gyermeküket barkácsolni. Egy nyári vakáció után négy osztályban végeztem felmérést a tanulók nyári tevékenységéről. A 112 tanulóból csupán 24 foglalkozott barkácsolással, és ezek között is alig akadt szenvedélyes barkácsoló, noha a magánház építése és épségben

tartása, valamint a „régiből újat“-mozgalom bőven nyújtana erre lehetőséget. A megoldás tehát a megfelelő elméleti információs anyag megteremtése mellett a barkácsüzletek hálózatának létrehozása, a nagyobb népszerűsítés és a minimális anyag biztosítása.

Lapjaink bőven foglalkoztak az utóbbi évben a közművelődés kérdéseivel. Ez érthető is, hiszen a hírközlő eszközök elterjedése, a falu modernizálása új közművelődési-tudománynépszerűsítési formákat kíván. A kérdést akár a barkácsolás, akár a falu korszerűsödése vagy a közművelődés szempontjából tekintjük, világos, hogy hazai magyar gyermek- és ifjúsági lapjainkban, már a *Napsugár*, de főleg a *Jóbarát* és az *Ifjúmunkás* hasábjain, de napilapjainkban is egyre fontosabb az olyan rovat, amely széles ifjúsági és szülői olvasóközönséghez szólva legfőbb terjesztője lehetne a műszaki ismereteknek. E rovatban foglalkozni kell — megfelelő fokon — tudománynépszerűsítéssel, technikával, barkácsolással, háztartási gépek karbantartási problémáival, valamint az udvar és kert rendezésével. Az olvasók legjobb ötleteinek díjazásával — ez máshol is jól bevált szokás — széles közönséget vonzana, tájékoztatna az anyagok beszerzési lehetőségeiről, támogatná a „régiből újat“ mozgalmat.

Vonház József

Pluđer Sándor: Halas csendélet

Vasile Pârvan levele László Ferenc halálára

Kovászna megye Művelődés- és Művészeti Bizottsága novemberben rendezte meg a Sepsiszentgyörgyi Múzeum megalapításának 90. évfordulóját, számos román és magyar történelmi, néprajzi és természetrajzi előadó bevonásával. Ebből az alkalomból ismertetjük Vasile Pârvan nemes megnyilatkozását, mely fényt vet a jubiláló múzeum és a román tudományosság hagyományos kapcsolatára. A Pârvan-levél közreadója, László Attila iasi-i egyetemi tanársegéd, régész, az egykori múzeumigazgató, László Ferenc nemzetközi nevű régész unokája.

Kilencven évvel ezelőtt, 1879. szeptember 15-én özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emilia Háromszék, Csík és Udvarhely vármegye székely közösségének adományozta az imecsfalvi kúriában 1875-ben létrehozott családi gyűjteményét. Így született meg a sepsiszentgyörgyi múzeum, melynek méltó hajlékot Kós Károly emelt 1911—1912-ben. A múzeum Erdély egyik legjelentősebb ilyen intézménye lett, s hogy hírneve hamarosan az országhatárokat is túlszárnyalta, az javarészt László Ferenc érdeme.

László Ferenc (1873—1925) természetrajz-földrajzot hallgatott a kolozsvári egyetemen. Itt doktorált 1896-ban, majd egy ideig tanársegédként dolgozott. Szülővárosába. Sepsiszentgyörgyre visszatérve a Székely Mikó Kollégium tanára, majd 1901-től a helybeli híres múzeum igazgató-öre lesz. Múzeumi pályája kezdetén, eredeti képzettségénél fogva főképp a természetrajzi meg a néprajzi gyűjteményt gyarapította, rendszerezte. 1907-től, az erődsí ásátások 1904 óta tervezett megkezdésétől alkotóereje legjavát az ősrégészetnek szentelte. Az első között alkalmazta nálunk a felületi feltárás módszerét: az addig leginkább használatos néhány négyzetméteres aknák helyett nagy felületeket, egész lakóház-együtteseket tárt fel aprólékos gondal. Nem mellőzte a bronz- és vaskor tanulmányozását sem, ám életművének gerince a késő-újabbkőkori erődsí jellegű festett agyagművesség háromszéki településeinek felkutatása és feltárása. Húsznál is több ilyen telepet kutatott fel, s sepsiszentgyörgyi, oltzemi, de kiváltképpen a nagy nemzetközi visszhangot keltő erődsí ásatásaival egyszeriben ismertté tette nevét, múzeumát s szűkebb pátriáját. Életét, művét tragikus hirtelenséggel törte derékba a halál. 1925. szeptember 16-án hunyt el, alig 52 esztendőskorában. Halálát az angol V. Gordon Childe az európai őstörténetet ért súlyos csapásnak minősíti, kiemelve háromszéki ásatásainak országhatárokat túllépő, egyetemes őstörténeti jelentőségét.

A László Ferenc halála alkalmából íródott, alább közlendő levél szerzője Vasile Pârvan (1882—1927), a román régészet és ókortudomány mai napig is legkiemelkedőbb alakja: szakterületén új csapásokat nyitó tudós, a régészeti kutatómunka szervezője, irányítója, a modern román régészeti iskola megteremtője, szakfolyóiratok, kiadványok kezdeményezője, elindítója. Nem célunk e helyen életművét méltatnunk, levele kapcsán csupán Pârvan és a magyar régészettudomány bensőséges kapcsolatára szeretnénk utalni. Művét (s különösen a monumentális *Geticát*, mely-

ben a dáciai római hódítást megelőző évezred történetét és régészeti hagyatékát tekinti át) nem is alkothatta volna meg az 1918 előtti Magyarországon már javában virágzó régészeti kutatások eredményeinek számbavétele nélkül. Megtanul magyarul, s hogy mennyire sikerült gyümölcösöztetnie a magyar régészet eredményeit, ahhoz elég taláalomra felütnünk a *Getica*, a *Dacia* kötetét vagy Párvan más művét. A háború után igyekezett munkatársi kapcsolatokat teremteni az erdélyi magyar régészekkel. Az általa megindított *Dacia* című szakfolyóirat I. kötetében (1924-es évszámmal 1927-ben jelent meg) román és külföldi tudósok mellett például Ferenczi Sándor, László Ferenc és Roska Márton nevével is találkozunk. Párvan nagy figyelmet szentel az erdélyi gyűjtemények anyagának, számos múzeumot és lelőhelyet személyesen is meglátogat. 1925 augusztusában, alig egy hónappal László Ferenc halála előtt, együtt tekintik meg az akkor már európai hírű erődsi őstelepet, s Párvan kegyelettel emlékszik vissza László magávalragadó magyarázatára.

Itt közreadandó levelében tett ígéretéhez híven Párvan tiszteletbeli helyen közölte folyóiratában László Ferencnek az erődsi festett edényekről szóló posztumusz tanulmányát (*Les types de vases peints d'Ariuşd*), s a legnagyobb tisztelet és becsülés hangján maga írt nekrológot is a *Dacia* I. kötetébe. Jelképnek is tekinthetjük: az első román régészeti szemle első kötetét egy erdélyi magyar régész tanulmánya nyitja s a róla szóló megemlékezés zárja.

Következik Párvan saját kezével írott, 1925. szeptember 20-án Bukarestben kelt levele fordításomban:

Uraim,

Mély sajnálattal csak ma, vasárnap szereztünk tudomást a kiváló tanár és régész, igen tisztelt munkatársunk, Dr. László Ferenc jóvátehetetlen elvesztéséről. Épp tegnapelőtt, amikor László már nem volt közöttünk, én munkásságát magasztaltam a Román Akadémián.

Túl későn értesülvén, hogy még a gyászszertartáson is részt vehessünk, kérjük, szíveskedjenek a Román Akadémia, a Nemzeti Múzeum s a magunk részéről őszinte és megindult részvétünket tolmácsolni:

a László családnak

a Sepsiszentgyörgyi Múzeum Igazgatóságának

a Református Mikó Kollégiumnak, és

a sepsiszentgyörgyi Református Egyháznak.

Részünkről nemcsak tiszteletbeli helyen fogjuk közölni néhány munkatársunk tanulmányát az erődsi edényekről, melyet a Dacia című folyóirat számára küldött, hanem megírjuk a nekrológot is, melyet az ősrégészet terén kifejtett szép tevékenységével a megboldogult kiérdemelt, s emlékét kitörölhetetlenül megőrizzük.

Kérjük, Tisztelt Uraim, fogadják legelevenebb részvétünk biztosítékát a csapásban, mely megpróbálta Önöket.

Vasile Párvan

a Román Akadémia Főtitkára

a bukaresti Nemzeti Múzeum Igazgatója

A levél ACADEMIA ROMÂNĂ fejlécű, MAIL MILL vízjeggyel ellátott, 14×22 centiméter nagyságú, kettéhajtott iv 1. és 3. lapjára íródott. A dokumentum a László család birtokában van.

László Attila

Monológ vagy párbeszéd?

Ez a rovat — már címénél, rendeltetésénél fogva — szellemi kapcsolatokat, szembesítéseket hivatott ösztönözni. Mondhatnám, per definitio- nem monológ-ellenes. Persze, nem ama meditációk elől zárkózunk el, amelyek benső vívódásokkal és útkeresésekkel oly gyakran kísérik az alkotók, a gondolkodó emberek küzdelmét a valóság fogalmi megragad-ásáért. Ezek egyébként igen gyakran párbeszédnek önmagukkal s az ellentmondások világgal. Az ilyen „monológ” termékeny és termékenyítő. Jaj azonban annak a művelődésnek, jaj annak az irodalomnak és tudománynak, melynek művelői sohasem találkozó vagy csak ritkán érintkező törekvéseket képviselnek.

A szellemi munkamegosztás egyre szűkebb pászmáin ügyködők szemellenzős, önelégült elszigetelődése egymástól komoly veszélyeket rejt magában, különösen manapság, az interferenciák, a tudományok és alkotási ágazatok közötti kölcsönhatások, határterületek sokasodásának korában. És még nagyobb ez a veszély, ha tünetei egy olyan nagyságú népcsoport kultúrájában mutatkoznak, mint a romániai magyarság. Az elzárkózás mindig sorvasztóan hat; a betekosodás, a vidékiesség, a szakmai torzulások melegágya. Művelődésünk legjobb hagyományai viszont a honiség és európaiság szerencsés ötvözetének, az enciklopédizmus, a szakmai elmélyülés szintézisének jegyében fogantak. Jól tudom, a XX. század második felében a polihisztorság már rég avitt, túlhaladott magatartássá vált. Ebben az értelemben Brassai Sámuel öröksége például csak a kegyelet tárgya lehet. Élő tradícióként érvényesülhet azonban Apáczai Csere János enciklopédizmusával egyetemben, ha a sokoldalú érdeklődés, a különböző tudományos és kulturális törekvések felkarolása és szembesítése felől közeledünk hozzá.

Mindezt azoknak a monológoknak kapcsán vetem papírra, amelyeket — pro domo — hol a filozófusok, hol a természettudósok, hol pedig az írók mondanak el rendszerint brancs-bélieknek. Az olvasó viszont legtöbb esetben közömbös marad e belterjes szakmai elmefuttatásokkal szemben. A kölcsönös érdektelenség még olyan esetekben is szigetelő közegként hat, amikor a terítékre került kérdés közérdekű s már természeténél fogva „szakma-közi”. Itt van az irodalomközpontúság utóbbi időben megszelleltetett problémája. Napvilágot látott néhány cikk, főként azoknak a tollából, akik ezt az egyoldalúságot kifogásolják, vagy enyhíteni kívánják. A visszhang azonban valahogy elmaradt. Az írók nem válaszoltak. Az irodalmi lapok szerkesztői sem vették fel a kesztyűt. Nem született vita, nem alakult ki a párbeszéd, amelyre

pedig e vonatkozásban is oly nagy szükség lenne művelődésünk további fejlődése végett.

Kit hibáztassunk? Az írókat, szerkesztőket, vagy talán a probléma megfogalmazóit? És miért hallgat a közönség, noha, hogy úgy mondjam, az ő bőrére megy a vásár? Ennyire elszoktunk volna a komoly vitától? Pedig milyen késhegyre menő polémiák zajlanak oldalakon át, hetilapok és folyóiratok egymást követő számaiban sokszor tucatrendű, gyakran ezoterikus kérdések körül, tág teret engedve sokszor a személyi elfogultságoknak és kicsinyes ambícióknak. (E kritikai megjegyzések természetesen a Korunkra is vonatkoznak.)

Ha irodalmi lapjaink szerepét vizsgáljuk a korszerű szocialista nemzetiségi tudat alakításában, nem lehet észre nem vennünk a tájékozódásukban, tematikájukban mutatkozó beszűkülést. Talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy alig akad Európa-szerte (a kifejezett szakközölnyöktől eltekintve) olyan irodalmi publikáció, amely annyira mellőzné a tudomány, a filozófia, a szociológia időszerű kérdéseit, mint az Utunk vagy az Igaz Szó. Az Előre (egyébként jól szerkesztett) vasárnapi mellékletét is ez az elzárkózás jellemzi. Pedig milyen sokat tehetnének a nagy példányszámban megjelenő napi- és hetilapok a modern világnézeti és tudományos műveltség fejlesztéséért. Nézzünk csak körül egy kicsit az országban. A Románia Literară rendszeresen közöl bölcséleti és társadalomtudományi cikkeket, a vidéki román kulturális sajtót sem akadályozza e törekvésében a Contemporanul ismert széles profilja. Hivatkozhatnék külföldi példákra is a Lettres françaises-től a Kortársig. De talán nem is ez a döntő. Meggyőzőbb érvek tartom, hogy a romániai magyarság létérdekei, korszerű művelődésének parancsoló követelményei igénylik a sokoldalú tájékozódást, állásfoglalást és lépéstartást a tudományos-műszaki forradalom, a nagy társadalmi metamorfózisok sorsdöntő kérdéseiben.

A Korunk egymaga nem tudja kielégíteni ezt a szükségletet, nem kompenzálhatja a máris aggasztó lemaradást értelmiségünk képzettségében. Évekkel ezelőtt C. P. Snow nagy vitákat kiváltó tanulmányában figyelmeztetett a humán és a természettudományos műveltség elszakadására. Mintha — mutatis mutandis — valamilyen hasonló jelenség mutatkozna most nálunk is; úr támadt értelmiségünk felkészültségében, érdeklődésében az egyre jobban felparcellázódó szakmai ismeretek és a szinte kizárólagos irodalmi betájoltság között. Ez az egyoldalúság már-már írástudóink értelmiségi mivoltát érinti. Az értelmiség helyével és szerepével foglalkozók között egyre nagyobb tért hódít ugyanis az a — szerintem helyes — felfogás, hogy különbséget kell tenni a művelődés alkotó, aktív hordozói, valamint ama szakemberek között, akik a társadalmi élet különböző területein technikai-végrehajtó funkciókat töltenek be. Értelmiséginek hovatovább csak az számít, aki — az adott társadalomban — sokoldalú műveltség birtokában haladó-humanista szellemű tevékenységet fejt ki.

A szakbarbár nyilván nem sorolható e kategóriába. Az is igaz, hogy az irodalmat kedvelő, a művészetek iránt érdeklődő orvos, agronómus, mérnök és technikus mindennek nevezhető, csak szakbarbárnak nem. De az a bizonyos haladó-humanista szellemű elkötelezettség, ami egyre

inkább a mai értelmiség meghatározó kritériumává válik, feltételezi és megköveteli a tájékozottságot, sőt az állásfoglalást korunk nagy társadalmi és ideológiai problémáiban.

Ha elemezni próbáljuk az említett tendencia kialakulását, nem hagyhatjuk figyelmen kívül — többek között — azt a körülményt sem, hogy az irodalmi lapjaink és mellékleteink szerkesztésében észlelhető elzárkózás eredetileg valamilyen védekezés is lehetett a tantételeket visszakerőrdőző cikkekkel szemben. Úgy érzem, ez a jogos önvédelem azonban ma már elvesztette kezdeti szerepét. Nagy általánosságban tárgytalanná vált. Magyar nyelvű bölceleti, szociológiai és politológiai irodalmunk megszabadul a dogmatizmus, az apologetika béklyóitól és egyre inkább eleget tud tenni a szocialista nemzetiségi tudat alakításában, a haladó-humanista elkötelezettségű értelmiségi műveltsége gyarapításában reáháruló feladatoknak. Ezt az ígéretes kibontakozást viszont támogatni kell — a sürgető társadalmi rendelés szerkesztői közvetítésével is.

Nem irodalmunk tudatformáló, az önismeretet elősegítő szerepének tagadásáról vagy alábecsüléséről van szó. Ellenkezőleg, szívből kívánom e funkcióink minél hatékonyabb érvényesülését és szent meggyőződésemet, hogy jó úton halad e kívánt irányba. A Korunk tudatosan is támogatta annak a gondolati lírának és prózának a fellépését, amelytől elválaszthatatlan a filozofikum és epikum. Sajnos, egyelőre még csak ritkán van azonban alkalmunk a mai valóságot hitelesen, magas művészi színvonalon kifejező riportot, a dokumentáris irodalom valamely műfajához tartozó írást közölni. Ha kétségbevonhatatlanul megállapítható a bölceleti és etikai ihletés jótékony hatása regény-, novella- és drámatermésünk legsikerültebb alkotásaiban, a szociológiai érdeklődés és tájékozottság hiánya már negatívan érződik a dokumentumirodalom lemaradásában és ez már irodalmunk korszerűségének, hatékonyságának rovására megy.

A valóság mindig összetettebb, többretű, mint róla alkotott képünk. Így van ez valószínűleg művelődésünk esetében is. Hiszen már a nagy filozófiai és etikai kérdéseket feszegető újabb irodalmi alkotások — Bálint Tibor, Méliusz József, Páskándi Géza, Papp Ferenc, Szász János és Székely János regényei, Kocsis István, Páskándi drámái, Bajor Andor lírai szatírái, Bretter György és Páskándi bölceleti-etikai indítékú esszéi (figyelmet érdemel Dános Miklós írása is a közelmúlt súlyos erkölcsi konfliktusairól) — jelzik, hogy ebben a vonatkozásban a termékeny kölcsönhatások nem maradtak eredmény nélkül. Mi sem akadályozza már filozófusainkat abban, hogy a bölcelet és etika kategóriái felől közeledjenek e művekhez; az irodalmi alkotások értelmezése a filozófiatörténet legjobb hagyományai, számos jeles kortárs gondolkodó állandó törekvései közé tartozik. Biztos vagyok ugyanakkor abban is, hogy társadalomkutatásunk fellendülése előbb vagy utóbb ismét felébreszti az írók vállalkozó kedvét is az átalakuló Erdély új felfedezésére, az egész ország gyorsan változó valóságának felmérésére. Ebben erősítenek meg a — számban csekély, de súlyban annál jelentősebb — művek, melyek közt első helyen kell említenünk Nagy István

és Méliusz József nagyszabású dokumentum-értékű önéletrajzi vállalkozását, valamint Sütő András készülő vallomásának a szülőföld múltját és jelenét annak sorskérdéseiben megelevenítő fejezeteit. Úttörő vállalkozásnak számít Beke György, Fodor Sándor és Mikó Imre közös munkája a szociográfiai hitelű „Orbán Balázs nyomában“ és Izsák László kísérlete egy galeri társadalomlélektani bemutatására.

Az irodalom-központúságot nem az írókkal szemben, hanem velük együtt kell feloldanunk a romániai magyarság korszerű, sokoldalú, gazdagon tagolódó művelődésének kiteljesítésében. Ez a törekvés ugyanakkor az egész ország kultúráját gazdagítja, amelynek művelődésünk is szerves része.

Sabattini

◆ A szerény megnyitó beszéd háziünnepségnek mondotta a Székelyföld nagy fia, Orbán Balázs emlékére Székelyudvarhelyen, a Művelődési Házban rendezett emlékesten. Az emlékezés beszédben és felolvasásban, hegedűversenyben és kamarazenében, népdalban és balladában egybeötvöződött nyolc műsorszáma azonban olyan színvonalat testesített meg, amely bárhol méltán sikert arathatott volna. Mikó Imre emlékbeszédének magvát az az életrajzi részlet alkotta, mely a Korunk 1968. 7. számában jelent meg a szülőföld szerelmeséről. Ez bővült — messzebb mutatón — Szülőföld és nagyvilág témakörre, kiegészítve a nagy tájleíró alakját a szűkebb provincia kereteiből. Szemlér Ferenc és Molnos Lajos versei két nemzedék benyomásaival voltak helytállásról és egyetemes emberiről, Kányádi Sándor poémája pedig alkalom volt arra, hogy az est 140 esztendővel ezelőtt született hősét ma is élő hatásában villantsa fel, a ma költőjéhez hasonlultan. Fodor Sándor a legendák földjén, a Nyikó mentén vezette végig hallgatóságát, azt az érzést sugallva, amely szerint a történelem legendák nélkül olyan, mint a virág illat nélkül, azokat egyetlen néptől sem lehet elvitatni, mert halhatatlanok. Beke György — ugyancsak Orbán Balázs nyomdokain — Apáczai Cseréhez intézett (képzeltbeli találkozáson fogant) vallomását olvasta fel, idézeteiben máig tanulságos hangsúlyokkal az anyanyelvi oktatás jelentőségéről.

A műsor második felében a szülőföld és nagyvilág kettősége ragyogott fel Balogh Ferenc hegedűversenyében (zongorán kísérte Kiss Judit). Székelyudvarhely művész-szülötte nemrég tért vissza amerikai körútról, s ezen az emlék-

A köztudatban, de még szakemberek körében is erősen tartja magát az a nézet, hogy naiv elképzelésekből és tudománytalan fantazmagóriákból a biológia Linné óta vált megalapozott, egzakt tudománnyá. Hasonlóképpen túloz az a Darwin és a darwinizmust fetisizáló felfogás, amely szerint csakis A fajok eredetének megjelenését (1859) lehet kiindulópontnak tekinteni. A valóság ennél sokkal bonyolultabb és árnyaltabb. Bogdan Stugren könyve* arra a nem könnyű feladatra vállalkozik, hogy a nézetek tarka sokféleségében rendet teremtsen. Címe szerint csupán a modern biológia egyik alap pillérének, az evolúció elvének századunkban kiteljesedett diadaláról értekeznek, valójában azonban a kérdés körül csoportosuló vagy csoportosítható problémáknak olyan átfogó, sokszempontú elemzését adja, hogy ennek hatósugara messze túlmutat saját szakterületén, és más tudományágak művelőinek tevékenységére is termékenyítőleg hat.

A könyv szemléletére a történeti-filozófiai hangütés a jellemző, mégis minden során érzik, hogy izzig-vérig biológus írta. Az első fejezet tulajdonképpen bevezető. Választott témájának egyetemes jelentőségét itt meghökkentően súlyos (de igaz!) adatok felsorakoztatásával húzza alá. Mert a biológiai evolúció törvényszerűségeinek mellőzése olyan katasztrófák árnyékát vetíti előre, hogy nem túlzás a szerző tragikomikusan csengő javaslata a „halálexír” fogalmának bevezetésére. A radioaktív szennyeződések hosszú távon ható genetikai ártalmait, a korszerű mezőgazdaság rovarirtó vegyszereinek nyaklók nélküli alkalmazása, a modern nagyipar melléktermékeinek levegőt, talajt és vizeket szennyező, egyre növekvő mennyisége — megannyi jelenség, amelyre a javasolt fogalom ráillik. Az élő és élettelen természet egyensúlyának fenntartása egyetlen módon lehetséges: a darwini elvek következetes tiszteletben tartásával. Legyen tehát a darwinizmus az embernek mint ipari nagyhatalomnak „külügyminisztere” a természettel folytatott csatározásaiban, nyilatkozzék — mérlegelve a lehetséges következményeket — jóval az alkalmazott tudományok hadseregének bevetése előtt! — teszi meg javaslatát Stugren —, különben az emberiség önkirtása rémlátók lázálmaiból valóságá válna.

Az evolúciós elméletek genealógiáját kutatva a biológia őstörténetének útvesztőiben a totemizmusig megy vissza Stugren. Vitatható álláspont, legalábbis a felhozott példa kevésbé meggyőző. Mert ugyan miért volna zseniálisabb evolucionista az a primitív madagaszkári törzs, amely totemállatának az áje-áje nevű véznaújju makit választotta, mint a természeti népek bármelyike a legkülönfélébb totemállatokkal.

* Stugren, Bogdan: *Evoluționismul în secolul 20. Certitudini, divergențe, idealuri. Editura politică București, 1969.*

vagy mondjuk az albán szkipetárok ősei, akik a sas fiainak vallották magukat? A konvergencia itt látszólagos és alighanem merő véletlen. A történelmi idők kapuján átlépve viszont annál megnyerőbb nagyvonalúsággal foglalja egységbe, osztályozza és csoportosítja a szerző azt a hatalmas ismeretanyagot, amely a transzformizmus előzményének tekinthető.

Már az ókor és a középkor tudománytörténeti ártérkélezése is érdekes. Ráirányítja a figyelmet arra a tényre, hogy a közfelfogással ellentétben a fixizmus és a kreacionizmus tana ezekben a sötétnek nevezett évszázadokban nem állt olyan sziklaszárdán, amint azt az egymást ismétlő tankönyvek tanították. Az arab filozófusok gradációs elméletei, az iszlám mitológia talajából sarjadzva sok helyütt elvetik ugyan a sulykot, s az ásványoktól a növényeken, állatokon és az emberen át az angyalokig vezetik az evolúciós lépcsőzetet. Ez a bizarr természetfilozófia mégis figyelmet érdemel, mert sok rokon vonást mutat a leibnizi folytonosság elvével vagy a felvilágosodáskori természettudósok némelyikének felfogásával, sőt bevezeti a létért folyó küzdelem fogalmát is, amely később a darwini tanítás sarkköve lett. (A történeti hűség kedvéért persze hangsúlyoznunk kell, hogy Darwin az araboktól függetlenül, saját megfigyelései alapján jutott el koraszakos felfedezéséhez, hiszen a keresztény középkor Európájába ezek a tanok nem hatolhattak be, az újkor beköszöntére pedig már rég feledésbe merültek.)

Valódi világnézeti forradalmat a felvilágosodás korának gondolkodói hoztak, akik közül sokan (Diderot, Rousseau, Holbach, Voltaire) mint „zseniális dilettánsok“ az evolúciós gondolat csíráit is megfogalmazták, noha csupán „melléktermékként“ más, jelentősebbnek vélt tárgyról szóló tanulmányaikban. Paradoxonnak tűnik, de történeti tény, hogy e kor hívatóság természettudósai gazdag részeredményeik ellenére alig kullognak az enciklopédisták összességükben haladó és átfogó elméletei mögött. Linné nagyszerű rendszerének különös szépséghibája a túlhordottság, az, hogy már születésekor elavult volt, mivel a felvilágosodás századában, a nagy francia forradalom előestéjén a fixizmus és a kreacionizmus alapjaira építette *Systema Naturae*-ját. Mégis úgy érezzük, hogy Stugren könyve méltatlanul mellőzi (alig említi, s akkor sem érdeme szerint) a nagy svéd rendszerezőt, aki a kettős nevezéktan és osztály—rend—nem—faj egymás alá rendelt kategóriáinak megalkotásával kora legnagyobb biológusa volt, s fixista nézetei ellenére működése nélkül a későbbi evolucionista tanok kidolgozása lehetetlen lett volna.

Darwin és Lamarck, valamint a darwinizmus és a lamarckizmus viszonya sokat vitatott és máig sem egyértelműen lezárt kérdés. A közöttük lévő ellentét nem antagonisztikus, hiszen természetbölcseleti alapállásuk megegyezik, de a szerzett tulajdonságok öröklődésének mikéntjét elvileg másként magyarázzák: Lamarck a szükségszerűnek, Darwin pedig a véletlennek tulajdonít nagyobb jelentőséget. A molekuláris biológia és a modern genetika szemszögé-

esten olyat produkált, amelyet — saját szavaival — „Rockefeller százazeirért sem tudnék megismételni, mert itthon csakis ez a párszáz ember készítet-het önmagamat felülmúlni“. És mintha a bartóki Este a szé-kelyeknél sugárzott volna to-vább a többi műsorszámban is, a székely virágszál Szöcs Szolga Ibolya zenetanárú és Kostyák Imre kolozsvári tanár dalolásában, a Szaktanács Folkloregyüttesének ballada-előadásában. Élmény volt a Művelődési Ház kamarazene-kerének bemutatkozása a meg-hívott bukaresti, kolozsvári, marosvásárhelyi és temesvári vendégek számára. Vastaps ju-talmazta a 101 éves férfikórus műsorszámait; az „öregek“ tel-jesítménye még mindig az egy-kori „fiúmei szinten“ tartja magát, mindnyájunk öröme-re, de aggodalmára is: vajon új-rateremtődhet-e majd az if-jabb nemzedéket befogó, fel-frissült kórusmozgalommal?

téka

Studii de istorie a filozofiei universale I.

Az Akadémia Filozófiai Intézetének munkatársai szép kötetben bocsátották ki egy új sorozat első tanulmánykötetét, amelyben az egyetemes filozófiatörténet érdekes és a román szakirodalomban eddig nem érintett kérdéseivel foglalkoznak: a XX. század első felének filozófiai problémáival. Vasile Florescu a retorika helyét és rehabilitálását vizsgálja a jelenkori filozófiában; Al. Boboc a neokantianizmus történetfilozófiai és kultúrfilozófiai jelentőségével foglalkozik, s különösen a szellemtörténeti iskola olyan képviselőinek munkásságát ismerteti, mint Windelband és Rickert, valamint a marburgi neokantianusok (Cassirer, Cohen) tevékenységére tér ki részletesen. A többi tanulmány írói a neotomista Jacques Maritain ismeretelméletével, az egzisztencializmus sajátos irányzatát képviselő Gabriel Marcel filozófiai gondolkodásának alapelveivel, a regényíró Saint-Exupéry filozófiai antropológiájával foglalkoznak. Figyelemre méltó Al. Popescu tanulmánya az egzisztencialista pluralizmusról (Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Sartre) és az azóta elhunyt Stela Cernea írása az amerikai Robert King Merton „funkcionalista” szociológiai rendszeréről. (Editura Academiei R.S.R., 1969.)

Szele Péter

Győzni

A fiatal Szele Péter novel-lái jellegzetesen az indulás dokumentumai. Nem egyértelmű művészi dokumentumok, de találunk e Forrás-kötetben olyan írásokat, amelyeknek „Sturm und Drang”-jából jó

ből vizsgálódva Stugren világos okfejtéssel helyezi ezeket az összefüggéseket a maguk helyére, miközben az 50-es évek rossz emlékü vitáinak bírálataival egyértelmű és mértékadó ártértékelését nyújtja ennek a bonyolult problémakörnek is. A darwinizmusból kinövő „utóelméletek” (neodarwinizmus, ultradarwinizmus, weismannizmus) elemzése során pedig különös élességgel körvonalazza e biológiai irányzatok történetiségét és azt a tényt, hogy a maguk rendjén eme sokat ostorozott „vadhajtások” is hozzájárultak a fogalmak letisztulásához, az evolúció szintetikus elméletének kikristályosodásához.

Az örökléstan és a darwinizmus vizsgálatára szentelt passzusok rövidségük ellenére is érdekesek és gondolatébresztők. Kiderül, hogy Mendel törvényeinek újrafelfedezése a századfordulón jeladasként hatott: a biológusok két táborra szakadtak, s ez a megosztottság évtizedekig fennállt. Akadtak olyanok, akik a mendeli genetika következtéseit több vagy kevesebb jóhiszeműséggel a darwinizmus ellenében igyekeztek kiaknázni, s nem ritkán a darwinizmus csődjét proklamálták. Másrészt jeles evolucionista tudósok (Tyimirjavez, Racoviță) hajlottak arra, hogy az örökléstan eredményeit alábecsüljék vagy éppen elítéljék. Végső kiteljesedésében azonban ez a párharc nem értett sem Darwin, sem Mendel tanainak. Ellenkezőleg, siettetta azt a kristályosodási folyamatot, amelynek során világossá vált, hogy nincs közöttük elvi ellentét: a genetika feltárta evolúciós tényezőket, amelyek a populációk mai arculatát alakítják, lényegében azonosak a geológiai korok grandiózus változásait kiváltó okokkal. A darwinizmus sirásójának kikiáltott genetika tehát napjainkban az evolúció elméletének teljes megújulását eredményezte.

Külön említést érdemel a könyv második harmadába iktatott 6. fejezet. A hazai tudománytörténet régi adósságaiból igyekszik törleszteni, amikor felvázolja a román kutatók hozzájárulását az evolúció szintetikus elméletének kialakításához. Victor Babeş, Grigore Antipa vagy Emil Racoviță szorosabb értelemben vett szakterületük mellett természetfilozófiai állásfoglalásaik révén a darwinizmus hazai győzelméhez is számottevően járultak hozzá, a közelmúltban azonban jelentőségüket gyakran több-kevesebb torzítással tárgyalták a különféle tanulmányok és szakkönyvek. Hasonló volt a helyzet a kérdés filozófiai vetületének elbírálásában is. Vasile Contától Xenopolon és Lucian Blagán át Negulescuig és Rădulescu-Motruig valamennyi jelentős román gondolkodó hozzászólt az evolúciós elmélet körüli vitához. Sajnos — állapítja meg Stugren — az evolúciós elmélet filozófiai és biológiai között hiányzott a termékeny együttműködés, sőt a kölcsönösség ma sem elég aktív. Pedig a darwinizmus kísérleti-tudományos és filozófiai megalapozásának egységét más úton biztosítani nem lehet.

Napjaink evolúciós felfogására az elmélyülés jellemző, az a törekvés, hogy a fejlődés mikéntjének feltárásában lehetővé válik a molekuláris életfolyamatok szintjére. Így lehetővé válik az evolúció jelenének vizsgálata: a mikroevolúció részeredményeinek leírása és elvonatkoztatása. Az életfolyamatok bo-

nyolult összefüggéseinek korszerű leírásához sok-sok új fogalmat kellett bevezetni. Stugren könyvének nagy érdeme, hogy végig sikeresen oldja meg a nehéz kérdések közérthető leírását, s még az elvont fogalmak tömör magyarázata sem válik fárasztóvá.

téka

Gábor Dénes

Benedek Marcell életműve

Benedek Elek születésének száztizedik és halálának negyvenedik évfordulója évében távozott el örökre tőlünk a nagy mesemondó fia, Benedek Marcell. Vannak írók, akik egyetlen nagy művet hagynak az utókorra élő örökségül, de vannak olyan alkotók is, akik egy egész életművel neveltek és nevelnek nemzedékeket igaz emberségre, szülőföldjük szeretetére, a szépség kultuszára. Ez utóbbiak közé tartozott Benedek Elek és Benedek Marcell is. Az apát másfél század kötetével termékenység tekintetében fia több mint kétszáz fordításával és eredeti alkotásával felül is múlta. Jól tudjuk, hogy a termékenység még nem záloga a halhatatlanságnak. De azt is tudjuk, hogy Benedek Elek könyvei éppúgy „örök útítársai” minden új nemzedéknek, mint fia európai és magyar irodalmi műveltséget közvetítő művei, fordításai vagy tanulmányai.

Irodalomtörténetírásunk sokáig marad még adósa e két nagy író teljes életművének felmérésével. Benedek Elek és Benedek Marcell irodalmi munkásságának eddigi értelmezői az apa életművének a szülőföldhöz tapadását, fia írásainak elsősorban európaiságát emelték ki. Így akarva, nem akarva egy népi—urbánus ellentét magyarázódtat bele Benedek Elek és fia egymásba fonódó munkásságának értelmezésébe. Örömmel olvastam Faragó József nemrég az *Igaz Szóban* megjelent közleményét, mely már címében is új szempontot ígér: *Benedek Elek pályája a kisbaconi népmeséktől a népek mesevilágáig*. Elek apó európaiságát igazolva Faragó arra utal, hogy az apa „két frögymekétől: Máriától és Marcelltól kapott segítséget” a „színes mesekönyv” összeállításában. Az a meggyőződés, hogy Benedek Marcell életműve az apjái mély ismerete nélkül igazában alig érthető meg. A *Magyar író tragédiája 1929-ben* című könyve nemcsak lírai vallomás a halott apa emléke mellett, hanem mint minden korábbi és későbbi önéletrajz jellegű írása, saját emberi és írói életútjának titkait kereső mű is. A szülőföld vonzása a „Föl-földdobott kő”-t juttatja eszünkbe, a fia apja hivatástudatát követve zarándokol vissza a kisbaconi Benedek-kúriába, majd szülei sírjához új erőt, új hitet meríteni.

Ismertem Benedek Eleket és tanítványa, tisztelője, majd barátja voltam Benedek Marcellnek. Felejthetetlen élmény marad számomra Elek apó látogatása Monostori-úti házukban. Bátyám, Jancsó Béla, a

prózaíró is születhet. Mindenesetre igéretesebb az ilyen pályakezdés, amelynek feszültségét az erkölcsi dilemmák adják, semmint a sima „folyékony” mesélés, az anekdota könnyedsége. Egyik-másik novella regényt ígér — érdekes volna látni egy nagyobb művészi nektrugaszkodás eredményét. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Hodos László

Belső táj világgal

Folyóiratainkban való jelentkezése óta jó néhány év telt el, míg végre kötettel is — ha nem is Forrás-kötettel — az olvasók elé léphetett. Ha ez a kötet nem igazolja várakozásunkat, bizonyára annak is tulajdonítható, hogy (a szerző vallomása szerint) az 1961—1963 közötti termést gyűjtötte itt össze, amelyet azóta szerencsésen meghaladott. Programszerű nonkonformizmusa ezekben a régi versekben zavaros, erőltetett képekkel társul, noha majd mindegyik vers sorai mögül felcsillan a tehettség. Költészete azóta — úgy hisszük, egy ésszerűbb válogatás is ezt igazolná — jó irányban fejlődött. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Erich Maria Remarque

Három bajtárs

A Nyugaton a helyzet változatlan világhírű szerzője ezzel az 1938-ban írott regényével némi csalódást okoz hívei népes táborának. A húszas évek Németországának gazdasági és erkölcsi bizonytalanságérzete a háttere a szerelmi történetnek, melyben felismerjük azt a humánomot és őszinteséget, mely egykor Remarque-ot oly népszerűvé tette. Am az elnyújtott kompozí-

téka

ció és a helyenként giccses megoldások, melyeket alig old fel a nem túl ötletes humor, azt eredményezik, hogy a regény erőnyei még inkább kidomborítják hibáit. Ezeket a hibákat pedig mit sem segít a fordító Majtényi Erik igényes, kulturált nyelve. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Kádár János

Sarkos szavak

A vályúfaragó költőjét a Forrás második nemzedékének egyik legtehetségesebb szerzőjeként ismertük meg; prózaköte (Fénycsikok nyomában) nemcsak nyelvi szépségeivel, hanem valóságlátásával is igazolta várakozásunkat, ez a mostani, harmadik Kádár-könyv pedig egyszerre mutat költői és prózaírói erőnyeket. Noha a címlap csak verseket ígér, a kötet egészét jellemző természet-élmény prózai költeményekben is előtűnik áll. Képgazdagság és szigorúan pontos kifejezés fér meg egymás mellett Kádár János legjobb írásaiban — a „sarkos szavak” című rezdülések kifejezésére ugyancsak alkalmazsak. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Bernard Malamud

A segéd

A mai amerikai irodalom nálunk érdemtelenül kevésbé ismert regényírójának ez a könyve amolyan modern „bűn és bűnhődés”: Frank Alpine, a csavargó, miután részt vett a Moris Bober elleni rablótámadásban, jóvá akarja tenni bűnét, s megpróbál segíteni a New York-i éhthalmos kis zsidó fűszeresen. Kísérlete sikertelen ugyan, de közben az emberi életnek — az amerikai

Benedek Elek vezette írócsoport egyik leglelkesebb tagja volt. A házukban tartott összejövetelen részt vett Tamási Áron és Szentimrei Jenő is. Én Párizsból jöttem haza, s bár bátyám leveleiből a székely írócsoport minden tevékenységéről tudomásom volt, mégis e délutáni, óraking tartó kötetlen beszélgetés tárta fel előttem mint fiatal irodalomtörténész előtt élményszerűen azt a nagy munkát, amelyet Benedek Elek íróbarátai még az Erdélyi Helikon megalakulása előtt kifejtettek a nép felé fordulás, a falu és a kisváros életének megismerése terén. Benedek Marcellel először Budapesten találkoztam. De ekkor már csaknem minden könyvét ismertem s még egyetemi éveim alatt irodalomnépszerűsítő művei nyomán hasonló jellegű cikkeket kezdtem írni a romániai magyar szépirodalmi és ifjúsági lapokba. Az 1923-ban kiadott *Bevezetés az olvasás művészetébe* valóságos bibliám lett, s ma is azt vallom negyven évi tanári tapasztalatom nyomán, hogy csak Benedek Marcell magas igényű, de az irodalmat mindenkihez közelvivő módszere nevel igazán művelt olvasókat. Sok tucatnyi könyvének sikere bizonyítja ezt. A Kolozsvárt 1948-ban kiadott *Az irodalmi műveltség könyve* bevezetőjében találóan írja: „Az író egész életében ugyanazt a könyvet írja. Én is — ezt a könyvet írtam egész életemben. Szeretném hinni, hogy mindig jobban, teljesebben... Szeretem azt, amiről írtam: az irodalmi formában kifejezett életet.”

Utolsó, nem sokkal halála előtt megjelent népszerűsítő műve a kétkötetes *Világirodalom* volt. Közél hét évtizedes irodalmi munkássága kezdő korszakában, még 1912-ben jelentette meg Victor Hugóról írt nagy monográfiáját, utolsó nagy világirodalmi témájú műve; a *Shakespeare*, 1957-ben látott napvilágot. A világirodalom nagy alkotásainak népszerűsítése mellett Benedek Marcell ugyanolyan lelkesedéssel és tudással hozta a magyar olvasókhöz közel a klasszikus és modern magyar irodalom nagy értékeit. Ady-breviáriuma (1924) a rendkívül gazdag Ady-irodalomnak mindmáig egyik legkitűnőbb és legmaradandóbb hatású műve. A *modern magyar irodalom* (1924) is harcos kiállás volt az ellenforradalmi korszak kezdetén a modern magyar irodalom mellett. Benedek Marcell a népszerűsítés legkülönbözőbb formáit alkalmazta hosszú életpályája alatt. Közülük ma is rendkívül vonzó olvasmány a *Dél-sziget*, amelyben regényes formában mutatja be a magyar irodalom nagy értékeit.

Benedek Marcell kora ifjúságától kezdve a haladó polgári irodalom, művelődés és színházi kultúra híve volt. Ebben is apját követi, és nem véletlen, hogy már az első világháború előtti irodalmi tevékenysége szorosan köti őt a Nyugat íróinak táborához, a *Huszadik Század*hoz és a forradalmat előkészítő radikális mozgalmakhoz. 1904-ben Lukács Györggyel és Bánóczi Lászlóval létrehozta a Thália Társaságot, amelynek fő célja a színházi kultúra művészi színvonalának emelése, szociális tartalommal való telítése volt. Kiemelkedő érdeme a Tháliának, hogy először rendszeresítette a magyar színházak közül a munkáselőadásokat. A színházi kultúrához fűződő

korai kapcsolataival magyarázható, hogy haláláig munkásságának és érdeklődésének egyik központi területe a színház volt. Több eredeti drámán kívül neki köszönhetjük többek között Racine összes drámáinak, Romain Rolland forradalmi drámaciklusának fordítását. 1945-től 1947-ig a kolozsvári Magyar Színház dramaturgja és vendégrendezője. Nagy érdeme, hogy éppen a felszabadulás utáni esztendőekben, Janovics Jenő halála után a kolozsvári Magyar Színház művészi színvonalának megtartásához és továbbfejlesztéséhez páratlanul gazdag tudásával és a színpadi kultúra évtizedes ismeretével járult hozzá.

Ismeretes, hogy Benedek Marcellt a Magyar Tanácsköztársaság bukása után állásából elmozdították. Az írás és a fordítás maradt számára szinte élete végéig az egyetlen megélhetési lehetőség. Ez termékenységének egyik magyarázata. De ha csak ezzel értelmeznők végtelenül sokoldalú életművét, nem tudnók megérteni azt a sajátos szerepet, amelyet Benedek Marcell a XX. századi haladó magyar szellemi életben betöltött. Mi ihlette az író-több ezer cikke megírására, sok ezer előadás megtartására és több mint kétszáz kötet eredeti mű, fordítás, antológia megjelentetésére? Kétségtelenül nemcsak a megélhetési kényszer és az apjától örökölt írói termékenység vagy a kötelező kiadói, szerkesztői feladatok lelkiismeretes végrehajtásának szándéka. A magyar és világirodalmat népszerűsítő, a klasszikus és modern európai irodalom nagy alkotásait fordító, a lexikon-szerkesztő, az egyetemi tanár (és még oldalakon át sorolhatnók hét évtizedes tevékenysége területeit) az irodalmat és a műveltséget nemcsak rajongásig szerette, de mély meggyőződéssel hitt kora ifjúságától haláláig abban, hogy csak az igazi irodalom és a haladó műveltség képes az embereket jobbá tenni, átalakítani. Ez volt önzetlen nagy feladatvállalásaink titka, ezért dolgozott megvakulva is humanista eszményei valóra váltásáért.

Végül Benedek Marcellre emlékezve nem szabad elfelejtenünk szülőföldjéhez való hűségét sem. Aki 1963-ban kiadott *Naplómat olvasom* című önéletrajzát ismeri, vagy élete nagy sorsfordulóira gondol, tudja, hogy mennyi érzelmi és szellemi kapcsolat fűzte őt hozzánk. Bár egyetemi éveitől kezdve Budapesten élt, minden esztendőben megtette vándorútját Kisbaconba, a szülői házhoz. *Bevezetés az olvasás művészetébe* című könyve végén ezt olvassuk: „Áldás és békeség szálljon az apai házra, melynek födele alatt e könyvet befejeztem. Kisbacon, 1922. szeptember 15.” Szülei tragédiája még mélyebbé varázsolta szülőföldjével való kapcsolatát. 1944-ben, a német megszállás idején, hazaköltözik Kisbaconba, és 1945-ben a Bolyai Tudományegyetem meghívását elfogadva megkezdí egyetemi tanári munkásságát. Mint a bölcsészeti kar dékánja, naponta beszélgettem vele, tanúja voltam páratlanul nagy népszerűségének, csodálója a művelődés minden fontos területére kiterjedő feladatvállalásainak. 1945 és 1947 között kifejtett egyetemi nevelői és tudományos munkássága, közírói, lektori és dramaturgi tevékenysége mellett könyveket írt, szabadegyetemi előadásokat tartott és mindig szakított időt a diákokkal vagy a fiatal írókkal való egyéni foglal-

kisember életének különösen — olyan mélységei tárulnak fel az olvasó előtt, amely meggyőzőbb bármilyen hit szellemében fogant megváltás-eszménél. (Európa, 1969.)

Z. Ornea

Táránismul

A román szociológiai irodalom elhanyagolt ága volt a politikai pártok ideológiájának és történetének felmérése. Ornea tanulmánya a „táránizmus”, vagyis a román parasztpárt ideológiájának eredetét és különféle változatainak megjelenési formáit dolgozza fel. Lényegében a narodnyicizmus sajátos román megjelenési formáiról van szó. Spiru Haret intellektuális népisége, Stere poporanizmusa, Mihalache parasztszemlélete, Rădulescu-Motru „romanizmus”, a „Gindirea” csoport faszizmushoz vezető ideológiája és a szövetkezeti szocializmus eszméi egyaránt helyet kapnak benne. Ornea nyomon kíséri a „táránizmus” történetét 1880-tól 1938-ig, s az ideológiái és szociológiai törekvések mellett elemzi a nemzeti parasztpárton belüli politikai csoportosulások (Mihalache, Maniu, Vaida-Voevod, Lupu, Stere, Junian, Madgearu) ellentmondásait és ellentéteit, amelyek úgyszólván évente vezettek szakadásokhoz és átcsoportosulásokhoz. A szerző külön fejezetben foglalkozik Rădulescu-Motru szerepével a „táránizmus” ideológiájának kialakításában. (Editura politică, 1969.)

IV. Miedzynarodowe Biennale Exlibrisu Współczesnego

Az impozáns vármúzeum csúcstíves termeiben immár a IV. Malborki Nemzetközi

téka

Ex libris Biennalé ünnepségei és a vele kapcsolatos kiállítás is lezajlottak. A Malborki Múzeum gondozásában megjelentetett katalógus — a korábbiakhoz hasonlóan — „bibliofil csemegé”-nek tekinthető, olyan választékos ízléssel szerkesztett, pontos és részletes kiadvány.

A biennalék színvonala fölött igényes rendezőbizottság őrökköi. Részt venni rajta csak meghívásos alapon lehet. Ez a tény különös hangsúlyt ad a hazánk színeit egymagában képviselő Paulovics László szereplésének: három kiállított ex librise közül a katalógus egyet reprodukcióban is bemutat, s a szerző fényképét és rövid életrajzát is közli.

Számszerű megoszlás tekintetében a lengyelek vezetnek: 33 művészük jut szóhoz. A fennmaradó 37 helyen 12 európai ország 36 művésze osztozik. Bemutatott munkáik kitűnő izelítőt nyújtanak kontinensünk ex libris-kultúrájának mai állásáról, sőt, a brazil W. G. Nassi négy markáns fametszete arról ad hírt, hogy az óceán túlsó oldalán is vannak hívei ennek az intím műfajnak. (Museum Zamkowe w Malborku, 1969.)

Illyés Gyuláné — Illés Sándor — Jankovich Lajosné — Lányi Miklósné

Gyógypedagógiai pszichológia

A magyarországi szakkönyvek ez évi bukaresti kiállításán joggal keltett érdeklődést az Illyés Gyuláné szerkesztésében megjelent könyv gazdag tartalmával, technikai kivitelezésével. A szerzők — Illyés Gyuláné, Illés Sándor, Jankovich Lajosné és Lányi Miklósné — túllépve a csupán divatos vagy éppen csak kötelező szakmai áramlatokon, kiváló ötvözetben nyújtják mindazt, amit a tudományág elmélete és gyakorlata felhalmozott. Beható elemzését kapjuk a fo-

kozásra is. Fényt terjesztett, európaiságra és szülőföldszeretetre nevelt, mert tudta, hogy ez a legmélyebb kapocs, mely a népeket összeköti.

Budapestre távozása után is gyakran jött látogatóba hozzánk, és minden útjának végső állomása Kisbacon volt. Utoljára 1967 júliusában találkoztam a már évek óta megvakult Benedek Marcellel. Bátorral kerestem fel, s beszédünk tárgya — mi sem természetesebb — a kisbaconi út élményei, Benedek Elek emlékének idézése volt. Csodáltam lelki erjét, ahogy akár a múlttól, akár terveiről beszélt. De aki Benedek Marcellt ismerte, tudta, hogy a tervek mögött milyen akaraterő áll. Élete utolsó két évében hat nagyobb könyvet fejezett be. Még megérte azt az örömet, hogy kormányunk létrehozta Kisbaconban a Benedek Elek Emlékházat. Az ünnepséget üdvözlő sorai után pár nappal halt meg. De életműve — akárcsak édesapjáé — mindannyiunk közös öröksége, amelyet őriznünk és tovább adnunk kell.

Jancsó Elemér

Egy verselemző szimpozion tanulságai

Mi a műelemzés feladata, a leírás vagy az értékelés? Mi ezek között az összefüggés?

Hankiss Elemér vitaindítójának ezek a gondolatai is jelezhetik, milyen megélenkült, nemzetközi érdeklődés hatására hívta össze a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Stilisztikai és Verstani Bizottsága Budapesten ezt a verselemző szimpoziont. „Nem várhatunk többet, mint hogy a különböző nézetek megszólaljanak” — hangsúlyozta Barta János elnöki megnyitójában. Valóban, elsősorban a széles körű felmérés szándékát tükrözték a rendezés alapelvei, célkitűzése. Nagyszámú akadémikus, nyelvész, irodalomtörténész mellett a legkülönbözőbb módszerekkel kísérletező neves és kezdő kutató kapta kézhez az első részvételi felhívást, mely szerint a konferencia célja: „azoknak a nyelvi, stilisztikai, irodalomtörténeti, szociológiai, lélektani és más mozzanatoknak, törvényszerűségeknek tisztázása és esetleg valamiféle rendszerezése volna, amelyek szerepet játszanak a költői alkotás megformálásában.” A megadott közös feladat szerint minden egyes résztvevőnek a kijelölt két vers elemzése keretében (Kassák: *A ló meghal a madarak kirepülnek*; Babits: *Ősz és tavasz között*) egy-egy tetszőleges, fontosnak ítélt versteremtő elvet, mozzanatot kellett bemutatnia. A további összehangolás, a minél többoldalú megvilágítás végett a jelentkezőknek előbb módszerük megjelölését kellett beküldeniük, majd pedig előadásuk vázlatát, amely sokszorosítva jutott el valamennyi résztvevőhöz.

A megnyitó után először „maguk a költők szólaltak meg” — lemezről, elmondva megjelölt verseiket, majd (Barta János, Szépe György, Miklós Pál és

Szabolcsi Miklós elnöklete alatt) kezdetét vette a kétnapos program a következő referátumokkal:

1.

Hankiss Elemér: Vitaindító szempontok

Rónay György: A szimultanista ihletforma Kassák versében

Kovalovszky Miklós: Kassák versének stílusrétegei
Rába György: Párhuzamok és ellentétek a két versben

Baránszky-Jób László: Irodalmi formanyelv és költői élmény

Martinkó András: Próza, ritmikus próza, vers, szabad vers

Széles Klára: Vers-szerkezet Kassáknál és általában

2.

Gáldi László: Babits versének ritmikai elemzése

Kecskés András: Babits versének komplex metrikai elemzése

Papp Ferenc: Kassák versének nyelvi elemzése az Odra 1013 típusú elektronikus számológépen

Petőfi S. János: Kassák versének kompozicionális struktúrája

Török Gábor: Költői attitűd és nyelvi kifejezés

Simoncsics Péter: A vers mint dinamikus struktúra

3.

Ungvári Tamás: A „versidő“ problémája Babitsnál

Kuczka Péter: A „negatív formák“ szerepe az irodalmi alkotásban

Voigt Vilmos: A „kijelentés-matrix“ vizsgálata a két versben

Bojtár Endre: A Kassák-vers „tartalma“

4.

Vitányi Iván: Verselemzés a zenei funkció-tan alapján

Szegedy-Maszák Mihály: Szintaxis és zeneiség

Bernáth Árpád: A Kassák-vers embléma-szerkezete

Csuri Károly: A Kassák-vers motívum-szerkezete

Kanyó Zoltán: Irodalmi művek szemiotikai analízise

A pusztas felsorolás megidézni már azt a sokrétűséget, amely megnehezítette az ülések elnökeinek munkáját, különösen az egész ülészakot lezáró Szabolcsi Miklósét, a kutatások átfogó, szintetikus képének kialakításánál. Minden egyes felszólalás megérdemelné az egyedi bemutatást, s egyben izgalmas kérdések sűrűjébe vinne. Itt arra szorítokozunk, hogy a szimpozion „seregszemle“-jellegéből fakadó kérdéseket állítsuk előtérbe.

Éppen ez az úttörő vállalkozás, a különböző szakterületeken és módszerekkel folyó kutatások egymás mellé állítása sűrítette és kiemelte a megoldásra váró alapproblémák nagy részét. Így eleven élménye lehetett a szimpozion résztvevőinek az irodalomelmélet tudományos alapfogalmainak, pontos magyar szakkifejezéseinek égető hiánya. Egyéni kísérleteket hallhattunk ennek áthidalására — akár a klasszikussá vált poétikai, verstani fogalmak használatával (Gáldi László, Martinkó András), akár a

téka

gyatékosok minden típusa pszichológiai sajátosságainak, a gyógypedagógiai lélektani megismerés és tanácsadás, valamint a fogyatékosok munkalélektana sokrétű, egyéni-társadalmi vonatkozásainak. A korszerű fogalomtisztázás, rendszerezés e terület elméleti szintjén éppoly mértékben érdeme a szerzőknek, mint a módszerek, az értelmezési módok reális használhatóságának bemutatása. Egybevetve a könyv egészét a felhasznált és teljességre törekvő könyvészeti tájékoztatóval még jobban kidomborodik szintézis-jellege, annak ellenére, hogy e területen még sok a nézetkülönbség. A csak részben kidolgozott kézikönyv méltó folytatása az alkalmazott lélektan e területén folyó kutatásnak. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Istoria lumii în date

A román történelmi irodalom hagyományait követve és a nemzetközi tudományos világ ilyen irányú tevékenységébe beilleszkedve hasznos munkát végzett az Andrei Opetea akadémikus vezette szerzői kollektíva, amikor elkészítette a világtörténelem adatokba sűrített áttekintését. A munka értékes segítséget nyújt mind a nagyközönségnek, mind a szakembereknek az események, személyiségek időrendbeli helyének meghatározásában az emberi történelem egészét illetően. A gazdag forrásanyagra támaszkodó, több mint 600 lapra terjedő mű feldolgozza folyamatoságában és egyidejűségében a világtörténelem legjelentősebb politikai, gazdasági, kulturális, hadászati és más jellegű mozzanatait az őstársadalomtól napjainkig (1968. január 1-ig). Felöleli va-

téka

lamennyi nép történelmi útját, szoros összefüggésben az egyetemes emberi haladással, minden nép hozzájárulását az egész emberiség anyagi és szellemi javainak megteremtéséhez. A szerzők a periodizálásban a történelmi materializmus útmutatását követték, ugyanakkor tudatosan elhatárolták magukat az Európaközpontúság szemléletmódjától: ismertetésük az egész Föld lakosságára vonatkozik. A könyv jól áttekinthető adatokba foglalt panorámája az emberi civilizáció fejlődésének. A tényleges anyagot a világtörténelem kiemelkedő alakjainak — uralkodók, államfők, hadvezérek — országokkénti, kronológiai sorrendbe foglalt felsorolása és részletes névmutató egészíti ki. (Editura Enciclopedică Română, 1969.)

*Raul Călinescu
és munkaközössége*

Biogeografia României

Minden ország könyvkiadásában vannak kötetek, melyek megjelenése tudománytörténeti esemény. Ilyen esemény a Raul Călinescu vezette munkaközösség életföldrajzi munkájának megjelenése. A fejezetek az élőlények földrajzi elterjedésével foglalkozó tudomány romániai eredményeit foglalják össze, áttekintést nyújtanak a flóra, a fauna és a vegetáció viszonyairól; az élő világ történeti fejlődéséről az ország területén és helyzetéről a kontinens összképében. Öt külön fejezetben élettereként csoportosítva tárgyalja a hegy- és dombvidékek, síkságok, álló- és folyóvizek, a Fekete-tenger, valamint a barlangok állat- és növényvilágára vonatkozó legfontosabb ismereteket; végezetül összefoglalja az ember eddigi hatását

nyelvtudományt, annak modern kutatásait véve segítségül (Kovalovszky Miklós, Petőfi S. János, Papp Ferenc, Voigt Vilmos, Kanyó Zoltán), akár más művészeti ágak elméletéhez fordulva (Vitányi Iván, Szegedy-Maszák Mihály). De már ez a csoportosítás sem teljesen hű, mert a felsoroltakon belül is hangsúlyoznunk kell a terminusok *egyéni* alkalmazását, saját kombinációk szerepeltetését. S tán ez nevezhető legáltalánosabbnak: nyelvészet, filozófia, lélektan, és irodalomtörténet, verstan, stilszintika tapasztalatainak közös alkalmazására történt a legtöbb kísérlet (Rónay György, Baránszky-Jób László, Széles Klára, Török Gábor, Simoncsics Péter). Így az elemzők legtöbbje „maga kovácsolta szerszámokkal” dolgozott, kialakítva a maga szótárát, részben a nemzetközi szakirodalom terminusaiból válogatva, részben saját kategóriákat, megjelöléseket alkotva. Hallhattunk „alineáris versmodell”-ről, „szintaktikai kijelentés-matrix”-ról, „síkváltásos architektúra”-ról. Néhány kutató óvatosan már eleve egyetlen központi kategóriát választott, s aköré csoportosította mondanivalóját, referátumát pedig ennek meghatározásával kezdte (Bernáth Árpád: „emléma”, Csuri Károly: „motívum”). Nem véletlen, hogy általános tetszés fogadta ezt az eljárásmodot. S az sem véletlen, hogy a szimpozion egyik első, egyöntetű megállapodása éppen abban a kérdésben történt, hogy az „izmusok” (szürrealizmus, expresszionizmus és hasonló) a verselemzésben nem tekinthetők pontos, tudományos kategóriáknak.

De ha e terminológiai soknyelvűségben jelöljük meg a szimpozion egyik első jellemző vonását, egyben alaprobléma-felvetését is, ugyanakkor már beleütközhetünk egy másik, nem kevésbé feltűnő jelenségbe. Különös módon a kifejezések sokfélesége, a módszerek szerteágazása ellenére távol állt a szimpozion a bábeli zavartól. Meglepő könnyedséggel születtek közmegegyezések éppen az alaproblémák felismerésében, meghatározásában. Ilyen egyesség mutatkozott például az egzaktásra törekvésben. Az előadók kivétel nélkül tárgyiass kifejezésmodot kerestek, hallgatólag bekapcsolódva abba a folyamatos kísérlet-sorba, amely a természettudományokhoz hasonlóan a művészetek elméletében is az egyértelműség, bizonyíthatóság lehetőségeit kutatja. Ugyanígy a bemutatott elemző eljárások mindegyike illusztrációja lehetett Hankiss Elemér előrebocsátott jellemzésének: a XX. század elemző gyakorlata szembenáll a XIX. századéval, teljes műértelmezés, minden szempont figyelembevétele helyett egyetlen aspektusra koncentrál. Együttal e megváltozott gyakorlat alapos indokai is kiolvashatók a referátumokból, vitákból. Ezek a látszólag kommunikációt veszélyeztető, specializált, részletekbe menő analízisek — többségükben — intenzitásban nyerik meg azt, amit extenzitásban veszítenek. Így megfogalmazottan vagy kimondatlanul, a referátumok legtöbbjében ott feszültek a vers, az irodalmi mű lényegére vonatkozó állítások, hipotézisek, illetve e lényeg megközelítésének organikus elképzelései. Konkrét példák sora kívánkozna ide bizonyításul. Kiragadunk néhány ilyen állítást, definíciót, feltételezést, az előadás-vázlatok alapján.

Martinkó András szerint „az írásmű valamely funkció szolgálatában organizált, szervezett nyelv... A modern kor új szellemi struktúrákat teremtett, a szabad vers ezek egyike“. Rába György a „versek paradoxonára“ mutat rá mint „az adott struktúra megismerésének kiindulópontjára. Voigt Vilmos az eddigi „összehasonlító-formai elemzések“ után „összehasonlító-tartalmi elemzés“ lehetőségét keresi. Baránszky-Jób László szerint „a lírai költemény értékstruktúrája érzékenyen magán viseli az élet-situáció bélyegét: a társadalmi-történelmi szituációhoz való viszonyát és a költői életmű immanens fejlődésében, tehát a költői egyéniség fejlődésében elfoglalt helyét illetően is“. Szegedy-Maszák Mihály: „A zenei formák analógiájával való elemzés azért hasznos, mert figyelmeztet rá, hogy a költői nyelv — akár a zenei, és ellentétben az értekező-magyaró, tudományos nyelvvel — önmagát artikulálja. A költemény jelentése — akár a zenemű — jórészt immanens.“ E sorok írója a költői mű formateremtő elvét az esztétikai minőség hordozójaként fogja fel, olyan lényegként, amely a művet művé teszi, illetve jobb vagy rosszabb művé. Így hipotézise: „Minden műnek megvan a saját jelleme, amely speciális egységében, szerkezetében (struktúrájában: organikus voltában) egzisztál. S amely, minél jobb minőségű a mű, minél közelebb áll a »remekműhöz«, annál szervezettebb egység, annál könnyebben kimutatható, belső evidenciájában kézenfekvőbben megragadható.“

Ez a néhány idézet ízelítőt ad abból, hogy a módszerek sokrétűsége ellenére hogy tudtak érintkezni, ütközni, illetve kapcsolódni egymáshoz az olyannyira különböző elemző eljárások, s miképp kerülhettek előtérbe a mindenkor művészi alkotás közös, alapvető vonásai. Sok szó esett a különböző módon felfogott mű-elemek ismétlődéseiről, a ritmikus visszatérésekről egy-egy műben, a kompozícióról; a más-más módon értelmezett struktúrákról. A keretek megszabottsága nem adott módot a vélemény-cserék teljes kibontakozására, éppen a jelzésekre való leszűkítettség, a kényszerű tömörség, a szünetek hangulata, beszélgetései mutatták, mennyi minden maradt kimondatlanul. A speciális fejtegetések nyomán parázs viták támadtak, izgalmas kérdések vetődtek fel. Joggal tűnhetett úgy a résztvevők előtt, mintha a műelemzés sajátosan alkalmas lenne az irodalomtörténet égető, általános problémáinak megfogalmazására, s egyúttal a megoldás gyakorlati kísérleteinek felvonultatására is.

Mindez jelzi azt is, hogy a szimpózium előhangnak, előmunkálatnak tekinthető csupán. S ez indokolhatja azt is, hogy miért előzi meg fokozott várakozás a teljes és kiegészített anyag kötetben való megjelenését (az ülészak teljes vitaanyagát magnetofonon rögzítették). A kötet egyúttal a kísérlet folytatásának is biztató jele, amelynek következő lépéseként prózaelemző szimpóziumra kerül sor.

Széles Klára

téka

az ország élővilágára. A több száz bibliográfiai utalással kiegészített munka (melyet, sajnos, nem láttak el név- és tárgymutatóval) hasznos segédkönyve minden természetben dolgozó, természetismerő embernek. (Editura științifică, 1969.)

D. Popovici

Romantismul românesc Partea I-a

A román romantikáról szóló kötet a jeles szerző eddig kiadatlan hagyatékából merít: a XIX. század első felének irodalmát bemutató egyetemi kurzusát tartalmazza, nagyobb részt első nyomtatásban, néhány már előbb közölt tanulmány beiktatásával. A romantika meghatározásával és fejlődésének irányával foglalkozó rész után általános képet kapunk a román irodalmi életéről, és monografikus fejezeteket Heliade Rădulescu, Bolliac, Alexandrescu, Bolintineanu, Negruzzi, Kogălniceanu, Russo és mások alkotásáról. A Lyceum-sorozatban, Ioana Petrescu (egyetemi tanársegéd, a szerző leánya) gondozásában és Dan Simionescu professzor előszavával kiadott könyv a román irodalommal foglalkozók széles rétegeit érdekli. (Editura tineretului, 1969.)

Író-nő-e a nőíró?

Csak az ostobák ismernek kényes témákat; az elfogulatlanok csak érdekeseket ismernek el.

OSVÁT ERNŐ

Csak azért merek belevágni hosszú évek habozása után a kényes témák e legkényesebbjébe, mert épp az teszi mondandómat kockázatmentessé, amiért sokáig kockázatosnak tartottam: tudom, így is, úgy is félreértik. S azért értik félre, azért értem félre talán én is a „nőirodalom“ tárgykörébe vágó olvasmányaimat, tapasztalataimat, mert ebben a kérdésben mindenki elfogulatlannak érzi magát. Holott úgyszólván senki sem az.

Dehát beszéljenek a tények.

X. jelentékeny költőnő Y. nem kevésbé jelentékeny színésznőt méltató, igen szép cikkét azzal a vallomással vezeti be, hogy már rég megírta volna, ha nem tart attól, hogy női szolidaritásból eredő elfogultsággal vádolják majd. Az írás szerzőjének és tárgyának egyaránt vitathatatlan művészi erényei ismeretében először szinte felháborított a női kisebbség-érzetnek ez a leplezetlen megnyilatkozása. Mert hiszen kinek jutna eszébe, hogy egy férfi elismerését a vele történetesen azonos nemű művész teljesítménye iránt „férfi-szolidaritással“ magyarázza? A részrehajlásnak ez a fajtája sokkal természetesebb lehet ellenkező nemű személyek esetében...

Más. Z. ismert nevű esztéta Anna Seghersről szóló rádióelőadásában elismerően állapítja meg, hogy az író prózájának stílusából a legkevésbé sem lehet a szerző nemére következtetni. Ez egyébként igaz. Csakhogy ez önmagában éppúgy nem erény, mint ahogy nem feltétlen fogyatékos, ha valaki „férfiasan“ vagy „nőiesen“ ír — jól. Hiszen az irodalom — bár az alkotáslélektanban nem elhanyagolandó, de el se túlozandó a művész neme — elsősorban mégiscsak esztétikai, nem pedig szexuális tevékenység. George Sand — akit Balzac így nevezett: „La vache qui écrit“ (Az író tehén) — férfiruhában írt bűnrossz regényeket. George Eliot — valódi nevén Mary Ann Evans — férfi álnéven igen jókat, a Viktória-kor legintellektuálisabb, realista regényeit, melyeken a legjobb értelemben érződik a darwinizmus és a pozitívizmus elindította szellemi forradalom hatása. Az egyik tehetséges volt, a másik tehetségtelen, de mindketten szükségét érezték, hogy álnév vagy álöltözet segítségével nyerjenek bebocsáttatást az irodalomba, ahol női

voltukban kevés esélyük lehetett arra, hogy teljesítményüket komolyan vegyék.

Ma már a civilizált országokban a nőemancipáció hirdetése annyira nyitott kapuk döntésének tűnik, hogy maga a fogalom is legfennebb történeti munkákban és vicclapokban fordul elő. De a legnagyobb bók, amit írók kaphat — mint író, nem mint nő! —, hogy úgy ír, mint egy férfi. Mint milyen férfi? Mint egy tehetséges vagy mint egy tehetségtelen, mint egy közepszerű vagy mint egy zseniális férfi — ezt rendszerint elfelejtik tisztázni. Már-már úgy tűnik, mintha ez a főnév a minősítőjelző funkcióját töltené be, kritérium lenne, mérce, a versenyképesség szinonimája. Nem mindenkinél az.

Osvát Ernő például, a múlt század utolsó esztendejében, hogy egészen pontos legyenek: A Hét 1899. február 5-i számában egyenesen kiállhatatlannak érzi, ha „írók férfimodort affektálnak“. A kijelentés ürügye egy gyenge elbeszélés-kötet Herman Ottóné tollából. Oka viszont a Kisfaludy Társaságnak az a határozata, hogy márpedig nőket nem fogad a soraiba (nem is igen volt kit: Kaffka Margit éppen tizenkilenc éves volt ekkor), mely „elvi“ álláspontnak az igazán nem konzervatív Osvát leplezetlenül örül. „Milyen kellemetlen szó ez: nőíró — morfondírozgat maliciózusan —, és milyen ismeretlenül is bájos valaki egy író!“ S ha még ebből se értenének A Hét mindkét nembéli olvasói, a továbbiakban Herman Ottónét lovagiasan és kéréllhetetlenül kivégzi, megjegyezvén, hogy „...jeles író a szó kedves értelmében“...

Az egész mesterien megírt cikkben mindössze két sértő jelző fordul elő: a kedves és a bájos. Nem vitás, hogy Herman Ottóné nem volt méltó arra, hogy egy Osvát Ernő akár leírja is a nevét. Ha megtette — a tudatos, a megvesztegethetetlen, a hiper-igényes Osvát —, volt rá oka. Az ok a két jelző: a bájos és a kedves. Ilyen szavakkal udvarolni lehet, kritikát írni — komoly kritikát, komolyan rossz vagy komolyan jó könyvről — soha. Nem vérzik a szívem Herman Ottónéért. Hiányzik belőlem a női szolidaritás. Ha Osvát nyájasan és szellemesen kitessekelt egy dilettánst az irodalomból úgy, mintha látszólag befogadná — jól tette. Csakhogy a tehetségtelen nőíróval együtt Osvát szelíd lángpallosa tehetséges írónőket is kiűzött ebből a nem is olyan boldog Paradicsomból. Elyben minden nőt, aki nem tart igényt mint „bájos valaki“ holmi nyájaskodásra, hanem „affektálva“ vagy sem a „férfimodort“, egyenlő jogú és kötelességű (!) honpolgára kíván lenni az irodalmi „republikának“ — Bajza szavával —, mely nem ismerhet semmilyen diszkriminációt. Az irodalomban asszonynevét használó Herman Ottóné már azal is vétett e reszpublika törvényei ellen, hogy férje tudományos tekintélyével, vagyis idegen tollakkal ékeskedve próbálta megvesztegetni a közvéleményt. „Nőiesen“ viselkedett, ha úgy tetszik — s megkapta, amit érdemelt. Eljárása azonban, ha magyarázza is, nem menti az Osvátét.

Az irodalomban a finom hangulatok, a gazdag és bensőséges érzelmvilág, de még a sajátosan női problematika sem a nőírók kizárólagos kiváltsága. Az Anna Karenina, a Bovaryné, az Iszony, a Thérèse Desqueyroux szerzője férfi. No persze, ez azt is jelenthetné, hogy a férfiak a nőkről is többet tudnak, jobban írnak, mint maguk a nők. Csak az a kérdés, vajon az idézett regények íróit nemük vagy tehetségük tette képessé ilyen remekművek megalkotására? S vajon férfiak

közt a Tolsztoj, Flaubert, Németh László, Mauriac-méretű írókból éppen tizenkettő akadna egy tucatban?

Tagadhatatlan viszont, hogy általában, bár nem minden esetben, érvényes a nőírókra az, amit Szerb Antal állapított meg Kaffka Margitról: „Mint a legtöbb asszony-írónál, nála is érezni, hogy kevés dolgot talál ki, a legtöbb csakugyan megtörtént, regényei kulcsregények és vonzóerejüket női igazmondásuk adja meg.“ Megvallom, ez a fajta igazmondás, mely gyakran megy a művészi hitelesség rovására, inkább taszít, mint vonz. Okát nem annyira abban látom, hogy a nők képzeletére inkább hatna a valóság gravitációs ereje, képtelenné téve őket a művészi fikció súlytalanság-állapotára, a szabad lebegésre. Az irodalom mindig birkózás a valósággal, szerencsés esetben annak legyűrése, illetve birtokbavétele. Egy többbezeréves férfi-civilizáció közepette a nő számára már az is vívmány, ha el mer indulni, hogy feltérképezze világát, létét, sorsát, s őszintén vall felfedezéseiről. A legtöbb nő számára, legalább kezdetben, az írás egy neme a kihívásnak — innen a már-már tüntető önmutoztatás —, eszköz és nem cél, az ambíció gyakran inkább emancipatív, mint esztétikai indítékú. Ez mindenképpen a folyamat kezdetlegességére utal, még ha remekműveket hoz is létre. A passzivitás, az alárendeltség, amelyre a nőt történelmi-társadalmi helyzete ítélte (mondhatnám, egészen napjainkig), kifejlesztett benne egy olyan képességet, mely éppen az irodalmi alkotásban felbecsülhetetlen jelentőségű, és ez a megfigyelőképesség, a türelem, egyfajta alázat az élet apró tényei, a valóság iránt. A lázadás erkölcsi energiája mellett ez az, ami a legtehetségesebb nőírók művének megkülönböztetett értékét ad. Ha van női specifikum az irodalomban, amelynek, ismétlem, önmagában nincs „neme“ — hát ez az.

Mary McCartyt és Emily Brontét olvastam a közelmúltban. Az előbbit a felfedezés örömeivel — elbeszélő prózáját nem ismertem eddig, „csak“ néhány kitűnő esszéjét meg egy útinaplóját; az utóbbiról meg az Úvöltő szeleket újraolvasva kellett, régebbi benyomásaimat korrigálva, megállapítanom: zseniális író.

Ha már a véletlen úgy hozta, hogy két igen eltérő művészi alkatú írónőt nagyjából egyidőben olvastam, önként kínálkozott a tanulság, mely mint minden alapigazság: közhely. És ez már nem véletlen. Bár-hogy erőlködtem ugyanis, hogy valami jellegzetesen nőit találjak akár Mary McCarty tárgyilagos önéletrajzi visszaillesztésében, akár Bronté szertelenül romantikus regényében a sötét szenvedélyről, melyet ez a puritán papcsaládból származó vénlány igazán nem ismerhetett, minduntalan megfeledeztem a nemükről. Úgy látszik, bármilyen titokzatos erő a szexus, a tehetség még titokzatosabb. Amiről ezenfelül árulkodnak az olvasott művek: a két írónő származása (mindketten ír eredetűek), neveltetése, családi körülményei, az emberek, tájak, nézetek, amelyek hatottak, színezően, tehetségük kibontakozására, a kornak azok a szellemi-művészi áramlatai, melyek művük besorolását megkönnyítik — egytől egyig nagyobb szerepet kapnak írásaikban, mint az a tény, hogy történetesen nők. George Steiner, a mai angol kritika legeredetibb tehetsége, a Bronté-nővérek sötét romantikáját Victor Hugo, Balzac, Dickens, Schiller, Poe, Puskin egyes műveivel azonos hangulatok okán a XIX. század neogótikus atmoszférájú irodalmába utalja, McCarty okos

fegyelmű, természetes hangvételi analitikus prózája a még le sem zárt életműnek máris századunk klasszikus értékei között biztosít helyet. Mit bizonyít ez? A világon semmit, azon kívül, hogy a nők, feltéve, hogy tehetségesek, éppoly „alkalmasak” arra, hogy írók legyenek, mint a tehetséges férfiak. (Mindenesetre alkalmasabbak lehetnek már alkatiilag is, mint arra, hogy traktoristák legyenek vagy bányászok.)

Egy angol irodalomtörténet a negyvenes években — egyébként komoly, alapos munka — külön fejezetben tárgyalja a költőket, akár csak az íreket... Ezek is, azok is angolul írnak, dehát a szerzőnek feltehetőleg fejlett érzéke volt az ilyen vagy olyan kisebbség megkülönböztetésére. Arra, hogy nemzetének elsősorban angolszászok és férfiak művelte irodalmában ki az, aki bár „odatartozik” — de mégis „más” és miért...

Ha van „nőkérdés” az irodalomban, megoldása valószínűleg akkorra várható, amikor megszűnik a nők tudatában csakúgy, mint a férfiakéban a leplezett vagy bevallott megkülönböztetés, amikor az írónőt sem udvariatlanul, sem udvariasan nem kezelik kisebbségként.

Filesz. Júlia

Szöcs Agnes rajza

Hajdu Tibor

A Magyarországi
Tanácsköztársaság

A kötet az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság történetének első részletes tudományos feldolgozása. Ismerteti a Tanácsköztársaság katonai és diplomáciai sikon folytatott önvédelmi harcát, a belső ellenforradalom ellen vívott küzdelmeit. Részletesen taglalja a forradalom gazdasági építőmunkáját, az új társadalmi rend megalapozását, szociális vívmányait, kulturális-szellemi életét. Külön fejezetekben foglalkozik olyan kérdéscsoportokkal, mint a proletárdiktatúra szovjet államformájának konkrét alkalmazása, az egységes munkáspárt megteremtése, az ennek kebelében lezajló ideológiai viták, a párt mindennapi gyakorlati tevékenysége. A munka a témával foglalkozó, eddig jórészt már megjelent, különböző beállítottságú írások kritikai feldolgozása, de számos új adattal és alapvető értékeléssel is bővíti a tanács hatalom rövid fennállásáról kialakult általános képet. (Kossuth Könyvkiadó. 1969.)

Robert Graves —
Raphael PataiHéber mítoszok
A Genezis könyve

A Claudius-regények és a Görög mítoszok szerzőjének írói készsége a tudós alaposágával társulva létrehozta a Biblia egyik legismertebb és egyben legtöbbet vitatott könyvének sokoldalú — keleti, görög és más mítoszokkal összevetett — érdekes, olvasmányos elemzését. A teremtés legendájának, az első emberpár, Kain és Abel, Noé, Ábrahám, Izsák, Ézsau és Jákob, József és testvérei históriájának ismertetése és magyarázata az

Kedves János, kérlek nézd el, hogy leveledre* ily későn válaszolok. Nem tartom okos dolognak, ha az író magyarázza bizonyítványát, de idő múltán szerkesztő-barátaim meggyőztek arról, hogy válaszolni illik; vitát indíthat el, megvilágíthat egy-két irodalompolitikai kérdést.

Igy hát mégiscsak magyarázom a bizonyítványom. De csupán egy tétéledre koncentrálok. Úgy véled, hogy a régi felfogást propagálok, mely szerint "... a múlt csupa szenny és gyötrődés, a jelen megmakulátlan tisztaság, vidámság, bölcs tisztánlátás foglalata".

Először is: a felszabadulás táján 20. évemet tapostam. Azelőtt több mint egy évtizeden át árván éltem. Megjártam a frontot, hadifogságot is. Nem a jobbik oldaláról ismerem hát a múltat. Mégis tudom, hogy nem csupán szennyből és gyötrelemből állt akkor sem az élet. Küzdeni akkor is érdemes volt, ki lehetett vívni valamit. A kisregényemben is megmutatom, hogy az apa halála milyen szenvedést zúdított a családra, hogyan fosztotta ki Kecskést a mester, a katonatiszt, mit gyötrődött a vándorlásban. De: kemény munkája árán eltartja, felneveli testvéreit, majd telket vesz, házat épít, valóságos parádicsommá alakítja át a kertjét, házukban nem ritka a dinom-dánom... Ez csupa szenny és gyötrődés?

Másodsor: mit mondok a jelenről? Kecskés a gyerekkel kapcsolatban mintegy összegezi filozófiáját a kisregény utolsó előtti oldalán.

— Ettől bírod öreg fejjel is a strapát — mondogatja reggelenként (az asszony), amikor behozza a pajtából a félsajtár tejet.

Ráhagyom. Orvendek, hogy kárpótozni tudja magát meg nem született gyermekeiért. Ha ugyan ez a sok idegen csöppség kárpótlást nyújt neki. Nem tudom, nincs bátorságom megkérdezni. Ki tudja, milyen sebeket szakítanak fel?... Hallgatunk hát. És vigasztalódunk, ahogy lehet. Intézzük a fertály ügyesbajos dolgait, neveljük a mások gyermekeit és a magunk kecskét.

Hol van ez attól, hogy — mint felrovd — "... befejeződik a világháború és ettől kezdve Kecskés bácsinak zsírozott csapágyakon gördül előre az élete"?

Emlékeztetnélek néhány mai tárgyú novella-hős sorsára is. A *Maradék*-beli lány lelenc, társtalan, kalódó teremtés. A fiúk mihelyt megkapják, hamar ott hagyják, a lányok óvakodnak tőle, féltik jó hírüket. Munkahelyén megalázón bántanak vele, ételmaradékon él, családjának tagjai: egy vak és egy idegbeteg öregasszony. A *Jutalom* agronómusát kinevetik; fűvesíteni akarja a suvatag hegyátot. Sok évi kísérleteinek eredményét, a vetőmag-parcellát lelegettetik, amikor pedig saját pénzen, 1000 lejért vesz szűrös drótot és körülkeríti a parcellát, az elnök is bolondnak tartja. A *Szépség* hőse öreg mérnök. Kiváló szakember, de nem sokra vitte munkahelyén. Családjá sem sokra becsüli. Arca gyűrött, megkeseredett, ruhája kopott.

* Lásd *Korunk*, 1969. 10. 1578—1580.

Zsírozottság ez? Simán gördül minden azokon a bizonyos csapágyakon? Nehezen érhető hát, hogy ezzel a tízparancsolat-ízű tanáccsal fejezed be leveled: „Ne erőltess műveidre szimplifikált obligát-optimista befejezést, mint ahogy jelen kötetedben tetted.“

Hagyjuk azonban azt, amiben nem értünk egyet. Lényeg az, hogy Te is elítéled az oktalan optimizmust, én is. Meggyőződésem, hogy könyvem nem sugall ilyesmit. Mégis, minek alapján írtad meg leveled? Talán amiatt, hogy Kecskés bácsinak viszonylag derűs öregkort „adományozok“, vagy hogy a *Jutalom* agronómusa végül is győz, kivívja az elismerést? Ha szerinted ez obligát-optimizmus, akkor vállalom. Ide ugyanis tudatosan „lyukadok ki“. Mindez tapasztalataimból, életfelfogásomból, irodalmi hitvallásomból fakad.

Előbb azonban egy kis kitérő. Amint tudod, nem tartozom a fényes karrierű, töretlen pályájú emberek közé. Voltam fővárosi lap szerkesztőségi főtítkára, majd cigánykovácsok segédje is. Emiatt talán azt vártad, hogy írásaimban több legyen a kesergés, dühöngés. De ne feledd, nem vagyok beat-énekes, sem hippi, sem divatbolond. Sok tapasztalatomra, tudásomra hivatkozol. No, ha filozófiai végzettségem és hányódásaim nem is tettek bölccsé, egyben és másban kifejecesítették véleményemet.

Gondolok itt a választásra mint filozófiai kategóriára. Látszólag elvont bölceleti probléma, az egzisztencialisták kelléktárának tartozéka. Diákkorom óta sokat foglalkoztat. Mert azelőtt is, manapság is elméleti érdekességén túl nem ritkán gyakorlati sürgőtöként áll elélem: választanom kell utak, megoldások, lehetőségek között, s bizony gyakran győtrődöm, mitévő legyek? Ilyen gondokkal küzd a *Mi célt kövessék* diákja, továbbá Kecskés bácsi, amikor a kórházban töpreng: végezzen-e magával, vagy az életet válassza-e, vagy a *Sóhajrt* a *fényves* hőse, amikor belátja, hogy elrontotta életét.

Igyekszem azonban a kérdéseket nem elvontan ábrázolni. Szigorúan ragaszkodom a valósághoz. Ebben az értelemben számolok azokkal, hogy olyan országban élünk, amely hajdani elmaradottságából erőfeszítések árán, szocialista úton iparkodik a fejlett államok közé jutni, s ebben az országban is egy nemzetiség fia vagyok; írásom e lakossághoz szól. Ilyen alapon vallom, hogy bár nem rózsaszínű a sors, de kemény munka árán csak el tudunk érni valamit. Ha ezt a választás értelmében fogalmazom meg, csakis a munkaközponitú életre szavazok. Meggyőződésem, hogy a mai fiataloknak fokozottabb mértékben a munka és a küzdelemben edzettség nyújthat elégtételt, biztosabb létalapot. Ezért látom úgy, hogy a *Koncepció* küzdő, de kialakult életcélt követő agronómusának tartalmas az élete, mint a városatyaféj segítségével városban maradt, színekúra-munkát végző gazdasz-asszonyé. Persze, távolról sem vallom, hogy a munka mindig üdvözít. A címadó novella mérnöke serényen dolgozott, mégis úgy látja, felvesikerült az élete, halálba készül.

Nem szeretném azonban, hogy mindebből azt olvassd ki, holmi lapos, prakticista irodalmi hitvallást hírdetek. Vallom például, hogy a *l'art pour l'art*-nak létjogosultsága van az irodalomban. A sokszínűség, gazdag árnyalatúság jegyében. Tudom, hogy az iroda-

„általános műveltséggel rendelkező intelligens olvasóhoz“ szól. Az egyes fejezeteket gazdag jegyzetek, bibliográfia és mutató, valamint három térkép (A Genezis világa, Ábrahám világa és Palesztina a bírák korában) egészíti ki. Az angol nyelven megjelent könyv fordítását Terényi István végezte. (Gondolat, 1969.)

Edes gyönyörűség Orosz szerelmes versek

Hatvan vers, hatvan klaszikus és modern orosz költő — köztük Puskin és Kolcov, Lermontov, Hippius, Bunyin, Blok, Ahmatova, Paszternak, Mandelstam, Cvetajeva, Bagrickij, Vinokurov, Jevtusenko és Ahmadulina — vallomása az ezerarcú szerelemről, fénylő titkok, bús bánatok, szilaj kedvek, csendes örömpök, fájó emlékezesek, szelíd bocsánatok hol győtrő, lobogva emészto, hol pedig gyönyörűséges, boldog világról, sorsok találkozásáról és utak szétválásáról, mindarról, mi „tisztaság és mélység végtelenje“ (Afanaszij Fet). A fordítógárda Aprily Lajostól Weöres Sándorig terjedő névsorában ott találjuk Illyés Gyula, Képes Géza, Szabó Lőrinc, Vas István és mások nevét. (Magyar Helikon, 1969.)

Pierre Leprohon

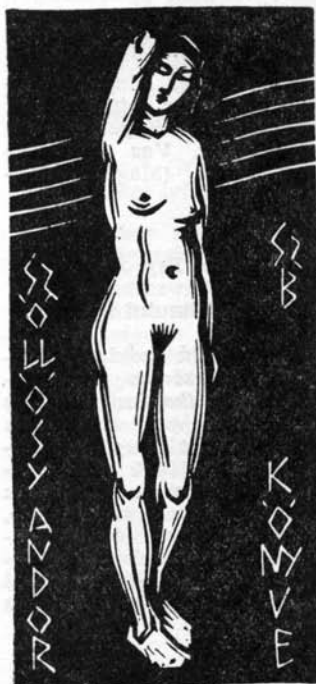
Maestrii filmului francez

A sokoldalú párizsi filmszakember, számos filmesztika és -kritikai mű szerzője e könyvében nem a francia film történetét, csupán legnevesebb művelőinek arcképsorozatát mutatja be, de közben a világ egyik legsajátosabb, legtöbbet vitatott és legnépszerűbb filmművészetét egészen tárja elének. Abel Gance-tól, René Clairtől és

téka

a némafilm más mestereitől a „dialógusfilm“ megteremtői — Renoir, Autant—Lara és társaik —, valamint a háborús időszakban indulók nemzedéke — Clouzot, Cocteau és mások — bemutatása után eljut a mai nagy rendezők: Bresson és Tati, Astruc és Resnais mellett az „új hullám“-ot képviselő Truffaut és Godard pályájának és alkotásának elemzéséhez. Külön érdeme, hogy a kiemelkedő „nagyok“ ismertetése mellett olyan rendezőket is foglalkoztat, akik egy idő után a kereskedelmi szempontok miatt filmjeikben lemondtak a művészi igényről, de azelőtt műveikkel hozzájárultak az adott korszak egyik vagy másik áramlatának, sajátos stílusának kialakításához, ezért elhanyagolásuk a körkép összhatását gyengítette volna.

A közölt illusztrációs anyag emeli az érdekes kötet vonzóerejét. A fordítás Lia Crișan munkája. (Editura Meridiane, 1969.)

lom játék is lehet, élvezettel olvasom a könnyed, játékos írásokat. Az abszurdokat századunk legnagyobb irodalmi újítóinak tartom, hiszen életünk tele abszurditással. De nem tudok megfélemedezni az irodalom funkcionalitásáról. Nem tudok megfélemedezni arról sem, hogy a szocializmus építése minden országban sajátos, azon belül pedig egy nemzetiség léte is különös kérdések sokaságát hordja magában. És megválaszolások? Mi lenne, ha írónk java abszurd kérdésekkel foglalkoznék, vagy öncélú irodalmi játszadozásban lennének örömet?

Megint precizírozok: nem áltatom magam azzal, hogy az irodalom sok mindent meg tud válaszolni, vagy hogy erősen befolyásolhatja az élet menetét. Még kevésbé vallom ezt a magam írásairól, amelyek nem ritkán darabosak, nem elég modernek, néha meg didaktikusok. Igyekszem azonban bemutatni az útkeresést, a választás módját, lehetőségeit, s olyan életpályákat, amelyek talán modellül, eligazítól is szolgálhatnak. Amely jutunk el ismét a *Kecskes bácsi*-hoz. Mindnyájan látunk, ismerünk öregeket, akik jóval meghaladták a nyugdíj-korhatárt, mégsem hagyják abba a munkát. Szimplifikálnánk, ha azt állítanánk, hogy csupán a kereset miatt. Szükségük van az aktív életre, értelmes cselekedetre, a munkaközösség megbecsülésére is. Ezek láttán írtam meg a *Kecskes bácsit*. Az öregkor derűje azonban nem az én találmányom, lélektani, szociológiai tanulmányok, regények sokasága foglalkozik a kérdéssel. En csupán szerény megfigyelésemet igyekeztem hangoztatni: a derűs öregkor alapja a dolgozó élet. Azt pedig nem tagadhatod, hogy a mai öregek élete sokkal nyugodtabb, mint a régieké. A régi világban sok öreget láttam koldulni, nyomorogni. Pedig egy életet át dolgoztak. A mai derűsebb öregkornak viszont nemcsak a nyugdíj az alapja, hanem a szocialista humanizmus jegyében feléjük sugárzó fokozottabb gondoskodás, tisztelet.

Ha megfigyelted, én annyira ragaszkodom az „itt és most“-hoz, hogy írásaimban nem adok álnevet az utcáknak, városoknak, folyóknak, tájaknak, hanem részletesen igyekszem leírni Kolozsvár külvárosát, a Mezőség falvait, a szászok építkezési módját, a mocsvidéki szénégetőket, csebreseket vagy a Brétfű hegylátát. Az a céloom, hogy az olvasó minél jobban megismerje ezt az országot, ezt a földet, az itteni viszonyokat s ennek alapján életpályája, hivatás-választása vagy éppen párválasztása minél realisabb legyen.

Mindez — bevallhatom — alapvető életérzésemből fakad: gyermekkori otthonlétküliségem, hányattatásom nyomán erős bennem a tétovázás, a bizonytalansági érzés. Írásaimban éppen ezért — sok esetben magam számára is okulásul — előszeretettel ábrázolom a választút elé érést, az elhatározást, a döntést, vagy az utána következő határozott lépéseket. Talán így erősítetem önmagam elhatározásait is.

Mindez azonban már túlságosan is szubjektív valami, nem tartozik a vitához. Csupán azért álltam elő vele, hogy érzékeltessem: az irodalomba mindenki sajátos élményhordalékkal, uszadékfákkal evickél be, s anyagából azt faragja, amit lehet s amit tud. Nem azt, amit mások föltételeznek, vagy előírnak számára.

Öszinte barátsággal

Herédi Gusztáv

TALLOZÁS

Távlatok a társadalomtudományi kutatásban

(*Contemporanul*, 1969. 43.)

A szellemi munkamegosztásban a társadalomtudományi kutatás rendeltetése, hogy az igazságnak megfelelő ismereteket tárjon fel a mozgásban vizsgált társadalmi valóságról — írja tanulmányában Petru Pánzaru. Okfejtése szerint a társadalmi realitásokat teljes terjedelmükben kell megközelíteni, vagyis úgy, ahogy vannak, s nem aszerint, hogy milyeneknek képzeljük el őket. Fogalmi apparátusuk és módszereik révén a társadalomtudományoknak megvan a lehetőségük — és egyben feladatuk is —, hogy hozzájáruljanak a valóság lényegének megismeréséhez, és megértéséhez, hogy új tendenciákat fedjenek fel, lapangó jelenségekre mutassanak rá. Természetesen az is szükséges, hogy az elvileg nem korlátozható kutatási programban tiszteletben tartsák bizonyos témák elsődlegességét. Gyakran hangsúlyozták már, hogy a társadalom megismerését célzó tudományos kutatás nem öncélú, hanem feladata elősegíteni a tevékenységek és a szocialista társadalmi viszonyok tökéletesítését. Elméleti-módszertani felkészültsége lehetővé s egyben kötelességévé teszi, hogy a szellemi hajtóerők keretében közbelépjen s pozitív irányban módosítsa a valóságot, járuljon hozzá a hibák és fogyatékoságok iránt megnyilvánuló „semlegesség” felszámolásához és az előbbre lépés meggyorsításának új útjait tárja fel.

A továbbiakban a szerző rámutat, hogy a viszonylag autonóm társadalomtudományok a valóság összefüggéseinek vizsgálatakor nehézségbe ütköznek. Ugyanis a társadalmi realitások alkotóelemei szétválaszthatatlanok. Ezért a szigorúan szakosított kutatások elméleti és gyakorlati szempontból csak akkor teljes értékűek, ha szélesebb vetületben, szintetikus tanulmányozzák a társadalmi jelenségeket.

Ha a klasszikusok és a dokumentumok gépies idézgetése helytelen a társadalomtudományi előadásokban, akkor ez az eljárás még inkább idegen és ki-

fogásolható a tudományos kutató munkájában — figyelmeztet Pánzaru. Az általános elméleti alapvetésű, a pártdokumentumok szelleméből kiinduló és a társadalmi, politikai „rendeléseknek” eleget tevő kutatás feladata, hogy a valóságban valami újat fedezzen fel, s hogy új viszonylatokat teremtsen a gondolkodásban és az elméletben.

A társadalomtudományoknak a társadalmi szükségletek kielégítése irányában történő fejlődését a kutatók és a párt-, valamint állami gépezetben fontos funkciókat betöltő vezetők közvetlen együttműködése biztosítja. E tekintetben Bukarestben, Brassó, Kolozs, Vilcea, Bákó és Iasi megyében ígéretes kezdeményezések születtek.

Döntő jelentőségű kezdeményezésként emeli ki a szerző a X. kongresszuson elhangzott javaslatot egy társadalomtudományi akadémia létesítésére. Ez az intézmény hivatott arra, hogy konkrét kutatási programok, nem pedig merev hierarchikus sémák köré csoportosítsa az egész országban tevékenykedő szakembereket. Sikeres működésének feltétele, hogy munkaközösségében kollegiális és igényes légkör uralkodjék, hogy biztosítsa káderei korszerű szakmai tájékozódását, hogy támogassa a jó képességű kutatók önállóságának fejlesztését akkor is, ha még fiatalok.

Szabadság és társadalom

(*România literară*, 1969. 43.)

Az UNESCO égisze alatt évente megrendezésre kerülő nemzetközi seregzemléne az idei, XXII. szessziójáról számol be N. Tertulian neves román esztéta. A genfi találkozó idejének témája a *Szabadság és társadalmi rend* volt. Ennek a kérdésnek a különböző vetületeit tárgyalták a meghívott előadók, erről vitatkoztak a hagyományos kerekasztal résztvevői. A román küldött, Tertulian szerint részben a napirend elméleti és gyakorlati jelentőségének, részben pedig a résztvevő személyiségek nemzetközi tekintélyének tulajdonítható, hogy az idejének találkozóval érdeklésben csak az első, 1946-os „Rencontres de Genève” vetekedhetett: ennek az emlékezetes ülésnek a fénypontja Lukács György és Karl Jaspers polémiaja volt, rajtuk kívül az ülések nővérjéé olyan rangú előadók biztosították, mint Maurice-Merlau-Ponty, Denis de Rougemont, Stephen Spender, Lucien Goldmann. Tertulian tájékoztatásul közli még, hogy az 1968-as

találkozó tárgya — *A művészet napjaink társadalmában* — olyan előadásokat vonultatott fel, mint Gaëtan Picon, az azóta elhunyt Th. W. Adorno és René Clair. A tekintélyes nemzetközi fórum irányítói azonban szemmel láthatóan azon fáradoznak, hogy tovább szélesítsék, valóban egyetemessé tegyék a genfi találkozókat, mind a megvitatásra kerülő témák tág horizontjával, mind pedig a résztvevők körének bővítésével.

Az 1969-es genfi találkozó rendezősége gondoskodott arról, hogy a meghívottak között szerepeljenek — országaik megnövekedett történelmi súlyának és fejlődő szellemiségének megfelelően — Afrika és Ázsia képviselői is. Jelképes gesztus — állapítja meg Tertulian —, hogy az ünnepi megnyitó előadást afrikai küldött, Keba M'Baye, Szenegál Legfelső Ügyészségének elnöke tartotta, mégpedig a jogi normák szükség szerű, a társadalmi változásoknak alárendelt átalakulásáról.

A további előadók: Daniéliou bíboros, Ignacy Sachs professzor, valamint Herbert Marcuse és Raymond Aron szociológusok a *Szabadság és társadalmi rend* problematikáját különböző oldalakról világították meg a találkozó szellemének megfelelően, mely világnézetre való tekintet nélkül szabad teret enged a legváltozatosabb felfogások és áramlatok kifejtésének. Az említett előadók közül különösen az utóbbi kettő expozéját előzte meg rendkívüli érdeklődés.

Raymond Aront az általa „liberálist-demokratikusnak” minősített fogyasztói társadalom apológétái közül a legszellemesebb, a legfelkészültebb teoretikusnak tekintik. Előadásában ezúttal, nézeteinek megfelelően, valóságos pergőtűzbe vette Herbert Marcusét, akiről viszont köztudomású, hogy az Aron dicsőítette modern kapitalizmusnak egyik legadázabb, különösen az ifjúság körében kétségtelenül a legbefolyásosabb bírálója — állapítja meg a *Románia literarű* cikkírója. A továbbiakban pedig elmondja, hogy a várakozásokkal ellentétben Marcuse nem vette fel a kihívás kesztyűjét. Előadását — melyet a francia nyelv egészen egyéni kezelése színezt — megszakított modorában olvasta fel. Gondolatmenete, Aron franciás eleganciájához képest, a maga hegelianus, a frankfurti iskolára jellemző dialektikájával, nehézkesnek tűnhetett. Sikerét tudományos tartásával aratta, nem pedig az Aron produkálta polemikus éllel, melyre egyébként az őt támadó francia szociológusnak még a neve említésével sem reagált.

Az előadásokat követő kerekasztaltól — melynek hangulatát a résztvevők véleményei szerint a két neves ideológiai ellenfél késhegyre menő vitájának kellett volna izzóvá hevítenie — a konzumtársadalom hajlékony elméjű védelmezője, Raymond Aron távolmaradt. A jelenlevők ezt különböző okokkal, többek között a számára kétes kimenetelű szellemi összecsapás kockázatának nem vállalásával magyarázzák.

D. D. Roşca stílusa

(*Viaţa românească*, 1969. 9.)

Titus Mocanu tanulmányának a címe tulajdonképpen D. D. Roşca *gondolkodói* stílusáról ígér elmélkedést, maga a tanulmány azonban a kolozsvári filozófus *írói* stílusáról szól. Ez a látszólagos jelentéseltolódás pontosan kifejezi Mocanu szándékát, hiszen mondanivalójának lényege az, hogy *A tragikus lét* szerzőjénél az előadásmód olyannyira hű a tárgyhoz, hogy szinte feloldódik benne, eltűnik, megszűnik mint önálló kategória.

Hogyan, hát úgy is lehetne bölcsekedni, hogy szó és gondolat ne fedje tökéletesen egymást? — kérdezhetné valaki. Nem, ez nyilván megengedhetetlen volna, de előfordul a közlésnek olyan formája — és ezt Lucian Blaga példájával igazolja Mocanu —, amelyben a stílusalakzatok bonyolult szövődéke, mintegy az olvasó és a tárgy közé ékelődve, már-már önálló életet látszik élni. Ezzel szemben Roşca határozottan lemond a stílus díszítő funkciójáról, nála a szó mintha maguknak a fogalmaknak a mozgásából jönne létre. Ebből a szempontból Roşca a francia moralisták örökösének tűnik. Olyan stílus az övé, amely kizár minden kétértelműséget, tétováságot. Az egymásra következő, gondosan elhatárolt fogalomárnyalatok nem a célzások jótékony félhomályából, nem a sejtetett lehetőségek honából lépnek itt elő; rokonságuk és különbözőségük menet közben, az elemzés közvetlenségében válik nyilvánvalóvá.

Hogy minél hívebben adhassa vissza az eszmék áramlásának lendületét, Roşca attól sem riad vissza, hogy megszegje a törvényerőre emelkedett szórendet és eltekintsen a hagyományos szóvonalaktól. E stílus hajlékonyságát, kifejező erejét többek között *A tragikus létnek* az az a bevezető passzusával szemlélteti Mocanu, amely a világot fogalmakból felépítő klasszikus filozófiai rendszerek-

ről szól. Amellett, hogy tömör jellemzést adnak egy filozófiai látásmódról, a szóban forgó sorok — pusztán szóhasználatukkal, a mondatok megszerkesztésének technikájával — egyfelől jelzik Rosca fenntartásait a totalizáló törekvésekkel szemben, és így mintegy előre vetítik saját elméletének kifejtését, másfelől finoman érzékeltetik azt is, hogy a szerző feltétlenül tiszteli, sőt csodálja e spekulatív rendszerekben az emberi szellem hatalmát.

Heidegger a filozófia értelméről

(L'Express, 954.)

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából készített interjút Martin Heideggerrel Frédéric de Towarnicki, a lap munkatársa, Jean-Michel Palmier-nek, a *Heidegger politikai iratai* című könyv szerzőjének a társaságában. A szerzteágázó beszélgetés során mindenekelőtt a ma már sokak szemében haszontalan, idejétmúlta filozofálás értelméről, létjogosultságáról faggatta a riportert a filozófust, akit úgy tartanak számon, mint a nyugati bölcséleti hagyomány utolsó örökösét és egyben az új kérdések megfogalmazóját.

Heidegger megerősíti azt, amit már 1935-ben *Bevezetés a metafizikába* című munkájában vallott: a filozófia mindig is időszerűtlen, abban az értelemben, hogy sohasem lehet azonnali befolyása a történelem menetére. Nem olyan „tudás”, amelyet közvetlenül lehetne hasznosítani. Nem olyasmi, amivel valamit kezdhethetünk, ellenkezőleg, a filozófia az, amely velünk kezd valamit. Heidegger ezen azt érti, hogy ami a nyugati világ sorsának alakulását megszabta, az a preszókratikus filozófusok válasza volt kétezeröttszáz évvel ezelőtt arra a kérdésre, a bölcsélet alapvető, sőt egyetlen kérdése: miért van inkább a létező, mint a semmi? A Nyugat, beleértve a modern technika világát is, e görög bölcselők gondolataiban születik meg; az atom-bomba már Parmenidész költeményében kezd felrobbanni, amennyiben Parmenidész kérdésfeltevése meghatározta az eljövendő tudományos kutatás irányát. Ezzel Heidegger nem azt akarja mondani, mintha vissza kellene térnünk a görög gondolkodás forrásaihoz. Az ókor „modern reneszánszát” képtelenségnek tartja; a görög bölcsélet csak kiindulópontul szolgálhat. Ugyanakkor nem fogadja el a hagyománytól való jelenkori

elfordulás szükségszerűségének bizonyosságát az az ellentétet, amelyet éppen Marx ismert Feuerbach-tézisére hivatkozva szokatlan felállítani a filozófia múltja és jelene között.

Heidegger, akit sokszor az úrkutatás korának, az atomkornak a filozófusaként emlegetnek, mint olyan gondolkodót, aki elsőként avatta bölcséleti problémává a technikát, úgy véli, hogy az „úrtechnika” vagy az „atomkor” kifejezések az eljövendő idők hajnalát jelzik, nem jelzik azonban egyszerűen a metafizika korának végét: Descartes nélkül a modern világ elképzelhetetlen volna. Amíg a technikát csak becsméreljük vagy magasztaljuk — mondja Heidegger —, addig nem értjük meg, mi a technika. Kérdést kell intéznünk a technikához, a lényege felől kell kérdezősködnünk: elfogulatlan magatartást kell kialakítanunk vele szemben. Hogy a technika volna a legnagyobb veszély az emberre? Heidegger Hölderlinre hivatkozik: ahol a veszély van, ott a szabadulás is. Nietzsche tartja a nyugati metafizika utolsó nagy alakjának, éppen mert ő volt az, aki előrelátta ama idő eljöveteletét, amikor az ember hozzálát, hogy kiterjessze uralmát az egész Földre, és megkérdezze magától: vajon méltó-e az ember erre a feladatra, vagy pedig előbb át kellene formálnia tulajdon lényét?

A tudomány nem azonos a gondolkodással; korunk legfőbb problémája Heidegger szerint az, hogy még nem gondolkodunk igazában: lehetséges, hogy az ember túl sokat cselekedett és túl keveset gondolkodott az elmúlt évszázadokban. Kialakulhat-e a jövőben valamiféle „érintkezési felület” a marxizmus és a heideggeri filozófia között? Arról nem beszélve, hogy kerekén tagadja a „heideggeri filozófia” létezését (hiszen, mint mondja, hatvan éve azon van, hogy megértse, nem pedig azon, hogy művelje a filozófiát), Heidegger nem tartja valószínűnek e közeledés bekövetkezését, legalábbis saját kutatási területén nem. A lét kérdése — Heidegger alapvető kérdése — ugyanis Marxot csak annyiban foglalkoztatta, amennyiben nála a lét azonos a természettel, amelyet igába kell hajtani. Ezzel azonban — hangsúlyozza Heidegger — nem arra akar utalni, mintha jelentéktelenebbnek ítélné Marx életművét a filozófiában, mint a Hegelét. Később visszatérve a marxizmus-hoz való viszonyának kérdésére, Heidegger úgy nyilatkozik, hogy ma is fönntartja azt a régebbi állítását: „Ami a jövőt illeti, több reményt fűzök a szocializmus-hoz, mint az amerikanizmus-

hoz." Egyébként a létezés kérdését, élete egyetlen kérdését változatlanul az alapvető kérdésnek érzi a filozófiában. Ez az oka, hogy nincs nagy véleményvel a mai filozófiai törekvésekről. Amit ma filozófiának neveznek, az legtöbbször nem egyéb, mint a technikai ideológiák másolata, amely kölcsönveszi a fizika és a biológia módszereit; hiányzik belőle az autentikusan filozófiai kérdésföltevé — vélekedik Heidegger.

A szexualitás fejlődéstana?

(*La Nouvelle Critique*, 24.)

A szexuális magatartás jelentőségének és társadalmi konvencióinak tudományos vizsgálata ma fontosabb, mint bármikor — állítja cikkében Bernard Muldworf pszichológus. Kétszeresen is fontos: politikai szempontból azért, mert egyes szélsőbaloldali, de inkább anarchista egyetemista áramlatok a szabad szerelmet és az erotikát ideológiájuk központi kérdésévé avatták; elméleti szempontból pedig azért, mert e kérdés hordereje korszerű tudományos elemzést követel. Azok, akik az elmúlt év májusában a párizsi barikádokon szerelmeskedtek, az utca kövén ölelkeztek, és az Odéon bevételét a Bastille-éval tévesztették össze, akik szexuális ingereik felajzásával lettek „forradalmárok“, naivnak és feleslegesnek tekintik e kérdés tudományos elemzését.

Mi a szexuális szabadság? Erre a kérdésre igyekszik válaszolni tanulmányában Muldworf, miközben három problémacsoportot elemez: 1. A szexualitás fejlődéstana; 2. a nőiesség problematikája; 3. a házaselet lélektana.

Különösen figyelemre méltó a tanulmányban a nőiességre vonatkozó fejezete. Muldworf természetesen a tőkésállam Ekvájának jellegzetes helyzetét vizsgálja, s azt állítja, hogy a nők pszichológiája még mindig felderítetlen probléma, rejtély. Az adott történelmi és társadalmi körülmények között a nők pszichológiája, a sokat hangoztatott „örök nőiesség“ szerinte lényegében a nő védekező magatartása. A nő szociális alárendeltsége ugyanis vitathatatlan tény, de ez nem egy élettani fatalitás következménye, hanem a történelmi fejlődés ideiglenes eredménye. A nő gazdasági kiszolgáltatottsága okozza azt a magatartást, amit „örök nőiesség“-nek neveznek, mert helyzete arra kényszeríti, hogy életét a férfi keresésére és elcsábítására összpontosítsa. Kacértságát, ravaszságát

könnyen írják biológiai jellegzetességek rovására, holott csupán egy adott társadalmi helyzet kifejezői. A feminitás vizsgálatából kiderül, hogy valójában egy nagyszabású történelmi tévedést kellene felszámolni. Az asszony, „az igazi“, még nem létezik. A férfi és a történelem elfojtotta benne jellegzetes vonásait. Maradt helyette egy nőnemű lény, akit a férfi saját képére alakított, amint a gyarmatosító saját használatára előállította a „Jó Négert“ vagy a „Közömbös Hindut“. A nőt még ezután kell feltalálni! Le kell rombolni ezt a gyarmatosító mítoszt, hogy a szerelem és a házasság visszanyerje (vagy elnyerje) teljes emberiségét.

A házasság pszichológiájára vonatkozó észrevételei után a szerző úgy véli, hogy érthetőbbé tette a „szabad szerelem“ nagyon is kétértelmű fogalmával kapcsolatos félreértéseket. Mi is a szabad szerelem? — kérdi. A konformisták szerint: „szexualitás“. A „bölcsek“ szerint: „Meg kell adni a szerelemnek, ami a szerelem, de nem többet!“ De mennyit kell megadni? Ellenőrző könyvecskéket kell-e bevezetni, amelyek a fiatalokat feljogosítják bizonyos számú házasság előtti kísérletre? Orvosi rendeletre engedélyezni a házasságtörést, intézményessé tenni az ellenőrzött szexuális szabadságot, s ezzel feloldozást osztogatva megszüntetni a lekiismeretfurdalást és a féltékenységet? Kiderült azonban, hogy a boldogság nem irányítható, nem szervezhető elektronikus számítógépekkel, ahogyan azt egyes házasságközvetítő intézetek állítják. Az ilyen irányban végzett komolyabb kísérletek is csődöt mondtak.

Muldworf szerint a pszichológia törvényei nem olyan általános érvényűek, mint a fizikai törvények; bizonyos (korlátozott) szabadságot engedélyeznek, amelyen belül mindenki annyi kockázatot vállalhat, amennyit elviselni remél; a „szexuális erkölcsnek“ éppen annyira el kell határolnia magát a minden változást visszautasító konformizmustól, mint az anarchista szellemtől, amely nem veszi figyelembe a lélektani realitásokat.

A meteorológia jövője

(*Magyar Tudomány*, 1969. 7—8.)

Mindmáig egyetlen tudománynak sincs olyan hatalmas és valóban eredményesen működő nemzetközi szervezete, mint a meteorológiának. Dézsi Frigyes *A meteorológiai kutatás fejlesztésének főbb*

irányai című írásában — jobbára az eddigi eredményeket kivétítve — jövőbe tekintő szemmel vázolja ennek a közérdekű tudománynak a fejlődését. A légkörkutatás, különösen az időjárás kutatás és előrejelzés népgazdasági kapcsolatait vizsgálva, a szerző ismerteti a magyarországi kutatások eredményeit, melyek közül különösen érdekes a jégesővédelem és az öntözés optimális időpontjának az előrejelzése.

Az iparmeteorológia igényeinek, az ipartelepítés légkörszennyező problémáinak megoldására kidolgozott elektronikus számítógép-programok megemlézése után a szerző kiemeli, hogy a meteorológiai szolgáltatások térbeli határa ma már kozmikus méretű, hiszen míg a fürdőhelyeken az üdülők életét óvja a viharjelző szolgálat, másutt az előrejelzéseknek az irtározások biztonságáért is felelniük kell.

A cikk a továbbiakban a tudományos és műszaki forradalom hatásait vizsgálva hangsúlyozza: rakéták és mesterséges égitestek fellövése nyomán a „közvetlenül mért adatok birtokában jóformán máról holnapra naivnak bizonyult a légkör szerkezetéről alkotott képünk... a valóság rácaffolt a képzeletre: az észlelt adatok rajzolta kép merőben más, mint a hipotetikus“. Az eddigi elképzelésekkel ellentétben légkörünk csupán két jól elkülöníthető tartományra oszlik: a száz kilométer magasságig terjedő *homoszférra* (melynek folyamatait a meteorológusok vizsgálják) és az ezen kívül következő *heteroszférra*, mely főképp az ionoszféra-kutatók, valamint a fizikusok, geofizikusok, kémikusok és csillagászok vizsgálódási területe.

A cikk kitér a légkörkutatásban létesített állomáshálózat szükséges sűrűségének problémájára, valamint az elektronikus számítógépek felhasználása eredményeként kialakult globális szemlélet követelményeire. Ismerteti a kutatás összehangolását irányító nemzetközi szervezeteket. Befejezőképpen ismerteti a kutatás koordinálásának nemzetközi szerveit és a szervezet hierarchiáját.

Film és folklór

(*Filmkultúra*, 1969. 4.)

A magyar filmművészet utóbbi években elért nemzetközi sikerei megélenkítették a filmesztétikai irodalmat is. A kéthavonként megjelenő *Filmkultúra*

érdekes tanulmányok egész sorában szolgálja a korszerű filmműveltség kialakítását — s szolgálja egyben az új magyar film továbbfejlődését. A viták, melyek előbb egy-egy film értelmezése és értékelése körül lángoltak fel, ma már mélyebbre nyúlnak, az új magyar filmművészet sajátosságait, a nemzeti film-idióma kialakulását elemzik.

Gyertyán Ervin *Hol tartunk a nemzeti filmidióma kialakításában?* című cikkében Pernecky Géza és B. Nagy László véleményével egyaránt vitába száll, polemikus megjegyzései során azonban néhány érdekes általános esztétikai megjegyzése is van. Így például mondvasználtnak érzi a népiség és avantgarde szembeállítását. „A kultúrhistoria tárgyilagos tükrében ugyanis népiség és avantgarde merev szembeállítása nem egyéb legendánál, vagy jobbk esetben helyi sajátosságnál. S éppen a népi szürrealizmus »felfedezése« elképzelhetetlen a szürrealizmus általános térhódítása nélkül (még akkor is, ha nálunk már Arany Jánosnál is jelentkeznek egyes elemei). Ki mondja azt meg, hogy teszzen Chagall vagy Lorca népi szürrealista vagy avantgarde művészek? Hogy a naiv festészet népi inspiráció vagy avantgarde irányzat — vagy éppen séggel a kettő összefonódása?“

Kifejezetten a filmről, a magyar filmről szólva, Gyertyán megkérdőjelezi azt a véleményt, amely egyenlőségjelet tesz a folklór és stíromantika közé. Szembeszállva az archaizáló folklorizmus vádjával, felteszi a figyelmeztető kérdést: „...nem egyoldalú az a koncepció, amely csak a »babonás múlt terhét« látja a folklórban, s nem egyszermind a népi alkotóerő értékes megnyilvánulását, amely szinte akarva-akaratlan részévé válik a nemzeti idiómának, már csak azért is, mert ugyanaz a nemzeti teremtő géniusz munkálkodik mind a kettő kialakításában?“

Nem lehet csak Jancsó Miklós, Kovács András vagy csak a Sára és Kósa képi kifejezőmódjában keresni és megtalálni a magyar nemzeti filmidiómát, ellenkezőleg, éppen a sokféleségből alakulhat ki a sajátosan nemzeti film. „Művi úton, voluntarisztikusan csak példákat lehet másolni — vagyis nemzetitlen művészetet lehet teremteni. Az igazi nemzeti jelleg spontán mellékterméke annak a folyamatnak, amely a népi, nemzeti valóság megragadására irányul, amelyben az alkotó nemzetivé asszimilálva az egyetemes vívmányokat, hozzáteszi a maga világának, érdeklődésének obulusát, olyan mértékben, ahogyan át-

élni tudja azt. Ebben az értelemben falu és város, folklór és technika, paraszt-ság, proletariátus, értelmiség, alkalmazott réteg — egyenlő értékű forrása a nemzeti filmstílusnak. .“

A tengeralatti régészet legújabb módszere

(*Archeology*, 21. k. 3.)

George F. Bass és Michael Katzer amerikai egyetemi professzorok, a tengeralatti régészet két elismert szaktekinélve, beszámol a török partok mellett Yassi Ada sziget közelében elsüllyedt ókori és középkori hajók régészeti feltárájáról és azokról a nehézségekről, amelyekkel a tengeralatti régészetnek az utóbbi évtizedekben meg kellett küzdenie. Éppen a nehézségek legyőzése tette szükségessé újabb meg újabb technikai eljárások alkalmazását. Yassi Adánál a víz színe alatt kb. 40 méter mélységben fekvő bizánci hajót négy nyár (1961—1964) megfeszített munkájával hozták felszínre: összesen 1244 órát töltöttek a víz alatt, melyet 3533 egyéni alámerüléssel 211 munkanapon, mintegy hét hónap alatt végeztek el. Ehhez hozzá kell még adni a technikai eszközök előállításához és a szárazföldi felkészüléshez szükséges időt.

1967-ben, amikor ugyanott egy késő római hajót tártak fel, már hasznosították az előző tapasztalatokat, és különösen két vonatkozásban értek el szép eredményeket: sikerült több munkáorát biztosítani és általában sokkal több időt tölteni a víz alatt. Mindkettőhöz számottevő anyagi alapokra volt szükség. Az elsőt úgy érték el, hogy az egyetem diákjait, fiúkat és lányokat, mintegy régészeket bűvár feladatokra képezték ki, akik azután egyetlen nyáron 1700 alámerülést végeztek. Az alámerülések száma nagymértékben függ a mélységtől. Bizonyos mélységen túl a bűvár naponta kétszer merülhet átlag 15—20 percig a víz alá. Mivel az alá- és a felmerülés sok időt és erőt igényel, azért alámerülő dekompresziós kamrát készítettek, amely lehetővé tette, hogy a bűvárok különböző mélységbe szálljanak alá. A kamra mintegy 2 méter átmérőjű acélgömb, alul szabad nyílással. Benne négy bűvár is kényelmesen elfér, beszélgethet, jegyzeteket készíthet. Levegőt a felszínről kompresszor segítségével nyomtak be. A kamrába telefont is szereltek. Mélységét a tengerfenéken levő emelősigához kapcsolódó kábellel szabályozták, melyet a szárazról irányítottak.

A roncsok helyzetének feltérképezésére, időnyerés végett, a tengeralattjáróról „légifelvételt“ készítettek háromdimenziós sztereofényképezőgéppel. A hajórakomány, különösen az amforák, évszázadok alatt belemélyedtek a tengerfenékbe, és homokkal teltek meg. Takarításuk kézzel sok időt emésztett fel. Ezért a romok egyik oldalára sáncoztak, föléje egyvágányú vasutat építettek és erre gumitömlőt helyezve erős nyomású, de kárt nem tevő vízsugarat lövelltek az edényekre, és így tisztították meg őket. Az amforák elszállítására nagy fakosarakat készítettek, ezeket ballonokhoz kötötték, melyeket a tenger fenekén levegővel töltöttek meg, és így felszínre szállították a leleteket.

Tiszta üveg plasztikból telefonfülkét is készítettek dömszerűen, vaslábakra helyezték és friss levegővel szivattyúzták tele, úgyhogy a régész bűvárok beszélgethettek egymással és a felszínen levőkkel, s ugyanakkor aqualungjukat is kicserélhették. Nagy szolgálatot tett egy másik berendezés, az ún. *toupane*, a vontatókakas, az egyszerűes kapszula, melyen az oldalszárnyak belső kerekék segítségével oldalra billenthetők és a kapszulát a tengerfenékhez rögzítik. A kapszulának telefon- és levegő-összeköttetése van a felszínnel. Hozzácsatlakozhat egy vízalatti televíziós torony, s a kettő segítségével egyszerre mintegy öt méter széles sávot lehet végigkutatni. Ez azonban túl keskeny nagy területek szemrevételezésére, s azért az ún. oldaltapogató „szonárt“ alkalmazzák, vagyis egy olyan berendezést, mely magas frekvenciájú hanghullámokat bocsát ki a vízbe, és rögzíti a tárgyakról visszavert vibrációkat. Ezzel egyszerre mintegy 400 méter sávot lehet felkutatni.

E műszerekkel elért eredmények valóban jelentősek. Meggyorsították a tengerfenék átkutatását, és lehetővé tették a tárgyak biztonságos felszínre hozatalát. A régi közösség eddig féltucatnyi görög és római hajót, nagyszámú amforát, értékes szobrokat tárt föl. Különösen fontos kutatásokat végzett Ciprus nyugati és északi partja mentén.

Harc a szenilitás ellen

(*Newsweek*, 1969. 22.)

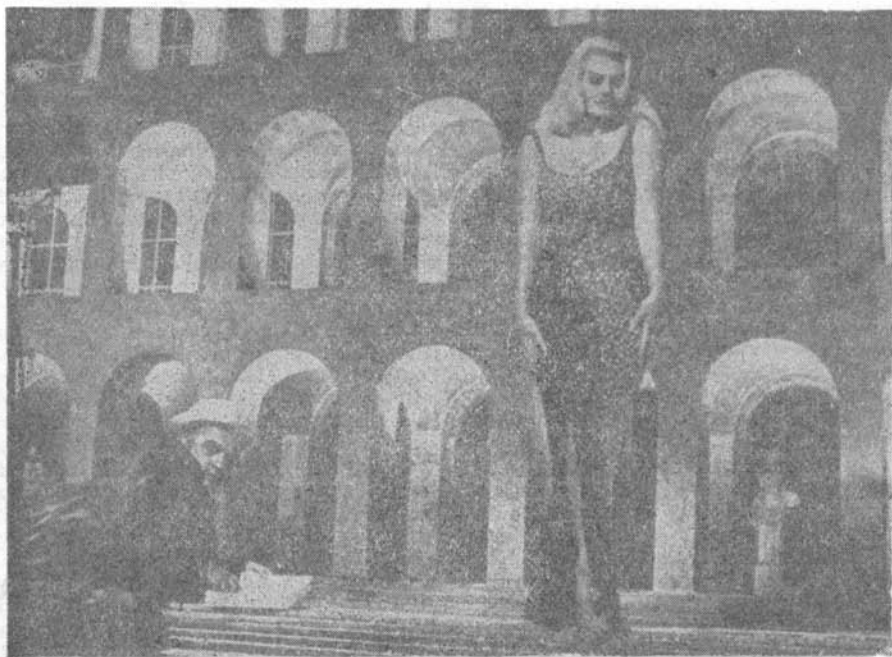
Az évek múltával, minden embernél jelentkeznek és egyre erősödnek az öregedés tagadhatatlan tünetei; minduntalan elhagyja szemüvegét, nem képes visszaemlékezni ismerősei nevére, haj-

lamossá válik a letargiára és a visszavonultságra. E tüneteket az agysejtekben végbemenő vegyi folyamat lassúsága váltja ki, vagyis az agykérget el látó véredények meszesedése, összeszűkülése folytán az agyban fellépő hiányos oxigénellátás. Ennek kapcsán a buffalói Egyetem (Egyesült Államok) egyik kutatócsoportja újfajta módszert dolgozott ki, mely lehetővé teszi majd a szellemi öregedés teljes kiküszöbölését.

Erre a célra egy nagy nyomás alatt levő fülkét alkalmaznak, melyben a páciens szervezete oxigénnel telítődik. A buffalói kórházban végzett kísérletek azonban nem jártak teljes sikerrel. Az oxigén-kúrának 13, a szellemi öregedés tüneteit mutató páciens-t vetettek alá, akiknek az átlagos életkora 68 év. Szervezetüket két héten át naponta kétszer 90 percig oxigénnel telítették. A két hét leteltével a pácienseket különböző ma-

gas fokú szellemi tevékenységet igénylő feladat elé állították. A kúra utáni napon a páciensek átlagosan négyszerre gyorsabban és helyesebben oldották meg ezeket a feladatokat, mint a kezelés előtti vizsgálat alkalmával, 24 óra elteltével azonban a kezelésnek semmi nyoma sem volt észlelhető a páciens szervezetében, állapota ugyanaz volt, mint kezelés előtt. Ennek következtében a kutatók úgy vélik, nem az oxigén a legfontosabb tényező az agysejtek működésében, csupán elindítója az ott végbemenő vegyi folyamatoknak.

Annál nagyobb fontosságot tulajdonítanak a ribonukleinsavnak, melynek használata hatásosabbnak bizonyult. A kutatók kifejezték abbeli reményüket, hogy a közeljövőben lehetővé válik minden 65 éven felüli öregedési tünetekre panaszkozó ember periódusos szellemi „telfrissítése“.

Fotomontázs Fellini *Édes élet* című filmjéből

Feljegyzések Bálint Gáborról, Budai Józsefről és Brassai Viktorról

1.

Szentkatolna (Kovászna megye) nagy szülöttje, Bálint Gábor születésének 125-ik évfordulójáról emlékezünk. A múlt század egyik világotazójának és székely nyelvzszenijének hányatott, szerencsésnek nem éppen mondható életéről híres kortársa, Arany János tömören, de jellemzően írja tréfás versét a Tudományos Akadémia egyik értekezletén:

*Szegény Bálint Gábor,
Boldogtalan góbé.
Amennyit te szenvedsz,
Mi ahhoz a Jóbé!*

A szakemberek, a rokonság s községünk néhány lakóján kívül ma nem is tudják, ki volt Bálint Gábor. Figyelemre méltó életrajzregény jelenhetett volna meg róla, változatokban gazdag, sokszínű, néha kalandos, de szenvedésekkel és mellőzésekkel átítatott életének leírásával azonban még adós az irodalom.

1844. március 13-án született a háromszéki Szentkatolnán, székely földműves szülők gyermekeként. Édesapja Bálint András, édesanyja Iljés Ágnes, aki hat gyermeknek adott életet. (A testvérek közül Benedeket mint fametsző művészt és a népi hímzések kutatóját, valamint felújítóját ismerjük.)

Bálint Gábor szülőháza a ma Harai János és Harai Adolf tulajdonában levő telken volt. A házat századunk első felében bontották le. Ebből a házból indult a kis Bálint Gábor először a szentkatolnai, a mai kántorlak helyén levő iskolába.

Kézdivásárhelyen, Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Nagyváradon járt iskolába. Nyelvtelenségével mindenütt felébresztette tanárai bámulatát. A gimnázium elvégzése után már ismerte és beszélte a francia, angol, német, latin, héber, arab, török, újjörög, perzsa és olasz nyelvet. Hosszúak, szögletes arcának már akkor egyéni vonást kölcsönzött mélytűző szeme.

Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után pártfogói Bécsbe küldik jogot tanulni, s leteszi a bírói vizsgát. Tanulmányai végzésével egyidőben a perzsa, az újrab nyelv tökéletes elsajátítása céljából eljár a Keleti Akadémiára, a török nyelv elsajátítása céljából pedig a török követségre. Életében nagy fordulópontot jelentett, hogy a neves szótárkészítő, Fogarasi János nyelvész és Vámbéry Ármin világotazó ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia Ázsiába küldte nyelvészeti kutatásokra.

1869. június 14-én hajóra szállt Odesszában, majd Moszkván át Kazánba ment. Ezen az úton különösen Kőrösi Csoma Sándor és Vámbéry Ármin kimagasló példái lelkesítették. Emberfeletti nélkülözéseket és fáradtságot legyőzve 1871 és 1875 között bejárta a mai Szovjetunió európai és ázsiai területének nagy részét. Nyelvkutatási céljainak elérése végett nehéz fizikai munka végzésétől sem riadt vissza. Szentpétervárott a finn nyelvet, Kazánban és Asztrahánban a tatár és kalmyk nyelveket sajátította el. Mongóliába 1873. február 21-én indul el. Átkutatta egész Mongóliát és a Góbi-sivatagot, ahová a híres svéd utazó, Sven Hedin is csak később tudott behatolni. Itt a mandzsu nyelvet tanulmányozva 155 napig tartózkodott, és több mint 58 napig utazott. Ezzel az útjával ismét bebizonyította páratlan nyelvtelenségét, mert minden útjába eső nép nyelvét elsajátította.

Útjáról hazatérve megkezdte az ott gyűjtött nyelvészeti anyag feldolgozását. Ennek befejezése után Bálint Gábort a budapesti Tudományegyetem mongol—mandzsu nyelvészeti katedrájának magántanárává nevezték ki. Közben egy újabb hosszú kutatóútra hívta meg Széchenyi Béla, majd Zichy Jenő kaukázusi expedíciójában vett részt, 1877 és 1879 között eljut Indiába, Kínába, Japánba, Tibetbe és Burmába.

Az összehasonlító nyelvészetben abban az időben folyik a vita arról, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvek közé tartozik-e. Bálint Gábornak a török-tatár nyelvrokonsággal kapcsolatos meggyőződését erősítették a keleti nyelvekről szerzett ismeretei. Nézetében Vámbéry Ármin is támogatója volt. Kieleződőtt vita után a tudományosan megalapozott finnugor elmélet győzött, mely elméletnek egyik jelentős képviselője Hunfalvy Pál volt. A győztes irányzat képviselői egy ideig Vámbérynek elnézték a keleti nyelvrokonság melletti érveléseit, de Bálint Gábornak nem. Mindent elkövettek, hogy lehetetlenné tegyék. A szenvedélyektől túlfűtött győztes tábor gondos szigorral ügyelt arra, hogy írásait a sajtó ne közölhesse. Ennek az irányzatnak ellentmondást nem ismerő hangját fejezi ki Arany János az Akadémia ülésén készített rimjátéka is:

*Nyakas, vasfejű székely a Bálint,
Nem arra megy, merre Hunfalvy Pál int.*

A sorozatos nagyfokú mellőzés annyira elkésértette Bálint Gábort, hogy 1879-ben mintegy önkéntes száműzetést vállalva, kivándorolt Törökországba. Történetlen akaratőről és egyéniségről tanúskodik, hogy hazájától távol, hányatott körülmények között is tovább végezte nyelv kutatásait Törökországban sokféle foglalkozást űzött. Damaszkuszban adótisztként, Bagdadban pedig a szultán pénzügyi előadójaként tűnt fel. Onnan az athéni egyetemre hívták meg arab nyelvtanárnak. Később állami tolmács lett. Teljesített szolgálatot Boszniában és Libanonban is. Közel másfél évtizedes közép-keleti tartózkodása alatt megismert csaknem minden nyelvjárást, majd hú barátai és pártfogói — köztük Arany János — kérésére és közbenjárására, visszatért hazájába. A nagy világutazót, híres nyelvtudóst a lángoló hazaszeretet szülőfalujába, Szentkatolnára hívta, hisz itt az emlékek, rokonok és ismerősök úgy várták, mint édesanya elvesztett gyermekét. A szülőház ekkor már másé volt, de meglátogatta testvéreit, rokonait. Legtöbb időre húga családjánál, Rozáliánál szállt meg, aki Serény László kovácmester felesége volt. Gondjaiba merülve ki-kisétált a Feketeügy partjára, mint azt valamikor gyermekkorában tette. Gyakran felkereste szülőháza szomszédságában idősebb barátját, Demény Gábor visszavonultan élő értelmiségit, akinél meghitt beszélgetéssel töltötte idejét. Ugyanebben az időben rendezte sajtó alá az 1878-as évi indiai útján gyűjtött nyelvészeti anyagát.

— Mintha most is magam előtt látnám — mondja a 95 éves Kocsis István bácsi —, az út felőli házban szoktak beszélgetni. Ott űlt az asztal mellett az a nagy tudós ember. Az asztalon előtte vízpipa volt. Esténként mint kisinás én vittem haza kocsival Serény László házához. Katonásan lépett le a kocsiról, és mosolyogva nyomott 20 krajcárt a kezembe.

Ahogy ő érezte, hogy a nép gyermeke, a nép is testvérének, gyermekének tartotta. A falu ifjúsága az akkor fiatal Hamar Endre tanító vezetésével nemegyszer látogatta meg Serény László lakásán, ahol csodálkozva hallgatták a nagy utazó népszerű előadásait. Számtalanszor juttatta kifejezésre azt a véleményét, hogy a népek igazán akkor fogják tisztelni egymást, ha kölcsönösen ismerik egymás életét, és kicsérélhetik gondolataikat. A község lakói ekkor láttak először gramofont, Bálint Gábor ismertette meg velük. Az idősek még ma is beszélnek arról a régi „beszélő gépről“. Hogy mennyire érdekelte őt is népe élete és nyomorúsága, arról a *Székely Nemzet* 1901. 193. száma tanúskodik.

Szentkatolnai tartózkodása alatt földijeinek, barátainak, pártfogóinak szeretete övezte. Ez néha a sajtóban is kifejezésre jutott, és a mellőzött nagy nyelvész megbecsülésére hívta fel a figyelmet. Több körülmény összehatásának következtében az akkori művelődésügyi miniszter a kolozsvári egyetemen tanszéket létesített számára, és Bálint Gábort a turáni nyelvek egyetemi tanárává nevezte ki. Az akkori sajtóban olvasható: „Az alatt az idő alatt, míg Bálint Gábor a kolozsvári egyetemen működött, olyan nyelvek voltak képviselve, melyek még külföldi egyetemek tantervében is csak részben találhatók. A nyelvek, melyeket előadott, a következők voltak: török, tatár, mongol, mandzsu, koreai, japán és kabard. A szakmája körébe eső nyelveken kívül nemcsak a nagy európai nyelveket, hanem a szláv nyelvet is

ismerte. Egy időben a finn nyelvet is ő adta elő. Külföldi nyelvészkongresszusokon mint a keleti nyelvek világhírű szaktekintélye előadásaiival széles körű elismerést szerzett a kolozsvári egyetemnek, mely érdemeiért 1896-ban tiszteletbeli bölcsész-doktorrá avatta. Részt vett 1898-ban a Rómában, majd 1902-ben a Hamburgban tartott Nemzetközi Orientalista Kongresszuson is, ahol feltűnt előadásaiival.

Bálint professzor friss szellemet vitt az egyetemre. Felvetette hallgatói előtt a nemzetközi nyelv szükségességét, és legjobb megoldásnak az eszperantó nyelvet tartotta. Lelek hallgatói kérésére eszperantó nyelvtant sokszorosított és eszperantó tanfolyamot indított. A haladó eszméket valló egyetemi ifjúság Bálint professzor mellé állott. Ezt tanúsítja a *Kolozsvári Egyetemi Lapok* 1897. október 2-i számában megjelent közlemény: „... az egyetemi ifjúság körében igen sokan elhatározták, hogy az eszperantó nyelvet elsajátítsák.” Hasonlóképpen mellé álltak professzortársai is, Fabinyi Farkas, Klug Lipót, Richter Aladár, Borbás Vince, Szádeczky Gyula, Apáthy István, valamint Stein Lajos, az Akadémia kültagja.

Ísmét megindult a támadás Bálint Gábor ellen. Hóbortosnak nevezik, és olyan cikkek is megjelennek, amelyek szerint káros eszmékkel mértelyezi az ifjúságot. A naív hírlapi támadásokat könnyed logikán alapuló határozottsággal utasította vissza: „Hóbortos az, aki nem hisz az emberiség haladásában, s aki jobbnak látja az emberiség egyes nemzetéinek kínai állal való elkülönítését.” Egyik tanítványa, Barabás Ábel írja meg az első magyar—eszperantó nyelvtant, szótárt és mondatant. E könyvhöz írt előszót Bálint Gábor 1898-ban, melyből a következőket idézzük: „Részemről, akinek legalább egy tucat idegen nyelvből nincs szükségem közvetítőre, lelkemből örvidenek, ha az annyi idővesztésbe került 12 idegen nyelv helyett egy logikán alapuló és éppen ezért könnyen megtanulható és észben tartható nyelvvvel kellene törődnöm.”

Kolozsvárt töltött éveivel szorososan hozzátartozott a könyvesboltok látogatása, amj egyben sétát is jelentett számára. Ezekről az utakról elmaradhatatlan volt drapp színű esernyője, melyet mindig magával hordozott (ez az esernyő jó állapotban Dobai Zoltánné Bakk Amáliánál van, melyet emlékként fényképeivel együtt őriz).

Bálint Gábor, egyetemi tanár, világutazó és híres nyelvész Temesvárt a Piffházban — a régi Hunyadi út 14. szám alatt —, 1913-ban hunyt el. A nagy utazónak halála után is vándorolnia kellett. Tévedésből koporsóját a vonat Kézdivásárhely helyett Marosvásárhelyre vitte. Holtteste csak ezzel a kerülővel jutott haza Kézdivásárhelyre, ahol a református temetőben helyezték örök nyugalomra. Bár a tudományt szolgáló élete sokban hasonlított Kőrösi Csoma Sándor életéhez, könnyen feledésbe merült. Az 1963-ban kiadott Magyar Irodalmi Lexikonban, valamint azon iskolák évkönyveiben, ahol tanult, elfelejtettek megemlékezni Bálint Gáborról. Ha kora etnográfiai és nyelvészeti kérdéseiben véleménye ma nem is állja meg a helyét, tudományos kutatómunkájának eredményei elvitathatatlan tények.

Szentkatolna, 1969. október.

Bakk Pál
tanító

2.

Ki volt Budai József? A *Természettudományi Lexikon* szűkszavú megemlékezése szerint „flórakutató, pomológus... Számos almafaját állított elő”. Benedek Elek olyan embernek ismerte, aki a halhatatlanságnak dolgozott, mert gyümölcsfát ültetett. Am még így sem teljes a meghatározás: Kőrösi Csomához hasonló, örökké tevékeny, nyugtalan székely tehetséget látunk benne, akinek az egyéni érvényesülés másodlagos szempont volt; a maga elé tűzött célt pedig élete utolsó lehetéig kitartóan tudta szolgálni. Benedek Elek életrajzi művében oldalakat szentelt Budai József csodálatos életének. Rokonlelkek voltak: benne egy kissé önmagát szerette, pontosabban azt, amit önmagában a legjobbnak tartott — a köznek tevékenykedő, alkotó embert.

Annál meglepőbb a *Korunk* 1969. szeptemberi számának hibajegyzékében előfordult tévedés, amely Gy. Szabó Gyulának egy korábbi, Budai József-re vonatkozó — helytálló — megjegyzését félreigazítja. Am nem az első eset, amikor azt tapasztalom, hogy homályban tapogatózunk Budai József tevékenységével kapcsolatban. Néhány éve egy kolozsvári pomológus kertjében vettem észre, hogy egészen más fajtát jelöltek meg „Budai Domokos” almaként.

A *Korunk* Budai Józsefet testvéröccsével, Domokossal téveszti össze egyszerűen azért, mert az ő nevét viseli Budai József legsikerültebb almafajtája; az említett másik eset pedig arról győződött meg, hogy azt még a szakemberek sem ismerik. Tanulságos tévedéseknek tartom, mert rádöbbent: Budai József öröksége körül mulasztás történt. Mivel sem szakember, sem eléggé laikus nem vagyok a pomológia tudományában, a Budai József előállította gyümölcsfajták lefrására nem vállalkozhatom. De, mint nem pártatlan szemlélődő, úgy is, mint aki gyermekfejfel sokszor megjárta azokat a kerteket és domboldalakat, ahol Budai József gyümölcsösített, s aki a bodosiaktól sok jót hallott róla, néhány észrevétellel természetem az illetéke-sebbek figyelmét ráterelni. Egyébként a *Megyei Tükör* Sepsiszentgyörgyön Kisgyörgy Zoltán tollából már közölt egy rövidke megemlékező cikket.

A Budai Domokos almafajta — a batul és az aranypármén keresztezése — ma Erdővidék egyik nevezetessége. Lassan, de szívósan terjeszkedik, hódít, mindenhol, ahol a gyökérzetnek az agyagpalával, a koronának pedig a hűvös kárpáti szelekkel kell megbirkóznia. Tudtom szerint Székelyudvarhely környékén is nagyobb ültetvényeken díszlik. A fa és a gyümölcse jó tulajdonságainál fogva mindenesetre kiérdemelné a szakemberek nagyobb figyelmét, akárcsak előállítója, Budai József.

Még áll az ősa a falu egyik kertjében, dacol korral és időjárással, s idestova mementójává vált a *genius loci* hasznos tevékenységének. Az utóbbi időben többen zarándokoltak el a fához, s csodálták meg szabályos, hatalmas termetét. Ez mindenesetre jó jel, mutatván azt, hogy a feledésre hajlamos utókor kezdi újrafelfedezni Budai Józsefet.

1851-ben született az erdővidéki Bodos faluban. Iskoláit ott, majd Székelyudvarhelyen végezte. Utána a budapesti egyetemen természetrajzi diplomát szerzett. A kar első színjeles tanulója volt, de sohasem vált meg a háziszóttos ruhától. Idősebb bodosiak, ma is sok szeretettel emlékeznek a szikár diákra és tanárjelöltre, aki a szünidőben senkitől engedélyt nem kérve, a munkájáról senkinek számot nem adva, napszámra járta a falusi kerteket: ültetett, oltott, Csemetekertje a közé volt. Munkássága nyomán régi, elavult, leromlott gyümölcsösök öltöttek új arcot. Nemcsak Bodosban, hanem a szomszédos községekben is. A gyümölcsösök felújítása mozgalommá vált. A nép ösztönösen megérezte benne a nagy ember, határtalanul tisztelte, s legalább akkora bizalommal övezte.

Tehetségére s rátermettségére felfigyeltek a szakemberek is, elsősorban volt tanárai, hiszen Budai József nemcsak mint gyakorló pomológus és méhész vonta magára a figyelmet, de kiemelkedő elméleti szakemberként is. De a szakember és politikus egy volt, s utóbbi még a teremtő ember akaraterejét is saját szekerébe fogta. Konok politikai elveit — a Tisza Kálmán vezette kiegyezést támogató pártot és kormányzatot nem volt hajlandó szolgálni — mindennek fölé helyezte. Egyszerűen nem volt hajlandó olyan intézménynél szolgálni, amely állami támogatást élvezett. Inkább nyakába vette Erdélyt, de ahol hosszabb-rövidebb időre megtelepedett, ott pezsdült az élet, és nem hiányzott a Habsburg-ellenes politizálás sem. Ezért az egyik szolnok-dobokai falucskából, Benedek Elek szerint, a „dobokai basá“-nak keresztelt Bánffy Dezső főispán csendőri kísérettel toloncoította haza szülőfalujába.

Mintegy tíz évig volt ismét Bodos s Erdővidék pomológusa és geológusa. Ez alatt több gyümölcsfajtát állított elő, s szorgalommal kutatta a vidék geológiai viszonyait is. Utána Kolozsváron, majd Miskolcon tanároskodott. Ott is halt meg 1939-ben, ott pihen a miskolci temetőben.

Bodos pedig sohasem várta jobban az új Budai Józsefeket...

Kolozsvár, 1969. október.

Egyed Ákos
történész

3.

Ákik ismerték, szerették, hallották szavalni, soha nem felejtik el a szocialista magyar előadóművészet kimagasló alakját, a „versmondó diák“-ot, Brassai Viktort, akivel éppen 25 esztendeje végzett a fasiszta önkény. Néhány közvetlen személyes emlék felidézésével s a róla szóló adatok némi kiegészítésével szeretném feleleveníteni sugárzó alakját azok előtt, akik nem ismerhették.

1940 szilveszterét ünnepeltük Kolozsváron. Egy elvtársi családnál gyűltünk össze, hogy mozgalmi szokás szerint búcsút vegyünk a nehéz eseményekkel terhes évtől, s előre tekintsünk a nyugtalanító jelekkel közeledő új évre. Négy hónap

telt el a bécsi diktátum óta, mindnyájan éreztük az idők, a történések fenyegető súlyát. Éjféltajt érkezett meg Brassai Viktor újév-köszöntésre, városjáró versmondó csoportja kísérte. Ott, akkor csak ő szavalt, Kedvenc költőinek remekműveit. Zengtek ajkán a szavak, hangjából, mozdulataiból művészi lendület, magával ragadó erő áradt. Forradalmi megrázkódtatások előhírnökét láttuk benne, azt, akire mindenkor felfigyelnek az emberek.

Az 1941—42-es években a horthysta rendszer fokozódó nyomása alatt is tovább tevékenykedett, a forradalmár művész töretlen hitével, bátran, a költők szavát szegte szembe a fokozódó terror, a hitlerizmus háborús uszító propagandájával.

A haladó pesti művészek felfigyeltek rá, segítették, körükbe vonták. A demokráciáért, a dolgozók szabadságáért, a reakció ellen harcot hirdető művészcsoport tagjaként jelent meg a magyar főváros pódiumain, a Vigadóban, a Vasasok Székházában, a Zeneakadémia termében. Harci tüntetések voltak ezek az előadástek, amelyeken nagy számban jelentek meg Budapest dolgozói, munkások és értelmiségiek, a magyar haladó mozgalmak hívei, hogy hitet tegyenek a költők szavával hirdetett szabadságesség mellett. A szavalócsoporthoz tagjainak növekvő népszerűsége kihívta a reakció intézkedéseit. Akcióikat betiltották, elvágta útjukat a széles tömegekhez. Brassai Viktorról sem feledkeztek meg. Régóta szemmel tartották már, eljött az ideje, hogy elhallgattassák az erdélyi kommunista agitátorművészt.

Katonai munkaszolgálatra mozgósították 1943-ban, és ezzel elkezdődött élet-történetének tragikus szakasza. Írói visszaemlékezéseiben Szilágyi András jegyezte fel ennek az utolsó fejezetnek megrendítő mozzanatait, a szerény, fanyar mosolyú néhai „versmondó diák” sorsát: „Ezek a büntető- és munkásszázadok arra szolgáltak, hogy a pék ne süssön kenyeret, az óras ne javítson órát többé, az orvos ne gyógyítson, a mérnök ne építsen házat, s a költő ajkán végképp fogyjon el a dal.” En még hozzáténnem: általában arra szolgáltak, hogy tízezreket pusztítsanak el. Ezért osztották be egy ilyen alakulatba Brassai Viktort is. Ő azonban ott is megpróbált megmaradni költőnek, előadóművésznek, az irodalom, a forradalmi eszmék hirdetőjének. Amerre terelték, hurcolták őket úttalan utakon, mindig keresett és talált alkalmat, hogy elúzza sorstársai csüggedését, kihunyó életkedvüket felrázza, lelket öntsön beléjük a versek varázsával. Végül is kihurcolták őket Galíciába, és azon a tájon, ahol édesapja esett el az I. világháborúban, Sztaniszlau körül, 1944-ben egy nyári napon, 25 évvel ezelőtt hunyt ki fiatal élete.

Bukarest, 1969. szeptember

Heves Ferenc
közíró

Pontosabb méretek

Szabó Pál Endre *Távközlési műholdak* című cikkében (*Korunk*, 1969. 7) felvázolja a műholdakkal történő távközlés szervezési formáit, gazdaságossági szempontjait és a velük kapcsolatos jogi kérdéseket.

Előnyös lett volna röviden a legfontosabb méretek bemutatása. Az *Echo-1*, amelyet 1960. augusztus 12-én bocsátottak fel az amerikai Cape Canaveral-i (most Kennedy-i) indítóállomásra, mindössze 61 kg tömegű, 30 m átmérőjű, alumíniummal begöngyöltetett rendkívül vékony műanyag gömb, mégis minden téren teljesítette a hozzá fűzött reményeket. Biztosította Amerika és Európa között a rádióhullámokkal történő távközlési kísérletek végrehajtását. Indításakor élettartamát a szakértők pár hétre becsülték. Az *Echo-1* ezzel szemben nyolc évig keringett a Föld körül. Élettartamának második felében már nem volt alkalmas távközlési kísérletekre, mert a mikrometeorok addigra szitává lyukasztgatták. E sikereken felbuzdulva bocsátották fel négy évvel később a hasonló felépítésű, 242 kg tömegű, 40 m átmérőjű *Echo-2*-t.

A cikkben szereplő amerikai *Telstarral* ugyanabban az évben felbocsátott *Relay*-hold szintén fontos szerepet játszott a távközlésben, erre a szerző nem tért ki. A *Relay*-2-t használták fel az 1964. évi téli olimpiai játékoknak Európából Amerikába való közvetítésére. Alkalmazták ezenkívül Japánból az éppen ekkor induló televíziós adás átvételére is.

A bevezetésben előfordul egy elírás. A *szinkron* holdak távolsága a Föld felszínétől kerekén 36 000 km, vagyis éppen 10 000 km-rel több, mint a cikkben szereplő távolság.

Végül a szerző hivatkozik Marțian Nicu egy ugyancsak „a *Korunk* e számában” megjelent cikkére. A szerző jóhiszeműen úgy vélte, hogy ez a cikk írásával egyidőben jelenik meg, de — bizonyára szerkesztési okokból — a közlés elmaradt. Ezért nem találja az olvasó a hivatkozott cikket.

Szatmár, 1969. október

Czibalmos László
tanár

Nem búcsúztak egyszerre két igazgatótól

Bleyer György *Az ötvenéves Bauhaus* című cikkét olvasva (*Korunk*, 1969. 5), hibát fedeztem fel. Remélem, nem neheztelnek, amiért e félreértésre vagy inkább értetlenségre okot adó hibát közlöm önökkel.

A 698. lap harmadik bekezdésében a szerző ezt írja: „A művészeti ellentétekkel párhuzamosan fellépő világnézeti ellentétek Gropiust arra készítik, hogy 1930. augusztus 1-én igazgatói állásáról lemondjon, és néhány mestertársával együtt a Bauhaust elhagyja. Dessau város vezetősége — megmagyarázhatatlan okból — a Bauhaus új igazgatójává éppen a kommunista Hannes Meyert (1881—1954), egy nagyon tehetséges építész, a Bauhaus építészeti osztályának addigi vezetőjét nevezi ki.”

Néhány sorral lejjebb a cikk így folytatódik: „Meyer azonban csak rövid ideig marad a Bauhaus élén, mert a dessau-i városvezetőség »marxista oktatási módszerei« miatt 1930. augusztus 1-én megfosztja állásától.”

Mivel nem áll rendelkezésemre elegendő forrásanyag, nem tisztázhattam, mikor vált meg Gropius a Bauhaus igazgatói állásától, és mikor fosztották meg ugyanettől a tisztségtől Hannes Meyert; a cikk ugyanis mind Gropius távozását, mind Hannes Meyer eltávolítását ugyanarra a napra teszi, ami szinte lehetetlen, hacsak Hannes Meyer nem néhány órán át igazgatta a Bauhaust. A cikk további részéből következtetek arra, hogy Gropius valószínűleg már hamarabb megvált a Bauhaustól.

Végeredményben mikor távozott Gropius, és mikor távolították el Hannes Meyert?

Dombó (Maros megye), 1969. október.

Szabó Sándor

(A SZERKESZTŐSÉG VÁLASZA:) A Művészeti Lexikon (*Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1966) „Bauhaus” és „Gropius, Walter” címszavai szerint Gropius 1919-től 1926-ig a weimari Bauhaus igazgatója volt; ezt a szerepet 1928-ig még Dessau-ban is betöltötte. 1928-ban Gropius, majd több kiváló mester megvált a Bauhaustól, vezetője előbb Hannes Meyer, 1930-ban Mies van der Rohe lett. Hasonlóképpen közli az 1928-as lemondást a *Dictionnaire de l'architecture moderne* (Paris, 1964) és Jürgen Joedicke *Modern építészettörténet című munkája* is. A *Korunk* cikkébe tehát valóban hiba csúszott be, s köszönjük olvasónknak, hogy az elírásra figyelmeztetett.

Szebb a páva...

Székelyudvarhelyi olvasónk, Csergő Bálint ügyész, levélben figyelmeztet Benkő Mrazek Berta a *Korunk* 1969. 9. számában (az 1423. lapon) megjelent rajzának értelmetlenségére. Fejtegetésével nagyobb részt egyet kell értenünk, ugyanis technikai hiba csúszott be: a nyomda fordítva közölte a rajtot... Levélírónk javaslatát, még ha tréfásan fogalmazza is meg, magunkévá tesszük: „A képen a művész ezután jelölje meg az észak—déli irányt, mint azt a földabroszon szokták. Így a nyomdász könnyebben betájolhatná magát.”

Amivel kevésbé értünk egyet, az az eredeti közlés fordított nézetének, vagyis a helyesen „betájolt” képnek a bírálata. A levélíró ugyanis így sem tartja a rajtot természetesen és közérthetőnek, s felsorolja a pávák „testi hibáit”. A rajtot mindenesetre újra közöljük a helyes fekvésben, s úgy gondoljuk, hogy a kellemetlen hiba kiküszöbölése után „szebb a páva...” A művésznak nem fényképezés volt a célja, de a három pávafark játékos kombinációjával művészi teljesítményt tudott nyújtani, legalábbis egy szövegzáró klisé funkcionális hatásának erejéig.

Ha nem is ezzel a különben egyszerű rajzzal, de általában művészeink modern törekvéseivel kapcsolatban szívesen fogadjuk Csergő Bálint javaslatát: „Szeretném, ha időnként olyan írásokat is közölnének a *Korunkban*, amelyek az újabb

képzőművészeti alkotások értésére és élvezésére tanítgatnának minket.” Eddig is közzeltünk ilyen írásokat, többek között Vetró Artúr, Mohi Sándor, Szervátiusz Tibor, Gazda József, Murádin Jenő tollából, de ez nyilvánvalóan nem volt elég.

KORUNK

HELYREIGAZÍTÁS. Czibalmos László *A Venus-kutatás eredményei című cikkében* (*Korunk*, 1969. 10) az 1468. lapon Adams és Dunham szinképi vizsgálatainak dátuma helyesen 1932; az 1474. lapon közzölt táblázat utolsó sorában a Venus—6 felbocsátási ideje helyesen 1969. I. 10. és a repülési idő helyesen 126 nap; az 1475. lapon említett szovjet professzor neve helyesen Kuzmin. A Benedek Zoltán Tasnádtól Új-Guineáig című cikkében (*Korunk*, 1969. 11) említett régészeti állást Fenichel Samuel a bukaresti múzeumban töltötte be.

Sumar

<i>Lupán Ernő</i> : Perspectivele dezvoltării statului nostru socialist	1759	VIAȚA INTERNAȚIONALĂ	
<i>L. Martinov, I. Ievtusenko, A. Vosnesenski</i> : Versuri	1764	<i>Balázs Sándor</i> : Viața internațională și filozofia	1847
<i>Lázár József</i> : Eros — în lumina științei	1768	<i>Junger Ervin</i> : Darmstadt, 1969	1854
<i>Harsányi István</i> : Semnificația sexualității	1769	TINERET — EDUCAȚIE	
<i>Zörgő Benjámín</i> : Despre dragoste — în limbaj psihologic	1773	<i>Vonház József</i> : Problemele educației noastre tehnice	1860
<i>Victor Săhleanu</i> : Problemele antropologice ale monogamiei	1785	ISTORIE VIE	
<i>Szűcs Kálmán</i> : Refulare sexuală și tulburări neurologice	1790	<i>László Attila</i> : Scrisoarea lui Vasile Pârvan la moartea lui László Ferenc	1864
<i>Roth Endre</i> : Sexualitate și sociologie	1795	REVISTA ȘTIINȚIFICĂ	
<i>Módy Jenő</i> : Viitorul biologic al omului	1799	<i>Gáll Ernő</i> : Monolog sau dialog	1866
<i>Lászlóffy Aladár, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Palocsay Zsigmond, Bertolt Brecht</i> : Versuri	1806	<i>Gábor Dénes</i> : Actualitatea darwinismului	1870
<i>Szántó Tibor</i> : Joc, strategie, economie	1812	<i>Jancsó Elemér</i> : Opera lui Benedetto Marcell	1873
<i>Incze János</i> : Lumina rembrandtiană	1819	<i>Széles Klára</i> : Concluziile unui simpozion de analiză poetică	1876
<i>Harold Macmillan</i> : Memorii	1821	LITERATURĂ — ARTA	
OGLINDA		<i>Szilágyi Júlia</i> : Femei în literatură (Operă și viață)	1880
<i>Hermann Gusztáv</i> : Viața artistică din Odorhei	1834	<i>Herédi Gusztáv</i> : Suspină brazil (Răspuns lui Pusztai János)	1884
NOTE		POȘTA REDACȚIEI	
<i>Balogh Edgár</i> : Potolește-te, inimă!	1842	<i>Bakk Pál, Egyed Akos, Heves Ferenc, Czibalmos László, Szabó Sándor</i>	1900
<i>Bodor Pál</i> : Imaginația binelui și a răului	1844		

CRONICĂ, BIBLIOTECA,
REVISTA REVISTELOR

Hazai magyar könyvújdonságok

- AKSZJONOV, VASZILIJ: Félúton a hold felé. Fordította DOMO-KOS GEZA (elbeszélések, Horizont)
- ASZÓDY JÁNOS: Akcióban az Interpol
- BEKE GYÖRGY: Bűnben társtalatul (regény)
- BENEDEK ELEK: A csodalámpa. Szerkesztette FARAGÓ JÓZSEF (mesék)
- CSEHI GYULA: Modern Kalliopé
- CSEKE GÁBOR: Elvesztett birtokok (versek)
- FODOR SÁNDOR: Szellemidézés (versek)
- GAGYI LÁSZLÓ: A kiválasztottak – Pillangó Zsuzsika. Bevezeti KOVACS JÁNOS (két regény, Romániai Magyar Írók)
- GAZDA JÓZSEF: Gyárfás Jenő (monográfia)
- GOZSDU ELEK: Anna-levelek. Szerkesztette P. PONGRÁCZ MARIÁ
- HORNYÁK JÓZSEF: Az intelligens kocsmáros (elbeszélések)
- HORVÁTH IMRE: Háromszáharminchárom aforizma
- HUSZAR SÁNDOR: Az író asztalánál. Bevezeti DAVID GYULA (beszélgetések)
- ILLYÉS GYULA: Világszerzés. Bevezeti KÁNTOR LAJOS (versek)
- P. LENGYEL JÓZSEF: Kígyóút. Bevezeti VERESS ZOLTÁN (novellák, Forrás)
- MAROSI PÉTER: Salamon Ernő (monográfia)
- MELIUSZ JÓZSEF: Város a ködben (regény)
- MOLNOS LAJOS: Szoborfaragó. Bevezeti LÁSZLÓFFY ALADÁR (versek, Forrás)
- MÓRICZ ZSIGMOND: Rózsa Sándor a lovát ugratja – Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét. KÁNTOR LAJOS utószavával (két regény, Magyar Klasszikusok)
- NAGY ISTVÁN: Ki a sánc alól (önéletrajzi regény)
- PAPP FERENC: Még öt perc (novellák)
- PELLICO, SILVIO: Börtöneim. Bevezeti CSETRI ELEK (napló)
- PUSZTAI JÁNOS: Illés szekeren (regény)
- SHAKESPEARE: III. Eduárd. Fordította JÁNOSHÁZY GYÖRGY (dráma)
- SCHUSTER, PAUL: Öt liter cujka. Fordította B. FEJÉR GIZELLA (regény)
- SZABÉDI LÁSZLÓ: Kép és forma (esztétikai tanulmányok)
- SZABÓ T. ATTILA: Haja, haja virágom. GY. SZABÓ BÉLA met-szeteivel (virágénekek)
- TELEGDI MAGDA: Utvesztő (regény)
- TÓTH SAMU: A nyomtatott betű. Bevezeti BENKŐ SAMU
- VERESS DÁNIEL: Mikes (dráma)